Львівський державний університет внутрішніх справ

Ю. І. Лозинська, Р. М. Шехавцов

Достовірність показань свідка та її з’ясування у кримінальному провадженні

Монографія

Львів
2020

УДК 343.14
Л72

Рекомендовано до друку і поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного
університету внутрішніх справ
(протокол від 4 листопада 2020 року № 4)

Р е ц е н з е н т и:

М. Є. Шумило, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент НАПрН України;

С. С. Кудінов, доктор юридичних наук, професор, ректор НА СБУ

Лозинська Ю. І., Шехавцов Р. М.

Л72 Достовірність показань свідка та її з'ясування у кримінальному провадженні : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 212 с.

ISBN 978-617-511-323-3

Висвітлено теоретичні та практичні питання щодо з'ясування достовірності показань свідка у кримінальному провадженні, удосконалено її правову регламентацію.

На основі нормативних приписів КПК України 2012 р. окреслено особливості достовірності показань свідка під час як досудового розслідування, так і судового розгляду, також сформульовано пропозиції з удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства та наукові рекомендації щодо практики його застосування.

Для здобувачів освітнього ступеня «магістр», «доктор філософії», науковців, слідчих, прокурорів, суддів.

The monography is devoted to the solution of theoretical and practical issues related to the clarification of the witness testimony in criminal proceedings, as well as the improvement of its legal regulation.The novelty of the scientific positions and results is that this dissertation is the first in the national science of the criminal process the complex research based on the normative prescriptions of the CPC of Ukraine in 2012, devoted to the peculiarities of clarification the reliability of witness testimony both during pre-trial investigation and during a court proceeding, in which are made the proposals to improve the existing criminal procedural legislation and scientific recommendations on the practice of its application.

УДК 343.14

ISBN 978-617-511-323-3

© Лозинська Ю. І., Шехавцов Р. М., 2020
© Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020

Зміст

Перелік умовних скорочень.....4

Передмова.....5

Розділ 1. **ПИТАННЯ ДОСТОВІРНОСТІ ПОКАЗАНЬ СВІДКА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЇХ ДОСЛІДЖЕННЯ**.....7

1.1. Стан наукової розробки питань достовірності показань та її з'ясування у кримінальному провадженні.....7
1.2. Методологічні засади дослідження.....15

Розділ 2. **ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УЯВЛЕНЬ ПРО ФОРМУВАННЯ ПОКАЗАНЬ СВІДКА ТА ВИЗНАЧЕННЯ ЇХНЬОЇ ДОСТОВІРНОСТІ**.....26

2.1. Особливості формування показань свідків у кримінальному провадженні.....26
2.2. Поняття достовірності доказів і показань свідків.....46
2.3. Кримінальні процесуальні гарантії для давання свідком достовірних показань, їх об'єктивної перевірки та оцінки.....72

Розділ 3. **ОСОБЛИВОСТІ З'ЯСУВАННЯ ДОСТОВІРНОСТІ ПОКАЗАНЬ СВІДКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**.....93

3.1. Загальна характеристика типових проблемних ситуацій, що виникають у процесі доказування в кримінальних провадженнях, та їхній вплив на з'ясування достовірності даних, одержаних із показань свідків.....93
3.2. Застосування окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій для з'ясування достовірності показань свідків під час досудового розслідування.....100
3.3. Засоби з'ясування достовірності показань свідка під час судового розгляду.....138
3.4. Особливості оцінки достовірності показань свідків.....159

Висновки.....170

Список використаних джерел.....178

Перелік умовних позначень

ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
КК	Кримінальний кодекс України 2001 р.
КПК (1960)	Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 р.
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.
НС(Р)Д	негласні слідчі (розшукові) дії
СКС	Статут кримінального судочинства
С(Р)Д	слідчі (розшукові) дії

Передмова

Проблема одержання достовірних знань про обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, в теорії кримінального процесу належить до однієї з головних, адже вирішення пов'язується з реалізацією права особи на справедливий суд. У рамках реформи вітчизняного кримінального судочинства 2012 року відбулася концептуальна корекція інституту доказування, вагомою компонентою якої стало виведення «об'єктивної істини» з-поміж термінів, котрими оперує законодавець, та запровадження по суті замість неї терміна «достовірність», який не використовувався у КПК (1960). Водночас особливу увагу, порівняно з іншими джерелами доказів, зосереджено на показаннях свідка, з'ясуванню достовірності яких присвячена ст. 96 КПК. Отож категорія «достовірність» не є абсолютно новою для теорії доказування. Поняттю та сутності достовірності у кримінальному провадженні, достовірності доказів, зокрема й показань свідка, та її з'ясуванню приділяли увагу в наукових розвідках у галузі кримінального процесу О. С. Александров, І. Бентам, В. С. Бурданова, В. В. Вапнярчук, Л. Є. Владимиров, В. Г. Гончаренко, І. В. Гловюк, В. П. Гмирко, К. П. Гришина, М. М. Гродзинський, Ю. М. Грошевий, Д. В. Давидова, А. А. Давлєтов, В. Я. Дорохов, А. В. Заклюка, О. В. Капліна, І. І. Котюк, Л. А. Кірмач, С. С. Кудінов, А. А. Кухта, О. В. Литвин, А. О. Ляш, К. Ю. А. Міттермайєр, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, Б. Г. Розовський, Ю. М. Середа, Д. Б. Сергєєва, С. М. Сівочек, Х. Р. Слюсарчук, В. Д. Спасович, С. М. Стахівський, А. С. Степаненко, О. С. Степанов, В. В. Тютюнник, Л. Д. Удалова, І. Я. Фойницький, І. Л. Чупрікова, О. Г. Шило, М. Є. Шумило, у галузі криміналістики – І. В. Басиста, В. П. Бахін, Р. С. Бєлкін, І. Є. Биховський, О. М. Васильєв, А. Вейнгарт, В. Ф. Глазирін, С. А. Голунський, В. А. Журавель, Л. М. Карнєєва, І. І. Когутич, В. С. Комарков, В. О. Коновалова, С. С. Кудінов, В. К. Лисиченко, О. І. Мотлях, М. І. Порубов, О. Р. Ратінов, А. М. Сербулов, А. Б. Соловйов, А. В. Скопінський, У. А. Усманов, В. Ю. Шепітько, Р. М. Шехавцов, І. М. Якімов, а у галузі юридичної психології – А. М. Алексєєв,

В. В. Бедь, В. Г. Гончаренко, Г. Г. Доспулов, А. В. Дулов, М. І. Єнікєєв, П. Екмен, І. Кертес, В. О. Коновалова, В. О. Образцов, О. Р. Ратінов, Ф. М. Сокиран, О. М. Столяренко, Е. А. Черних, В. Ю. Шепітько, А. Г. Шестєрова, О. Фрай. Внесок цих та інших науковців у формування теоретичних уявлень про рух пізнання під час доказування у кримінальному провадженні від знання імовірного до достовірного і наукових рекомендацій стосовно одержання достовірних доказів складно переоцінити.

Однак, попри численні напрацювання, залишаються дискусійними питання щодо змісту достовірності показань свідка та її з'ясування у кримінальному провадженні. Ускладнює ситуацію й те, що на монографічному рівні вони з урахуванням нормативних приписів КПК окремо не досліджувалися. У наукових роботах В. М. Бабунича «Теорія і практика перехресного допиту в суді: процесуальні і криміналістичні аспекти», Н. М. Максимишин «Судовий допит: процесуальне та криміналістичне дослідження», О. П. Острійчука «Показання як процесуальне джерело доказів у кримінальному провадженні» з'ясуванню достовірності показань свідка приділяється певна увага, хоча якраз показання свідка є найпоширенішим джерелом доказів у кримінальному провадженні. Відповідно, на них ґрунтується більшість процесуальних рішень. Наведене обумовило обрання авторами напрямом для наукових досліджень саме проблеми достовірності показань свідків, зокрема поглиблення уявлень про умови, в яких відбувається з'ясування достовірності показань свідка. У процесі написання монографії додатково проаналізовано слідчу й судову практику, що сформувалася з 2018 року дотепер.

Автори із вдячністю сприймуть критичні зауваження та пропозиції з подальшого опрацювання викладених ними положень на електронну пошту shehavtsov@gmail.com.

Розділ 1

ПИТАННЯ ДОСТОВІРНОСТІ ПОКАЗАНЬ СВІДКА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЇХ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки питань достовірності показань та її з'ясування у кримінальному провадженні

Категорія достовірності доказів для теорії доказування у кримінальному провадженні не є новою. Проте з аналізу КПК (1960) може складатися враження, що невикористання її у тій же главі 5 «Докази» зумовлено відсутністю в термінологічному арсеналі кримінального процесу цього денотата. Тимчасом огляд літературних джерел засвідчує, що вона є невід'ємною складовою кримінальної процесуальної теорії доказування власне від її зародження. Тож її зміст нерідко розглядався на прикладі показань свідків у кримінальному провадженні.

Ще 1823 р. І. Бентам у трактаті «Про судові докази» [259; 428; 436; 345], який визнано однією з перших праць із теорії доказування, приділяв увагу питанням переконливості доказів, довіри й недовіри до них. У главах 7 «Підстави переконливості позитивної, або Про причини довіри», 8 «Щодо підстав негативного переконання, або Про причини недовіри» його трактату ці аспекти розкриваються на прикладі розгляду особливостей сприйняття показань свідків як одного з ключових джерел доказів у суді [259, с. 17–22]. Автор, зокрема, наголошував, що суддям постійно доводиться визначати ступінь достовірності показань свідків, або з'ясовувати, яке з двох протилежних показань є більш достовірним [259, с. 42]. У своїх роздумах щодо визнання під час здійснення правосуддя доказів достовірними чи навпаки І. Бентам не оминув і психологічних причин правдивості й неправдивості свідчення, розгляду розумових здібностей і моральних схильностей та їх дотичності

до показань свідка, а також впливу правових, моральних, релігійних санкцій на істинність показань, визначення обставин, які збільшують чи зменшують достовірність показань, способів вираження переконливості різного ступеня [259, с. 22–50].

Сучасник І. Бентама С. Єрофєєв, розглядаючи у своїй роботі особисте зізнання злочинця, свідчення, письмові доводи та присягу, зосередився на формулюванні вимог, дотримання яких дає змогу визнавати їх достовірними [116, с. 39–70]. Важливою складовою з'ясування достовірності зізнання злочинця, показань свідка він визнавав безпосередній допит суддею цих осіб, під час якого живий голос, очі, колір обличчя, різні положення тіла та чимало інших обставин, які можуть видаватися неважливими, суттєво підсилюють іноді слова, і навіть змінюють їх значення на користь показань або всупереч їм. Якщо суддя не буде особисто здійснювати допит, а тільки досліджувати письмові свідчення, він втратить важливі ознаки істини [116, с. 70–71]. Однак зміст категорії достовірності та істини у кримінальному процесі правознавець не розглядав.

Я. І. Баршев 1841 р. видав «Основи кримінального судочинства із застосуванням до російського кримінального судочинства», написані на підставі дослідження положень Зводу законів Російської імперії 1832 року та праць німецьких й італійських процесуалістів другої половини XV – початку XIX століть. Визначення ним мети кримінального слідства як повного встановлення усіх імовірних обставин, які обумовлюють застосування кримінального закону до окресленого випадку та на підставі яких можна зробити однозначний вирок (або обвинувальний, або такий, що звільняє повністю від відповідальності чи тільки у певній частині), спонукало Я. І. Баршева до аналізу передусім достовірності й імовірності у кримінальних справах. І хоча на достовірності доказів, зокрема показаннях свідків, він не акцентував, однак розглянув підстави формування переконання у кримінальних справах щодо їх сили [23, с. 71–89]. Аналогічно, на основі критеріїв сили доказів пропонував їх оцінку В. А. Ліновський у роботі «Досвід історичних розшуків про слідче кримінальне судочинство у Росії» [201, с. 187–202].

О. С. Жиряєв, розробляючи «теорію улік», розвинув положення щодо їхньої сили шляхом дефініювання категорії

«кримінально-юридична достовірність» як однієї з базових для розкриття поняття доказів та особливостей їх збирання, легальної оцінки і використання у кримінальному процесі [121, с. 80–104].

Л. Є. Владимиров кримінально-судову достовірність також відніс до основоположних категорій доказування у кримінальному провадженні. Їй він присвятив першу книгу загальної частини розробленого ним вчення про кримінальні докази, в якій висунув своє бачення поняття кримінально-судової достовірності, зокрема, на прикладі показань свідка навів особливості її встановлення, страктував внутрішнє переконання як мірило достовірності та на основі авторського бачення цих категорій запропонував поняття кримінальних доказів, їх різновидів та ознак [60; 61, с. 36–148].

В. Д. Спасович у «Теорії судово-кримінальних доказів» особливості пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні описував на прикладі:

– збирання доказів через здійснення слідчих дій на основі очевидності (особистий огляд, висновки експертів), дослідження показань (письмові документи, особисте зізнання та свідчення), умовиводів («уліки» поведінки особи) [327, с. 196–215]. Скажімо, встановлення достовірності відомостей щодо обставин події кримінального правопорушення вчений розглядав саме зважаючи на критерії сили показань свідка: 1) свідками мають бути люди, котрим можна довіряти; 2) їхні показання мають бути урочисті, під присягою; 3) таких показань має бути щонайменше два [327, с. 199–214];

– оцінки доказів, акцентуючи на недоліках теорії законних доказів, яка діяла в Російській імперії до судової реформи 1864 року, та суджень щодо доказів на підставі індивідуального переконання, обумовленого сумлінням суду, а також особливостях її здійснення в суді присяжних [327, с. 236–241];

– положень запропонованої ним теорії достовірності, до якої В. Д. Спасович відніс теоретичні напрацювання стосовно змісту та можливостей встановлення істини в суді, її об’єктивних і суб’єктивних аспектів.

Суд, наголошував він, має здійснюватися «по совісті та моральному загальнолюдському переконанню»: ніколи не слід спонукати суддю засуджувати підсудного до покарання,

навіть за наявності особистого зізнання або двох показань свідків, але, для уникнення помилок і запобігання упередженості, законодавець має надати суддям теорію доказів для настанови та керівництва [327, с. 241–253].

Загальним питанням достовірності у кримінальному провадженні та, зокрема, показань свідків приділяв увагу й І. Я. Фойницький у рамках розробленого ним курсу кримінального судочинства, який став взірцем системного викладення теоретичного матеріалу з кримінального процесу. Розкриваючи загальні положення вчення про докази, він передусім звернувся до уявлень про реальне знання, істину наукову та практичну, довіру, об'єктивну повірку та презумпції в доказуванні. На підставі цього матеріалу І. Я. Фойницький здійснив критику легальної, англо-американської та теорії вільної оцінки доказів у контексті забезпечення запобігання суддівському свавіллю щодо оцінки доказів і такого стану речей, за якого така оцінка здійснювалась щодо усіх справ однаково та була б стабільною (незмінною). Крім цього, він висвітлив проблеми визначення достовірності відомостей, які містяться в різних джерелах доказів, зокрема й у показаннях свідків, щодо яких поряд зі загальними засадами процесу (гласністю, безпосередністю та змагальністю розгляду) як спеціальні заходи забезпечення достовірності показань на підставі нормативних положень СКС І. Я. Фойницький вказував присягу, нагадування судді про відповідальність за неправдиві показання, а у разі допиту без присяги – особливу пересторогу, яку зобов'язаний зробити голова суду допитуваним, щоб вони відмовилися від усілякого впливу на них, з огляду на дружбу, ворожнечу або страх, казали сущу правду і тільки саму правду, не применшуючи значущості відомих їм обставин, називаючи все так, як воно відбулося [192, с. 190–230, 305–308].

М. А. Терновський, розкриваючи юридичні підстави судження про силу доказів, також оперував категорією «кримінально-судова достовірність» для опису особливостей формування переконання судді, що ґрунтується на сукупності представлених та зібраних у суді доказів. Відтак учений описав особливості формування та загальні положення оцінки одержаних доказів на предмет їх достовірності, зокрема й тих, які містяться в показаннях різних категорій свідків (осіб, що

помирають, дітей, сліпих, німих, глухонімих, із психічними захворюваннями та ексцентричною поведінкою) [347, с. 26–35, 42–57, 67–115].

За радянського періоду розвитку теорії доказування категорія «достовірність доказів» не вийшла з наукового обігу, однак вона поступово, у зв'язку з активними процесами формування системи марксистсько-ленінських ідеологічних констант у всіх галузях науки, в тому числі й у теорії кримінального процесу, почала втрачати своє місце як один із основних критеріїв оцінки доказів, а також як мета доказування на користь категорії «істина» (матеріальна, об'єктивна).

Тимчасом у роботі М. М. Гродзинського «Вчення про докази та його еволюція» позиціонується й особистий досвід судді як критерій визначення довіри показанням свідків, обвинувачених згідно з правилами легальної й вільної оцінки доказів за внутрішнім переконанням судді. Основний акцент ставиться на формулюванні теоретичних аспектів щодо наукової об'єктивізації підстав, відповідно до яких мала здійснюватися оцінка доказів, правил визначення їх цінності у кримінальному провадженні [88, с. 8–20]. А от «Теорія судових доказів в радянському праві» А. Я. Вишинського вже спрямована на критику буржуазної теорії доказування та обґрунтування місця й ролі марксистсько-ленінського діалектичного методу у формуванні соціалістичної правосвідомості (як загальної системи правових, філософських та політичних поглядів) і внутрішнього переконання (як способу вирішення приватних, конкретних питань судового порядку), поняття та змісту судових доказів, доказування й об'єктивної істини (як його мети) [66, с. 119–218; 67, с. 130–305].

М. С. Строгович питання матеріальної істини у кримінальному процесі, методи її встановлення, співвідношення з імовірністю та достовірністю, доказами, процесуальних гарантій встановлення матеріальної істини висвітлював у низці публікацій [339, с. 308–360, 340; 341]. У контексті нашого дослідження важливим є те, що М. С. Строгович завдяки своїм науковим розвідкам доказування дійшов висновку про тотожність поняття матеріальної істини та достовірності, але вважав, що категорія «матеріальна істина» є такою, що дає змогу більш точно визначити мету пізнавальної діяльності

у кримінальному провадженні [339, с. 326–329]. У результаті його праць, а також робіт В. І. Камінської «Вчення про правові презумпції в кримінальному процесі» [136], М. М. Видрі «Речові докази у радянському кримінальному процесі» [65], П. А. Лупінської «Докази у радянському кримінальному процесі» [234], Г. М. Міньковського «Межі доказування в радянському кримінальному процесі» [236] та інших процесуалістів другої половини 50-х – першої половини 60-х років XX сторіччя, категорія «матеріальна (об'єктивна) істина» у кримінальному процесі поступово стала домінувати над достовірністю щодо визначення мети доказування та як критерій оцінки доказів, зокрема й показань свідків. Однак не всі науковці поділяли такий підхід. Приміром, О. Р. Ратінов і О. О. Ейсман розрізняли поняття істинності та достовірності в доказуванні. На їхню думку, достовірним є обґрунтоване доказами, доведене знання, істинність якого не викликає сумнівів [292, с. 106–113; 403, с. 92–97]. Дискусію з цих питань, що була започаткована переліченими науковцями [339, с. 326], а згодом різною мірою розвинута на сторінках фахових видань, дисертацій, монографій, науково-практичних посібників, продовжили В. Д. Арсеньєв, Р. С. Бєлкін, А. І. Вінберг, Т. В. Варфоломєєва, Ю. М. Грошевий, В. Я. Дорохов, М. В. Жогін, Е. С. Зеліксон, Ц. М. Каз, Л. М. Карнєєва, І. С. Кустов, О. М. Ларін, І. М. Лузгін, М. М. Михеєнко, М. М. Полянський, Г. М. Резнік, О. О. Хмиров [16; 345; 30; 46; 95; 130; 134; 144; 194; 198; 220; 238; 281; 297; 375] та інші. Це забезпечило формування наукового доробку, який став основою для вирішення надактуальних упродовж останніх 30 років проблемних питань пошуково-пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні, зокрема: істини та достовірності в доказуванні, особливостей збирання, оцінки та використання окремих доказів (і не тільки у рамках предметних галузей теорії кримінального процесу, а й криміналістики та юридичної психології). Відтак у вітчизняній теорії кримінального процесу цій проблематиці присвячували свої дослідження В. В. Вапнярчук, І. В. Гловюк, В. П. Гмирко, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, Д. В. Давидова, А. В. Заклюка, О. В. Капліна, І. І. Котюк, Л. А. Кірмач, О. В. Литвин, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, Б. Г. Розовський, Ю. М. Середа, Д. Б. Сергєєва, С. М. Сівочек, Х. Р. Слюсарчук, С. М. Стахівський,

А. С. Степаненко, О. С. Степанов, В. В. Тютюнник, Л. Д. Удалова, І. Л. Чупрікова, М. Є. Шумило та чимало інших учених [44; 73; 74; 76; 80; 97; 125; 141; 153; 174; 204; 248; 249; 277; 279; 313; 319; 323; 330; 333; 335; 355; 360; 380; 395; 396; 397]. Варто також виокремити науковий внесок і зарубіжних процесуалістів, а саме: О. С. Александрова, В. С. Бурданової, Г. Г. Гавриліна, К. П. Гришиної, І. О. Грудиніна, А. А. Давлєтова, Я. В. Жданова, В. І. Зажицького, А. А. Кухти, Г. О. Печнікова, О. В. Руденка, В. С. Соркіна та інших [7; 42; 68; 85; 96; 98; 119; 195; 271; 326]. Наукові здобутки цих та інших науковців у розробці теоретико-пізнавальних засад доказування, у визначенні критеріїв імовірності й достовірності знання про обставини події кримінального правопорушення та причетних до неї осіб, змісту і сутності доказів та їх різновидів, процесуальних гарантій дотримання прав і законних інтересів учасників кримінального провадження під час доказування, застосування окремих засобів збирання, дослідження й оцінки доказів за сучасним законодавством, безумовно, становлять теоретико-методологічне підґрунтя вивчення достовірності показань свідка у кримінальному провадженні.

У теорії криміналістики аналіз достовірності показань свідків та засоби її з'ясування здійснювався у рамках визначення правдивості чи неправдивості одержаних від них відомостей під час досудового розслідування доказів та судового розгляду. Свого часу ще Г. Гросс рекомендації з проведення допиту свідків поділяв на такі, що вироблені для застосування до свідка, який націлений говорити правду, та інші – коли свідок не бажає говорити правди [90, с. 79–138]. Закладені ним підходи до формування тактики допиту залежно від таких позицій свідка згодом підтримали й розвинули В. П. Бахін, Р. С. Бєлкін, І. Є. Биховський, О. М. Васильєв, А. Вейнгарт, В. Ф. Глазирін, С. А. Голунський, В. А. Журавель, Л. М. Карнєєва, І. І. Когутич, В. С. Комарков, В. О. Коновалова, С. С. Кудінов, В. К. Лисиченко, М. І. Порубов, О. Р. Ратінов, А. М. Сербулов, А. Б. Соловйов, А. В. Скопінський, У. А. Усманов, Л. Д. Удалова, В. Ю. Шепітько, Р. М. Шехавцов, І. М. Якімов та багато інших криміналістів [25; 43; 48; 79; 123; 145; 157; 162; 167; 203; 285; 291; 321; 325; 362; 365; 385; 408]. Відтак завдяки численним роботам із тактики допиту сформовано науково обґрунтовані рекомендації, що визначають оптимальні (відповідно до позиції допитуваної

особи давати правдиві показання чи ні, її процесуального статусу, часу, який минув з моменту спостереження подій, що є предметом допиту) тактичні прийоми та їх комплекси, спрямовані на забезпечення одержання вербальної інформації, яка відображає реальні обставини події кримінального правопорушення, що сталося. Окремий науковий здобуток становлять напрацювання з криміналістичної техніки, що охопили дослідження інструментальних методів діагностики достовірності вербальної інформації та використання її результатів у кримінальному провадженні. Вагомий внесок у розробку цих питань належить В. П. Бахіну, О. В. Белюшиній, П. Д. Біленчуку, В. Г. Варламову, А. Ф. Волобуєву, В. П. Захарову, В. М. Князєву, О. І. Мотляху, О. М. Рибальченку, М. В. Салтевському, І. П. Усикову та іншим [27; 34; 35; 63; 126; 155; 242; 311]. Питання достовірності показань свідків та засобів її з'ясування порушувалися і в комплексних дослідженнях із кримінального процесу та криміналістики на монографічному рівні, хоча й не як окремий предмет. Тут варті уваги результати наукових розвідок у рамках КПК В. М. Бабунича, який визначив перехресний допит у суді як один зі засобів з'ясування суддею достовірності чи недостовірності показань [18, с. 24–25; 48; 85; 90; 116; 172]. Аналогічний підхід простежується до розкриття завдань перехресного та повторного судового допиту і в Н. М. Маскимишин [228, с. 59–61; 63] та О. П. Острійчука, котрі наводять загальну характеристику достовірності доказів, які містяться у показаннях, як умову використання показань у кримінальному провадженні [258, с. 176–189]. Однак недослідженими залишилися особливості з'ясування достовірності показань свідка під час досудового розслідування, розгляд в суді першої та апеляційної інстанції та вплив його результатів на прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні. Своєю чергою, дослідження А. М. Алексєєва, В. В. Бедь, В. Г. Гончаренка, Г. Г. Доспулова, А. В. Дулова, М. І. Єнікєєва, П. Екмена, І. Кертеса, В. О. Коновалової, В. О. Образцова, О. Р. Ратінова, Ф. М. Сокирана, О. М. Столяренка, Е. А. Черних, В. Ю. Шепітька, А. Г. Шестерова, О. Фрая [12; 28; 81; 106; 110; 115; 152; 165; 251; 294; 336; 373; 384; 387; 405; 410] та інших неабияк збагатили юридичну психологію, яка є джерелом знань про психологічні особливості формування показань свідків, комунікативної

вербальної та невербальної взаємодії між слідчим і допитуваною особою, прийоми встановлення, розвитку й використання психологічного контакту під час допиту, а також психологічного впливу та візуальної психодіагностики ознак неправди у показаннях. Однак слід констатувати, що досі неповною мірою визначено специфіку використання психологічних знань під час оцінки доказів для встановлення достовірності показань свідків, з огляду на особливості процесуальної форми здійснення процесуальних дій під час судового розгляду.

Узагальнення наявного наукового доробку, сформованого у рамках теорії кримінального процесу, криміналістики та юридичної психології, дає змогу окреслити не досліджені або не достатньо досліджені у контексті правозастосовної практики за КПК питання щодо методологічних засад дослідження поняття та змісту достовірності доказів, зокрема показань свідка, критерії достовірності показань різних категорій свідків (свідків-очевидців; свідків, що дають показання з чужих слів; повнолітніх, неповнолітніх, малолітніх свідків), нормативно-правова регламентація здійснення допитів свідків у контексті забезпечення умов для одержання достовірних показань про обставини, які мають значення для кримінального провадження, система засобів з'ясування достовірності показань свідка та особливості їх застосування під час досудового розслідування та судового розгляду, особливості оцінки показань свідка на предмет його достовірності. Отож вважаємо, що вирішення цих питань сприятиме підвищенню якості діяльності з доказування у кримінальному провадженні і на досудових, і на судових його стадіях, а також визначенню нормативних приписів чинного кримінального процесуального законодавства, які підлягають удосконаленню [211, с. 138–141; 216, с. 245–254].

1.2. Методологічні засади дослідження

Наукове пізнання в філософії характеризується як діяльність, під час якої суб'єкт ставить певні задачі та вирішує їх за допомогою тих або інших засобів, керуючись знанням про всі його складові. Ці знання трактуються як методологічні і вважаються необхідною умовою для провадження пізнавальної

діяльності. Компонентами методологічних знань постають уявлення про об'єкт дослідження та його властивості, засоби пізнавальної діяльності та закономірна послідовність їх застосування [38, с. 8].

Достовірність показань свідка про обставини, які мають значення для кримінального провадження, є компонентом складної системи наукових проблем імовірності та вірогідності знання у кримінальному провадженні, формулювання та наукове вирішення яких, про що уже йшлося вище, супроводжує теорію доказування від її зародження до сьогодення. З цього приводу М. Є. Шумило зазначає, що цей наукознавчий факт, а також прагматика процесуальної діяльності (запровадження у КПК різних змагальних процедур доказування на стадіях досудового розслідування та судового розгляду, різні процесуальні форми збирання доказів, розподіл доказів на досудові та судові тощо) ставить завдання вкотре повернутися до складної теми імовірності та вірогідності у кримінальному провадженні [397, с. 44]. Традиційним для теорії кримінального процесу є методологічний підхід до цього питання з позицій конвергенції напрацювань у галузі гносеології та юриспруденції. Однак не тільки гносеологічні концепції, які дають уявлення про природу пізнання і його можливостей, відношення знання до реальності, визначають загальні передумови пізнання, виявляють умови його достовірності та істинності [371, с. 216], у різні часи розвитку теорії доказування були основою для визначення й опису особливостей пошуково-пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні, зокрема достовірності показань свідків.

Так, на роботу І. Бентама з теорії доказування вплинули його наукові позиції як філософа-утилітариста, що були засновані на етичних принципах визначення доцільності та моральності вчинків за їх корисністю для блага більшості людей у державі [259, с. 1; 406, с. 456]. Судочинство він тлумачив як мистецтво користуватися доказами, а отже, вони мають відповідати умовам: 1) справедливості рішення; 2) зрозумілості; 3) економії; 4) відсутності зайвих обмежень. І. Бентам вважав: якщо на підставі правил судочинства суддя виправдовує обвинуваченого, якого він вважає винним, відповідно до закону, якщо він присуджує громадянина до втрати такого права, яке,

за його переконанням, закон бажає зберегти, словом, якщо справа вирішується всупереч тому, якби вона була вирішена суддею згідно з правдою, вільно від формальних утисків, – можна бути впевненим, що правила судочинства є поганими [259, с. 2–3]. Тому його трактат про судові докази сповнений роздумів щодо формування правил збирання й оцінки доказів, які ґрунтуються не тільки на нормативних приписах закону, що враховують інтереси суспільства, а й передусім на розумінні природного зразка законного судочинства, яким він власне уявляв суд доброго батька сім'ї, що залагоджує сутички у середовищі своїх домочадців [259, с. 4–8]. А відтак, об'єднуючи легальні приписи та індивідуальний підхід до кожного учасника суду батьком сімейства, якому повинен слідувати законний суд, учений не міг не розглянути особливості формування довіри і недовіри до доказів, психологічні причини правдивості та неправдивості свідчень, розумові здібності, моральні схильності відносно показань свідків, гарантії показань та правила їх одержання, передвстановлених та непрямих доказів, особливості виключення доказів та про неймовірне і неможливе в доказуванні [259, с. 8–332].

На теоретичні висновки С. Єрофєєва щодо доказів у кримінальних злочинах, зокрема стосовно недопустимості використання катувань, вплинули гуманістичні ідеї філософів епохи просвітництва Г. Гроція, Ш. Монтеск'є, Й. Зонненфельса, Х. Томазія та інших [116, с. 24–31].

О. С. Жиряєв констатував, що «теорія улік» набула своєї вагомості в науці кримінального судочинства завдяки посиленню впливу філософії загалом та, зокрема, логіки на засади кримінального судочинства. Успіхи у гносеології він вважав найбільш міцними та беззаперечними надбаннями у галузі людського світогляду. З-поміж філософських концепцій, які вплинули на його уявлення про формування «улік» як способів доказування, О. С. Жиряєв виокремлював скептицизм та матеріалізм, філантропізм і регоризм [121, с. 5–23].

На визначення В. Д. Спасовичем процесу доказування суттєво вплинули ідеї матеріалістичного емпіризму та раціоналізму як напрямів у теорії пізнання. Він один із перших здійснив спробу на підставі уявлень про пошуково-пізнавальну діяльність визначити її особливості у кримінальному

провадженні. Джерелами людського пізнання В. Д. Спасович називав досвід та розум, словом, безпосереднє спостереження того, що пізнається, та умовиводи [327, с. 166–173]. На розкритті сильних і слабких сторін кожного з наведених способів пізнання та їх втіленні у визначених законом пізнавальних діях суду ґрунтуються теоретичні роздуми В. Д. Спасовича щодо особливостей збирання доказів у кримінальному провадженні та одержання достовірного знання про обставини події кримінального правопорушення.

І. Я. Фойницький, розкриваючи особливості пізнавальної складової доказування, ще більше, порівняно зі В. Д. Спасовичем, закцентував на логічних засадах мислення людини, на особливості формування силогізмів доказування у кримінальному провадженні на підставі сучасних йому досягнень логіки, зокрема роботи видатного англійського філософа-утилітариста Дж. Ст. Мілля «Система логіки, силогістичної та індуктивної» [425]. Спираючись на тлумачення одного з видатних російських філософів-позитивістів – М. М. Троїцького істини (veritas), істинного припущення як «відповідності утвердження або заперечення якого-небудь його відношення дійсній присутності або відсутності між існуючими відношеннями речей, їх ідей та знаків» [352, с. 56], він з'ясував, що способи набуття знання та його контролю становлять зміст логіки, яка розрізняє знання наукове та знання практичне. Сучасна логіка, наголошував І. Я. Фойницький, відмовившись від метафізичного напряму пізнання шляхом самоспостереження, займається способами набуття знання через спостереження навколишніх явищ, визнаючи такими способами безпосереднє сприйняття (інтуїтивна достовірність), індукцію і дедукцію (складна або непряма достовірність). Загальновизнаним положенням учений вважав те, що: речей самих у собі, сутності їх ми знати не можемо; нашому знанню тільки доступні взаємозв'язок та зміни речей, які ми спостерігаємо; але наскільки ці співвідношення та зміни є реальними зв'язками та змінами, то і знання наші настільки є реальними. Саме І. Я. Фойницький розкрив особливості доказування у кримінальному судочинстві крізь призму відмінностей між пізнанням науковим і науковою істиною та пізнанням практичним та істиною практичною [193, с. 190–233].

У радянський період розвитку теорії доказування домінували постулати марксистсько-ленінської матеріалістичної діалектики, яка трактувалась як справжня наукова, єдино істинна філософія. В ній пізнання позиціонувалось як відображення світу в свідомості людини, яке є невід'ємним від змін в об'єкті пізнання під час суспільної практики та здійснюється на підставі законів єдності й боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні та заперечення. Доктринально в матеріалістичній діалектиці пізнання розглядається як процес проникнення свідомості в об'єкт, а пізнавальною метою цього процесу є досягнення істини, тобто правильне відображення об'єкта. Оскільки результати процесу пізнання є адекватним відображенням речей, їхніх властивостей та зв'язків, то завжди мають об'єктивний зміст і становлять об'єктивну істину, яка не є самою дійсністю, а об'єктивним змістом результатів пізнання [168; 368, с. 479–498; 409, с. 255–256]. Радянський період розвитку теорії доказування ознаменувався цілою плеядою робіт [16; 30; 46; 95; 130; 134; 144; 179; 194; 198; 238; 249; 281; 297; 339; 340; 345; 346; 375], важливість яких для формування методологічних засад сучасної теорії доказування є незаперечною. Якщо залишити поза рамками сприйняття ідеологічну складову матеріалістичної діалектики, розвинутої К. Марксом та В. Леніним, то перед нами постає ціла низка теоретичних положень, сформульованих ученими-процесуалістами:

– метою доказування є встановлення об'єктивної істини, якою є результат правильного відображення конкретного кримінального правопорушення, і одночасне об'єднання абсолютної та відносної істини, яке відображає конкретність та неповноту пізнання під час кримінального провадження;

– пізнання події кримінального правопорушення під час доказування у кримінальному процесі має ретроспективний характер, і його успішне здійснення забезпечується властивістю матерії відображати властивості інших матеріальних форм у формі зміни власних властивостей у процесі взаємодії з ними та властивостями свідомості людей відображати і відтворювати спостережувані явища об'єктивної дійсності;

– кримінальний процесуальний закон регламентує зовнішню форму практичної діяльності з доказування у кримінальному процесі, яка призначена забезпечити дотримання

прав учасників кримінального провадження, а внутрішня його складова (засоби мислення) підпорядковуються законам логіки;

– безпосередність (через особистий досвід) та опосередкованість (через досвід інших людей) практики пізнання обставин події кримінального правопорушення слідчим, прокурором, судом;

– комплексність використання чуттєвих та раціональних засобів пізнання обставин, які підлягають доказуванню;

– можливість використання одержаних відомостей про факти для обґрунтування ними прийняття процесуальних рішень тільки після їх перевірки шляхом взаємного зіставлення та встановлення відсутності в них суперечностей;

– результати суспільної практики (досягнень природничих та технічних наук) мають використовуватися для перевірки істинності висновків органів розслідування та суду;

– перевірка достовірності доказів можлива лише тому, що вони відображають у різних формах і факти об'єктивної дійсності, і їхні різноманітні зв'язки. Тому достовірні докази перебувають у тих же різноманітних зв'язках між собою, як і факти, які вони відображають. Неправдиві докази не мають об'єктивних зв'язків і з предметом доказування та побіжними фактами, і з іншими достовірними доказами [220, с. 5–108, 140–177; 238, с. 5–40; 249; 339, с. 287–459; 346, с. 58–90 та ін.].

Ці теоретичні положення встановлюються як методологічна основа і для сучасних робіт із різних проблем теорії доказування у кримінальному провадженні у більшості правознавців [42; 80; 98; 174; 330]. Тимчасом окремі процесуалісти нині намагаються віднайти альтернативні наукові засади для таких досліджень. Скажімо, О. С. Александров із групою однодумців зі середини 2000-х років активно розробляє так звану нову теорію судових доказів, яка ґрунтується не на концепті об'єктивної істини та інших положеннях діалектичного матеріалізму, а на релятивістській теорії пізнання, тобто на відносності й умовності змісту пізнання та його результатів, значущість яких обумовлюється метою діяльності людини, на когнітивних уявленнях про свідомість, сприйняття, пізнання та про суб'єкт загалом. Те, що реальність існує, О. С. Александров не заперечує. Тож учений спростовує

актуальність протиріч між ідеалістичною та матеріалістичною діалектикою. Він вказує на неприпустимість прийняття метафори «відображення», яка є методологічним підґрунтям для теорії об'єктивної істини. Пізнання – це одержання та засвоєння (переробка) людиною за певними схемами, моделями інформації як із зовнішнього, так і з внутрішнього середовища з метою адаптації до реальності. Заміна поняття «істинність» поняттям «життєвість» визнається принциповою. Метою пізнання є не об'єктивність, а пристосування. «Корисним» є те знання, яке підтримує життєздатність системи. Перевагами когнітивного підходу, як зазначається у концепції «нової теорії судових доказів», є те, що він ігнорує міждисциплінарні бар'єри та складається із низки галузей наукового знання: антропології, нейропсихофізіології, лінгвістики, синергетики, психології, кібернетики. Центральну частину доказування становить своєрідна гра – судовий діалог у змагальному кримінальному провадженні, а одними з ключових елементів – наративи: змагальний, слідчий, судовий, які представляють когнітивну основу доказування, глибинну структуру, що обумовлює логічну структуру, формальну правильність (допустимість), етичну коректність пізнавальних дій у доказуванні. «Судова істина» – інструмент адаптації індивіда та суспільства до навколишнього середовища. Відповідно, слід говорити не про істинність судового рішення, а про його здатність виконати функцію врегулювання правового конфлікту, стабілізації системи. І якщо судовий вирок руйнує солідарність суспільства, розколює його, протиставляє владу народу, то знання, яке міститься в ньому, є неправильним [7; 9].

В. П. Гмирко запропонував розглядати доказування як функціональну структуру діяльності у кримінальному процесі, як систему функціональних місць: «мета» ↔ «вихідний матеріал» ↔ «спосіб» ↔ «носії діяльності» ↔ «засоби» ↔ «перетворювальний процес» ↔ «продукт діяльності» та зв'язків між ними на підставі системомиследіяльнісного підходу до вироблення технології мислення. Цей філософсько-методологічний напрям, основна роль у формуванні та теоретичному обґрунтуванні якого належить Г. П. Щедровицькому, вирізняється особливою організацією мисленнєвої діяльності з використанням спеціально виробленої для цього термінології та процедур

рефлексії та спрямований на вироблення надпредметного мислення [273; 401]. Отож В. П. Гмирко сформував авторське бачення мовознавчого, філософського, психологічного, праксеологічного і системного фокусів виокремлених ним феноменів функціональних місць: «мета діяльності доказування в кримінальному процесі», «вихідний матеріал діяльності доказування в кримінальному процесі», «спосіб діяльності доказування в кримінальному процесі», «засоби діяльності доказування в кримінальному процесі», «носії діяльності доказування в кримінальному процесі», «перетворювальний процес діяльності доказування в кримінальному процесі», «продукт діяльності доказування в кримінальному процесі» [74].

А. А. Кухта з приводу виникнення нових концепцій теорії доказування констатував, що діалектичний матеріалізм може бути визнаний лише одним із варіантів світогляду, який пояснює світ та людину. На його основі може формуватися певна політика і стратегія побудови структур – як соціальних, так й інтелектуальних. Проблема полягає у догматизації вчення діалектичного матеріалізму, яка обмежує його потенціал. За сучасних умов плюралізму ідеологій та способів дослідження діалектичний матеріалізм виступає одним із імовірних способів пояснення того, як відбувається пізнання. Поряд із іншими він не може претендувати на монополію та істину в останній інстанції. Пояснення природи пізнання і його результатів можуть бути різними, боротьба конкуруючих ідей, напрямів та шкіл у цій сфері збагачує теорію. Але рекомендації законодавцеві можуть бути виражені однією настановою – не нашкодь. Відтак А. А. Кухта визначає свою позицію з цього питання як охоронний консерватизм [195, с. 258]. Ми також вважаємо за доцільне дотримуватися такої позиції. Тільки уточнимо її як поміркований консерватизм. Вбачаємо, що вона за умови реформування вітчизняного кримінального процесуального законодавства дає змогу враховувати під час дослідження достовірності показань свідка та засобів її з’ясування досвід і здобутки класичного підходу діалектичного матеріалізму, а також сприяє осмисленню надбань альтернативних йому концепцій наукової інтерпретації доказування у кримінальному провадженні та його окремих структурних елементів.

Важливим компонентом належної організації наукового дослідження є також визначення комплексу методів вирішення окреслених завдань, які є способами досягнення певних результатів у пізнанні й на практиці [168, с. 80; 15, с. 79; 174, с. 281]. Особливостям застосування пізнавальних методів у дослідженнях в науках кримінального циклу приділяли увагу Р. С. Бєлкін, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, А. А. Давлєтов, А. І. Долгова, В. А. Журавель, В. С. Зеленецький, А. В. Іщенко, Н. С. Карпов, В. П. Колмаков, С. І. Коновалов, М. В. Костицький, І. І. Котюк, В. К. Лисиченко, І. М. Лузгін, В. Т. Нор, О. Р. Росінська, В. М. Салтєвський, М. Я. Сєгай, В. М. Стратонов, В. Я. Тацій, Ю. В. Тихонравов, Б. М. Шавер, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило та чимало інших учених-юристів. Як основні методи дослідження виокремимо пошуково-бібліографічний, аналізу, синтезу, спостереження, опису, абстрагування, формально-логічний, соціологічні (вибірки, опитування), статистичного зведення, моделювання, експеримент, прогнозування. Кожен із цих наведених, зазначав В. С. Зеленецький, має своє конкретне призначення та особливості застосування у процесі пізнання [129, с. 170].

Пошуково-бібліографічний метод забезпечив системний пошук за бібліографічними каталогами Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, Львівського державного університету внутрішніх справ, в електронних бібліотеках у мережі Internet літературних джерел за темою дослідження.

Аналіз і синтез дав змогу узагальнити виявлені літературні джерела в галузі кримінального процесу, криміналістики, юридичної психології, які відображають стан дослідження достовірності показань свідка і засобів її з'ясування у кримінальному провадженні, та визначити перелік питань, які є недостатньо дослідженими або мають неоднозначне вирішення у теорії кримінального процесу та практиці кримінального провадження.

Встановлено, що спостереження в окресленому дослідженні може бути застосоване і в безпосередній, і в опосередкованій формі. Безпосередня форма спостереження має певні обмеження у своєму використанні. Так, застосування її через слідчу таємницю є неможливим для одержання даних

про здійснення допитів свідків та оцінку їхніх результатів на предмет достовірності одержаних показань під час здійснення досудового розслідування, але може забезпечити одержання відомостей про особливості здійснення допитів свідків у суді завдяки засаді гласності та відкритості судового провадження й оцінки судом отриманих показань в ухвалах та вироках. Опосередковане спостереження за діяльністю слідчого, прокурора, слідчого судді, судді, суду і сторони захисту також допомогло сприймати під час вивчення матеріалів кримінальних проваджень (кримінальних справ) особливості проведення допиту свідків та оцінки їхніх показань у змагальному кримінальному провадженні, що мало вияв в обґрунтуванні ними чи, навпаки, ігноруванні їх під час прийняття процесуальних рішень.

Фіксування процесу і результатів спостереження в безпосередній та опосередкованій формах здійснювалося методом опису шляхом текстового наповнення підрозділів монографії, її висновків та додатків на основі наукових публікацій, доповідей на наукових заходах.

Соціологічні методи (вибірки, опитування шляхом анкетування та інтерв'ювання) застосовувались із використанням як паперових анкет, так і програмної платформи Google Docs для з'ясування актуальних питань за темою дослідження; водночас статистичне зведення – для узагальнення в абсолютних і відносних величинах результатів опитування, вивчення матеріалів кримінальних проваджень (справ), спостереження за допитами свідків та здійснення інших процесуальних дій у судових засіданнях й використання їх під час прийняття процесуальних рішень.

Моделювання застосовувалося для мисленнєвого відтворення процесу формування знання про достовірність відомостей про обставини, які підлягають доказуванню, повідомлені свідками, за даними, отриманими у результаті спостереження за процесом одержання, перевірки та оцінки показань свідків під час досудового розслідування та судового розгляду, прийняттям на їх підставі процесуальних рішень, інтерв'ювання слідчих, прокурорів, суддів, а також з урахуванням даних про особливості формування показань свідків та їх оцінки, які наводяться у літературі з юридичної психології та криміналістики.

Із моделюванням тісно пов'язаний експеримент, використання якого забезпечило перевірку правильності суджень авторами про підстави формування внутрішнього переконання слідчого, прокурора, судді щодо достовірності показань свідка. Експеримент проводився у мисленнєвій формі шляхом відтворення умов, за яких у кримінальному провадженні формуються судження про достовірність показань свідка.

Прогнозування використано для формування умовиводів щодо впливу наведених авторами пропозицій, спрямованих на підвищення ефективності нормативно-правової регламентації та практики одержання, перевірки й оцінки показань свідків як достовірних.

Методи аналізу, синтезу, абстрагування, формально-логічний використано для формулювання проміжних положень та кінцевих висновків монографії [210, с. 215–225].

Розділ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УЯВЛЕНЬ ПРО ФОРМУВАННЯ ПОКАЗАНЬ СВІДКА ТА ВИЗНАЧЕННЯ ЇХНЬОЇ ДОСТОВІРНОСТІ

2.1. Особливості формування показань свідків у кримінальному провадженні

1911 року А. В. Скопінський у посібнику для практиків «Свідки у кримінальних справах» констатував: «Свідки – альфа та омега кримінального процесу. Положення це настільки загальновідоме, що не потребує доведення… і слідчому, і судді, а також прокурору та захиснику доводиться постійно мати справу з показаннями свідків. Звідси показання свідків, як матеріал для вирішення справи, має велике значення в практиці криміналістів» [321, с. 3]. І ці твердження не лише не втратили, а й не втратять ознаку відповідності практиці кримінального провадження.

Із прийняттям у 2012 р. КПК України кримінальний процес поповнився офіційною дефініцією «показання». Отже, відповідно до ч. 1 ст. 95 КПК, показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, які мають значення для цього кримінального провадження.

Таке тлумачення не залишилося поза увагою науковців і зазнало критики, предметом якої стали її компоненти – усність та письмовість форми, коло суб'єктів, котрі можуть давати показання, предмет показань (відомості про відомі обставини у кримінальному провадженні, що мають значення для конкретного кримінального провадження), трактування допиту як єдиної процесуальної форми одержання показань [97, с. 58–86; 258, с. 59–75]. У нас, своєю чергою, теж є певні зауваження до цього поняття, однак зазначимо, що передусім його треба співвідносити з офіційною дефініцією доказів,

наведеною у ч. 1 ст. 84 КПК, переліком їх процесуальних джерел (ч. 2 ст. 84 КПК) та нормативними приписами щодо процесуального порядку збирання, оцінювання та використання доказів. Вони, зокрема, мають визначальний вплив на встановлення особливостей формування показань свідка як доказів.

Зміни нормативно-правової регламентації кримінальної процесуальної діяльності (як зазначалося у пояснювальній записці до проекту Кримінального процесуального кодексу України (реєстр. № 9700)) ґрунтувалися на тому, що КПК (1960) не міг забезпечити комплексне досягнення завдань із невідворотності кримінального покарання та гарантувати належне дотримання прав людини у кримінальному процесі (зокрема, під час проведення допитів), повагу до її особистості, ставлення до неї як до особи, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення ще не доведена, а також забезпечувати неупередженість та об'єктивність досудового розслідування і судового розгляду, передбачати існування ефективних процедур, які надаватимуть рівні процесуальні можливості стороні обвинувачення і стороні захисту та сприятимуть реальному утвердженню змагальності кримінального процесу [286].

Намагаючись ліквідувати наведені недоліки шляхом поєднання досягнень вітчизняної теорії кримінального процесу з міжнародними принципами та цінностями судочинства, законодавці сформували систему нормативних приписів у КПК з питань доказування, головні з яких сконцентровані у главі 4 «Докази і доказування». Аналіз цих нормативних приписів у спеціальній літературі обумовив формулювання правознавцями різних позицій щодо визначення природи доказів та їхніх різновидів.

Приміром, М. Є. Шумило у статті «Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі» зазначив, що аналіз змісту глави 4 КПК та пов'язаних з нею інших норм доказового права дає підстави стверджувати, що у вітчизняній процесуальній науці та законодавстві відбувається процес зміни методологічної парадигми. Методологічну основу радянської теорії доказів становила ленінська теорія відбиття, відповідно до якої подія кримінального правопорушення в довкіллі відображалася у формі ідеальних і матеріальних

слідів, на основі яких органи розслідування та суду опосередковано встановлювали факт вчинення кримінального правопорушення і винуватості особи у його вчиненні. Зміст же інтелектуальних операцій, котрі здійснювали суб'єкти доказування, залишався в «тіні» [399, с. 46]. Розробка теорії доказування на цій основі радянськими та пострадянськими процесуалістами засвідчила, що існує низка питань, які не мають однозначного вирішення, а відтак є дискусійними, зокрема щодо: змісту й сутності доказів, структури кримінального процесуального доказування і його мети, процесуальної форми застосування окремих засобів збирання доказів, об'єктивізації результатів доказування, критеріїв допустимості одержаних доказів, встановлення їх достовірності та достатності для прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні тощо. Як зазначає М. Є. Шумило, спираючись на науковий доробок В. В. Нікітаєва, О. С. Александрова, А. А. Кухти і В. В. Гмирка [245, с. 278–295; 9; 195; 74], положення теорії відбиття справді правильно відображають, але лише один із технічних моментів процесу пізнання. Змістова його частина полягає передусім у конструюванні процесуальними дослідниками образів праворелевантної події минулого, яке за своєю суттю фактично не контролюється нормами права. Отож запропоновано розглядати пізнання не як відображення світу, а як конструювання його, що надає у підсумку дійсності вигляду нерозривного і когерентного цілого. Таким чином, у свідомості суб'єктів доказування відображення праворелевантної події відбувається не шляхом її дзеркального відображення (у формі слідів), а через створення її юридичного замінника – версії як штучної знаннєвої гіпотетичної конструкції. Вона обґрунтовується, перевіряється, а потім «одягається» у певний «юридичний одяг» (наприклад, у конструкцію шуканого складу кримінального правопорушення). Саме з її допомогою долається «розрив» між дійсністю минулого та дійсністю доказової діяльності. Але факти, «виготовлені» у такий спосіб, позначені як суб'єктивні, а тому можуть бути потенційно дефектними. Отже, у контексті наведеного М. Є. Шумило зазначає, що фактичні дані аж ніяк повністю не відображають досліджувану дійсність, а тому не завжди можуть вважатися знанням об'єктивної категорії. Сприйняття

особою змісту матеріальних та ідеальних слідів як «відбиття» обставин підготовки, вчинення, а також наслідків злочинної діяльності трансформується в її свідомості, перетворюючись на суб'єктивне знання невід'ємної індивідуальності доказувача, також під тиском його функціонального та позиційного інтересу процесуального інтерпретатора. Інакше кажучи, сукупність доказів підготовчого кримінального провадження – це сума створених ad casum (для конкретного випадку) знань (фактів) про обставини певної події, які ще самі потребують неупередженого, безпосереднього дослідження судом у межах належної судової процедури [399, с. 46–47].

М. Є. Шумило та Л. М. Лобойко слушно стверджують, що питання розмежування досудових і судових доказів не вирішено законодавцем [399, с. 47–48; 206, с. 82]. Так, з одного боку, є нормативні приписи ч. 2 ст. 23 КПК, згідно з якими не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених цим Кодексом і ст. 317 КПК, в якій у контексті матеріалів кримінального провадження зазначені документи, інші матеріали, надані суду під час судового провадження його учасниками, судові рішення та інші документи і матеріали, що мають значення для цього кримінального провадження, які долучають до обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, тобто про докази прямо не йдеться. А з іншого боку, є статті 349, 357 КПК, в яких йдеться про дослідження судом не матеріалів кримінального провадження (кримінальної справи), а доказів (речових доказів). Також, відповідно до чч. 1, 2 ст. 89 КПК, визнання доказів недопустимими віднесено до компетенції суду. З цього приводу М. Є. Шумило слушно наголошує, що така непослідовність законодавця у формуванні системи нормативних приписів особливостей здійснення доказування на окремих стадіях кримінального провадження свідчить про крок уперед, порівняно з попереднім вітчизняним кримінальним процесуальним законодавством, у напрямі визначення того, що докази на досудовому провадженні будуть лише для слідчого та прокурора, але ймовірними для захисника та суду. Структура

кримінального провадження за КПК, стверджує вчений, логічно передбачає, що під час досудового розслідування збираються матеріали, які може визнати доказами лише суд [399, с. 48; 397].

Однак не всі правознавці погоджуються з таким розумінням доказів, їх різновидів та необхідності внесення змін до чинного КПК. В. Г. Гончаренко по-іншому підходить до тлумачення нормативних приписів щодо розрізнення законодавцем досудових і судових доказів. Він, зокрема, наголошує, що така думка зумовлена, очевидно, тим, що в КПК цілком імперативно втілюється принцип безпосередності, на підставі якого суду забороняється обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них (ч. 4 ст. 95 КПК). Водночас додається, що в мотивувальній частині вироку можуть зазначатися лише докази, досліджені безпосередньо в суді (ч. 3 ст. 370 КПК). Але такі жорсткі вимоги до використання доказів, на думку В. Г. Гончаренка, аж ніяк не свідчать про їх поділ на досудові та судові [80, с. 12–13].

Наведені позиції, безумовно, вказують на неоднозначність нормативно-правової регламентації питань здійснення доказування на досудових і судових стадіях кримінального провадження, оскільки аргументи на користь як першої, так і другої містяться в нормах КПК. І отримання однозначної переваги однієї з них, очевидно, потребує внесення змін та доповнень до кримінального процесуального закону. Запровадження відповідних змін, особливо щодо офіційного розмежування досудових і судових доказів, вважаємо, потребує додаткових спеціальних спостережень і вивчення. На нашу думку, під час таких досліджень обов'язково треба враховувати наведені нами підстави реформування норм інституту доказування у кримінальному провадженні, викладені у пояснювальній записці до проекту Кримінального процесуального кодексу України (реєстр. № 9700) [286], що спрямовані на посилення захисту прав та інтересів учасників кримінального провадження і на досудових, і на судових стадіях кримінального провадження, ліквідацію обвинувального ухилу судового розгляду та створення оптимальних умов для змагального кримінального процесу. Вони постають як ключові орієнтири для аналізу мети, яку переслідували укладачі КПК, визначаючи, зокрема, те, що

суду забороняється обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них (ч. 4 ст. 95 КПК). Законодавець, з одного боку, прямо не виокремив досудові й судові докази. Як зазначав Л. М. Лобойко, робоча група з питань реформування кримінального судочинства (у 2010–2012 рр.), на жаль, відійшла від концептуального положення, задекларованого А. Портновим, що пояснення особи можуть бути надані тільки в суді. Все інше, що отримано поза судовим засіданням, взагалі не має братися до уваги, щоб це автоматично унеможливлювало тортури [298]. Робоча група сформулювала поняття доказів та визначила суб'єктів їхньої оцінки так, як це було у КПК (1960). Аргументами на користь цього послугувало те, що органи досудового розслідування і прокурор у разі закриття кримінального провадження на стадії досудового провадження оперуватимуть не доказами, а «якимись там» фактичними даними [206, с. 86]. Однак у ч. 4 ст. 95 КПК таки був сформований нормативний припис, який враховує численні рішення ЄСПЛ (наприклад: «Унтерпертінгер проти Австрії» від 24 листопада 1986 р., «Люді проти Швейцарії» від 15 червня 1992 р., «Функе проти Франції» від 25 лютого 1993 р., «Вермюлен проти Бельгії» від 20 лютого 1996 р., «Саундерс проти Сполученого Королівства» від 17 грудня 1996 р., «PG та JH проти Об'єднаного Королівства» від 25 вересня 2001 р., «Перрі проти Об'єднаного Королівства» від 17 липня 2003 р., «Копп проти Швейцарії» від 25 березня 1998 р., «Волохи проти України» від 2 листопада 2006 р., «Яллох проти Німеччини» від 11 листопада 2006 р., «Гефген проти Німеччини» від 30 червня 2008 р., «Ван Вондел проти Нідерландів» від 25 жовтня 2007 р., «Шабельник проти України» від 19 листопада 2009 р., «Ничипорук та Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 р., «Балицький проти України» від 3 листопада 2011 р. [421]). Такі рішення ґрунтуються на підході щодо визнання доказами, які можуть аргументувати судове рішення, тільки тих відомостей про обставини події кримінального правопорушення, які були отримані у встановленому законом порядку та були безпосередньо досліджені судом під час змагального кримінального провадження. Змагальність, з позицій ЄСПЛ, – це принципова можливість для сторін що у кримінальній, що у цивільній справі бути поінформованими про всі наявні докази чи зафіксовані зауваження і мати можливість

їх коментувати, висловлювати будь-які зауваження, а обов'язок суду – їх розглянути [299; 354, с. 119]. Відповідно до ч. 5 ст. 9 КПК, вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ. Ані теорія кримінального процесу, ані практика не можуть ігнорувати правові позиції цього Суду, а отже, необхідність подальшого опрацювання концепту відмежування судових від інших видів доказів у нас не викликає сумнівів.

Є. Д. Лук'янчиков і Б. Є. Лук'янчиков на основі того, що визнання фактичних даних судовими доказами залежить не від етапу кримінального провадження, а від суб'єкта, який визнає отримані фактичні дані про кримінальне правопорушення доказами, в постановочному плані запропонували залежно від суб'єкта отримання та оцінки фактичних даних визначати докази слідчого, прокурора, адвоката. Тож вони висловлюють сумніви з приводу того, що така класифікація доказів сприятиме їх однозначному розумінню в теорії й на практиці [223, с. 125]. І ці сумніви є небезпідставними. По-перше, така класифікація не враховує кримінальні процесуальні функції, які виконують ці учасники кримінального провадження. Слідчий та прокурор належать до сторони обвинувачення, а адвокат, точніше треба казати про захисника, – до сторони захисту. Скажімо, слідчий, перебуваючи у правовідносинах кримінального процесуального підпорядкування прокурору, котрий є процесуальним керівником досудового розслідування (ч. 2 ст. 36 КПК), не може розглядатися як незалежний учасник кримінального провадження. Спільна, узгоджена кримінальна процесуальна діяльність слідчого та прокурора забезпечує реалізацію функції обвинувачення під час доказування у кримінальному провадженні. Захисник, за ч. 4 ст. 46 КПК, користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює. Його кримінальна процесуальна діяльність підпорядкована законним інтересам підзахисного, він бере участь у доказуванні відповідно до них, тому й про докази захисника (або адвоката – як про це зазначають Є. Д. Лук'янчиков та Б. Є. Лук'янчиков) говорити некоректно.

З огляду на наведене вважаємо, що є підстави стверджувати, що у кримінальному провадженні бувають докази сторони обвинувачення, сторони захисту і судові докази. Основною

операційною одиницею доказування є доказ. Без цієї категорії немає доказування. Рух від імовірного до достовірного/вірогідного знання відбувається завдяки застосуванню процедур збирання, оцінки та використання відомостей, які визначаються суб'єктами кримінальної процесуальної діяльності як фактичні дані (докази). На підставі цього формується внутрішнє переконання суб'єктів оцінки доказів, виробляється обґрунтування своєї процесуально-правової позиції. Те, що ці дані можуть мати суб'єктивне трактування, зумовлене процесуально-правовими інтересами окремих учасників кримінального провадження, не може бути аргументом для несприйняття їх як доказів цих учасників під час їхньої комунікативної взаємодії у кримінальному провадженні і на досудових, і на судових стадіях. Зведення доказів сторони обвинувачення та захисту до відомостей, що містяться в матеріалах, які надаються ними до суду, на нашу думку, викличе суттєві розбіжності між теорією доказування і теорією прийняття кримінальних процесуальних рішень у контексті визначення критеріїв доброякісності процесуальних рішень, які приймаються під час досудового розслідування. Водночас потрібно визнати, що законодавець нормативними приписами ст. 23 КПК запровадив для суду, так би мовити, «нульове» значення доказів сторони обвинувачення та захисту без їх безпосереднього дослідження під час судового розгляду, відмежовуючи в такий спосіб суд від висновків сторін кримінального провадження і, щонайперше, від аргументів сторони обвинувачення, оскільки без цього не може йтися про реальну змагальність сторін у суді.

Тому вважаємо, що особливості формування доказів, джерелом яких є показання свідків у кримінальному провадженні, необхідно розглядати не тільки під час судового розгляду, а й під час досудового розслідування.

Доречно зауважити, що погляди на формування показань свідків як доказів у теорії кримінального процесу, криміналістики й юридичної психології відрізняються. І ця різнобічність розкриває різні аспекти складного процесу набуття показаннями свідка значення джерела доказу у кримінальному провадженні.

У теорії кримінального процесу певною мірою традиційним є підхід, за яким формування доказів зводиться

до їх збирання [24, с. 76; 330, с. 55; 367, с. 60–66]. Але таке надвузьке розуміння формування доказів, на нашу думку, значно обмежує уявлення про цей процес, залишаючи за його рамками мисленнєву діяльність учасників кримінального провадження щодо оцінки й використання одержаних відомостей як доказів певних фактів, які мають значення для кримінального провадження. Тут вважаємо слушною думку В. П. Гмирка і М.Є. Шумила, що такий підхід у методологічному аспекті є непродуктивним, бо штучно звужує бачення проблеми, обмежуючи її, наприклад, змістом, формою і способами отримання процесуальних джерел відомостей про факти, даючи змогу вирішити питання про їхню допустимість. Але в цьому разі залишаються ніби «в тіні» психологічні, гносеологічні, лінгвістичні складові феномену кримінально-судових доказів [75, с. 30; 398, с. 98]. Тобто, якщо окреслювати формування доказів лише їх збиранням, яке завершується їх фіксуванням у протоколі процесуальної дії, журналі судового засідання та його технічному записі, то за формальною ознакою внесення певних відомостей у такий протокол, журнал та доданий до нього технічний носій інформації можемо вважати ці відомості сформованим доказом. Але на практиці такого немає і не може бути. Без перевірки цих відомостей, інтерпретації їхнього змісту щодо даних про обставини події кримінального правопорушення, одержаних із інших джерел, та з'ясування додержання нормативних приписів стосовно їх збирання не може бути сформовано твердження про те, що ці дані відповідають реальній події, що сталася, тобто є доказом. Формування доказів на прикладі досудового розслідування, зазначає С. А. Шейфер, не обмежується фіксуванням отриманих відомостей шляхом застосування належних засобів фіксації, тобто протоколюванням результатів слідчих дій. Формування доказів ґрунтується на первинній доказовій інформації, що вилучається суб'єктом доказування зі слідів, залишених на місці події. Відтворення події у пам'яті свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, а також знання, які має експерт та спеціаліст, – це ще не докази. Тому формування доказів – це комплекс здійснюваних суб'єктом доказування процедур, які дають йому змогу виявити носії інформації, пошук якої здійснюється, сприйняти її та перетворити на належну процесуальну форму.

Формування доказів – це процес перетворення доказової інформації на форму доказів, що передбачена кримінальним процесуальним законом [382, с. 32–33]. У ньому інтегруються різні за своїм обсягом дії щодо визначення їх належності, достовірності та допустимості [332, с. 70]. В. П. Гмирко й М. Є. Шумило, своєю чергою, наголошують, що доказ не є догмою, чимось «застиглим» назавжди, а динамічним юридичним явищем. Він починає формуватися на досудовому розслідуванні, а завершується в судовому засіданні за участю сторін процесу [75, с. 30; 398, с. 98]. Але не варто сприймати цю позицію, яку ми поділяємо, як те, що формування доказів підміняє процес доказування у кримінальному провадженні. Доказування охоплює і формування окремих доказів, і оперування ними під час комунікативної взаємодії суб'єктів доказування у кримінальному провадженні для забезпечення прийняття якісних процесуальних рішень.

У рамках визначення особливостей формування доказів, джерелом яких є показання свідків, постають різні підходи до розуміння сутності показань. О. Г. Шило, аналізуючи особливості правового регулювання використання показань у доказуванні в кримінальному провадженні, зазначає, що законодавча дефініція показань, наведена у ч. 1 ст. 95 КПК, як їх іманентну ознаку передбачає процесуальний порядок їх отримання – під час допиту. Проте у науковій літературі небезпідставно наголошувалося на тому, що показання можуть бути отримані також і під час інших С(Р)Д та судових дій (пред'явлення для впізнання (ст.ст. 228–230 КПК), слідчого експерименту (ст. 240 КПК), огляду (ст. 237 КПК) та ін.), під час яких особа може повідомити відомості, що матимуть важливе значення і для проведення С(Р)Д чи судової дії, і загалом для вирішення кримінального провадження. Однак учена правильно акцентує на тому, що за законодавчою дефініцією:

– показання надаються під час допиту (в усній або письмові формі) (ознака, що стосується процесуальної форми отримання показань);

– показання можуть бути надані підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом (ознака, що стосується суб'єкта їх надання);

– має бути зв'язок відомостей, що становлять зміст показань, із обставинами, які мають значення для кримінального провадження (ознака, що стосується змісту показань).

Відповідно, О. Г. Шило слушно зазначає, що відсутність будь-якої з цих ознак позбавляє отримані відомості значення показань як процесуального джерела доказів [390, с. 90].

У теорії криміналістики та юридичної психології С(Р)Д залежно від засобів збору інформації про обставини кримінального правопорушення умовно поділяють на вербальні і невербальні [362, с. 20]. Тому, зважаючи на те, що відомості про обставини кримінального правопорушення під час проведення допиту, одночасного допиту двох чи більше раніше допитаних осіб, слідчого експерименту, обшуку, впізнання можуть одержуватися в результаті вербальної комунікації між учасниками цих С(Р)Д, окремі науковці використовують цей факт як аргумент на користь твердження про те, що показання можуть надаватися не тільки під час допиту [247, с. 14–20; 275, с. 8]. Однак у нашому дослідженні, згідно з ч. 1 ст. 95 КПК, а також в умовах нормативної невизначеності природи повідомлень потерпілого, свідка, підозрюваного, обвинуваченого про обставини, що мають вагу в кримінальному провадженні, які вони здійснюють під час слідчого експерименту, впізнання, обшуку, давання пояснень, під показаннями свідка ми розуміємо тільки ті відомості, які були одержані у встановленому законом порядку, під час його допиту.

Теорія криміналістики та юридичної психології також поповнила юриспруденцію комплексними дослідженнями процесів комунікативної взаємодії учасників допиту, в результаті яких були визначені основні етапи формування показань: 1) сприйняття; 2) запам'ятовування; 3) відтворення [50, с. 43; 165, с. 21–38; 284, с. 51; 295, с. 208; 339, с. 404–405; 342, с. 54]. Ці етапи трактуються як базові, оскільки були розроблені для інтерпретації процесу формування показань передусім свідків. Зокрема, аналіз розвитку поглядів щодо змісту вказаних етапів засвідчує, що найперше розкривалися особливості формування показань добросовісних свідків. Отож для нашого дослідження важливою видається аналітика, наведена Я. А. Канторовичем. Як зазначав учений, на початку в теорії доказування довіра суду не відомій йому людині, яка стоїть перед судом

і розповідає про те, що він бачив та чув, була заснована на одному з трьох міркувань: 1) люди схильні до спокійного стану, а винаходити неправду значно важче, ніж казати правду, тому, природно, людина схильна до правдивого, такого, що відповідає дійсності, до передачі побаченого або почутого; 2) свідки спонукаються до правди притаманним більшості людей усвідомленням, що без правди неможливий нормальний порядок співіснування; 3) ймовірна правдивість свідків є наслідком релігійних і моральних чинників та страху перед карою небесною або земною.

Базовою для всіх цих уявлень була презумпція про те, що будь-яке спілкування – розповідь, показання, сповіщення, донесення, доповідь – ґрунтується на здатності людини відтворювати пережите за допомогою пам'яті, вона зазвичай щиро схильна до цього, іншими словами, вона об'єктивна і правдива. На цих підставах формувалося загальне припущення, що всі показання є достовірними, а тому є законним джерелом доказового матеріалу, яким оперує правосуддя задля віднайдення істини.

У контексті наведених підходів до потенціалу достовірності показань свідків допускалися два випадки, за яких за законом може бути визначена хибність або спірність показань: 1) коли очевидною є несумлінність свідка – свідомо неправдиве свідчення внаслідок керування почуттям злоби або помсти проти обвинуваченого, або внаслідок злочинного очікування вигод від результатів процесу; 2) коли у свідка є якісь органічні (природні) дефекти чи інша хвороба, що позбавляє його можливості говорити правду внаслідок його неспроможності нормально сприймати зовнішній світ (наприклад, сліпі, глухі, дальтоніки, особи, котрі мають хронічні чи тимчасові психічні розлади, та інші, які не здатні об'єктивно орієнтуватися у навколишньому середовищі, неспроможні розрізняти реальний світ та фантазії).

У всіх інших випадках показання свідка вважалися правдивими і за приписом закону мали сприйматися судом як законний доказ для підтвердження або спростування фактів, на яких ґрунтується вирок [138, с. 3–4].

Однак на початку XX століття наведені концепти припущення достовірності показань свідків постали як сумнівні

через результати експериментальної та кримінальної (юридичної) психології. Вагомий внесок у це зробили праці Г. Гросса, П. А. Каптерева, К. Мелітана, Ж. Дюпра, В. Л. Штерна, А. В. Завадського, А. І. Єлістратова, С. Петропавловського [419; 142; 234; 113; 392; 393; 124; 270] та інших. Скажімо, Г. Гросс зазначав, що ми – криміналісти – робимо, виходячи з нашого головного джерела – свідків, значно більше висновків, ніж від спостережень, і цей факт лежить в основі багатьох помилок у нашій справі. Люди по-різному сприймають звичайні події, по-різному зберігають їх у пам'яті та по-різному передають їх. Майже щоразу дивуєшся, як по-різному кожен свідок передає обставини справи без жодних сумнівів [419, с. 4–17]. На засіданні Берлінського психологічного товариства у 1901 р. приват-доцент Університету Бреслау В. Л. Штерн виступив із доповіддю «Психологія показань свідків (експериментальні дослідження правильності спогаду)», опублікування якої у № 1 за 1902 р. журналу «Deutsche Juristenzietung», а в перекладі – у «Віснику Права» (№ 2 (лютий), № 3 (березень) 1902 р.), сприяло критичному переосмисленню правознавцями тодішніх підходів до оцінки показань свідків у кримінальному провадженні. Початкова мета В. Л. Штерна була суто теоретико-психологічною. Однак під час дослідів стало чіткіше з'ясовуватися, що такі підходи можуть мати переважно юридичну цінність, вони здатні сприяти вирішенню важливого для судової практики питання: до якого ступеня середні показання здорового, неупередженого свідка можна вважати правдивим відтворенням об'єктивного факту? Учений зазначав, що свідок вважається «достовірним», якщо, з одного боку, він не здатний навмисно обманювати суддю та якщо, з іншого боку, він є психічно здоровим і тому усвідомлює значення своїх тверджень, тож здатний до звичайного відтворення подій у своїй пам'яті. Люди, котрі присвятили себе правосуддю, давно стверджують, що моральна і медична бездоганність не забезпечує правильності відтворення спогаду, вони здогадувалися про існування нормальної психологічної неправдивості, яку треба брати до уваги для оцінки показань свідка, щоби не бути жертвою власної «сліпої», нічим не обґрунтованої легковірності. Однак ці здогадки не були науково підтверджені та аргументовані [392, с. 107–112].

В. Л. Штерн взявся перевірити цю гіпотезу. Учений разом із професором Університету Фрейбурга І. Коном упродовж трьох тижнів проводили експерименти над 35 дорослими особами (25 чоловіками та 8 жінками) за розробленою В. Л. Штерном програмою. Осіб, зокрема, було опитано 282 рази у різні часові проміжки з моменту споглядання ними запропонованих картин. Загалом їхні показання містили 10 913 повідомлень щодо окремих деталей цих картин, із яких 919 виявилися абсолютно неправильними, тобто неправильних «неправдивих» повідомлень було близько 8,5%, натомість у первинних показаннях співвідношення неправильних і правильних повідомлень становило 1 до 17, а у вторинних – 1 до 10, тобто майже вдвічі збільшилося.

Отож В. Л. Штерн абсолютно обґрунтовано стверджує, що ці дані є важливими для суду, оскільки йому доводиться мати справу із вторинними показаннями, тобто тими, що відбираються через деякий час. Що більшими є проміжки часу між показаннями, то більша ймовірність помилок. Інтригують відомості про те, що жінки перевершують чоловіків у стійкості спогадів, але вони поступаються їм щодо точності. Жінки забувають менше, але вони спотворюють більше. Показанням про зовнішність осіб, особливо про колір волосся, бороди, вусів та одягу, не варто довіряти, якщо на момент сприйняття на ці ознаки чомусь не зауважив свідок [392, с. 123–128; 138, с. 9].

Своєю чергою, В. Л. Штерн критично сприймав одержані ним результати з певних причин:

– люди, які брали участь у його дослідах, були добре освіченими, зазвичай студенти, які переважно мали потенційно кращі здібності до спостереження, ніж пересічні громадяни;

– особам було заздалегідь відомо, що їм в подальшому буде необхідно звітувати про те, що вони бачили;

– картини показували у спокійній обстановці протягом 45 секунд;

– первинний опис щодо картин відбувався одразу після показу, що додатково допомагало зафіксувати у пам’яті зображення;

– кожен повторний показ проводився через незначні проміжки часу. Найбільший часовий проміжок становив три тижні (в судовій практиці часто свідків допитують через декілька місяців після того, як вони сприйняли певні події);

– учасники експерименту не зазнавали впливу з боку інших осіб та не мали особистих уподобань чи іншої зацікавленості у кінцевих результатах;

– під час експерименту була відсутня взаємодія між елементами обстановки, візуальна інформація не супроводжувалася звуками і рухами.

Відтак В. Л. Штерн звертався до юристів допомогти йому та розширити варіативність експериментів щодо з'ясування об'єктивності сприйняття й відтворення інформації свідками [392, с. 116–119; 393, с. 140]. І його звернення не залишилося поза увагою правознавців, котрі у подальші роки або здійснили аналогічні експерименти з моделюванням ситуацій злочинних подій щодо осіб різних соціальних верств населення, дорослих і дітей, або, спираючись на власні спостереження слідчої та судової практики, констатували реальну наявність поряд із умисними неправдивими показаннями так званого явища нормальної неправдивості показань [120, с. 59–67; 124; 138, с. 10–17]. Скажімо, І. Г. Щегловітов (оберпрокурор кримінально-касаційного департаменту Сенату Росії, в подальшому міністр юстиції Російської імперії) з цього приводу наголошував, що новітні спостереження засвідчують, що показання свідків містять багато підсвідомих спотворень істини, а тому необхідно уникати відтворення зовнішньої обстановки кримінального правопорушення лише з допомогою свідків [400, с. 871].

Жваве обговорення на сторінках спеціалізованих видань порушених В. Л. Штерном питань спочатку було прямо пов'язане, як слушно зауважував Є. М. Кулішер, зі заміною вільною оцінкою доказів їх формальної оцінки, яка до того століттями перешкоджала усвідомленому та вдумливому судженню щодо достовірності наданих доказів та абсолютно виключала вироблення загальних положень на основі формулювання таких суджень [189, с. 173]. Далі у радянський і пострадянський періоди розвитку вітчизняного кримінального процесу, криміналістики та юридичної психології простежуються намагання сформувати науково обґрунтовані рекомендації щодо роботи з так званими особистісними джерелами доказів, особливостей оцінки відомостей, які в них містилися, щодо обставин, які мають значення для кримінального провадження.

Наведені базові етапи формування показань втілились у двох напрямах: 1) поглиблення знань про психологічні процеси формування показань сумлінних свідків, зокрема й тих, які можуть підсвідомо спотворювати сприйняті відомості про обставини події кримінального правопорушення; 2) встановлення особливостей формування неправдивих показань [214, с. 262–267; 219, с. 71–74].

На тому, що існуючі уявлення про зміст етапів сприйняття, запам'ятовування та відтворення надто спрощено представляють процес формування показань свідків, почали акцентувати на початку другої половини XX ст. Так, А. І. Вінберг зазначав, що етапи не вичерпують всіх психологічних чинників, які впливають на достовірність показань [54, с. 159]. Розширенню знань про процес формування показань сприяв науковий пошук у сфері нейропсихофізіології та когнітивної психології. Завдяки цьому, а також прикладним науковим дослідженням і практичному досвіду О. Р. Ратінова й О. А. Гаврилова з'ясовано, що методологічно доцільно розглядати процес формування показань свідків у контексті змін, які відбуваються з цією інформацією, відповідно до таких етапів: 1) стадія сприйняття факту, події, явища; 2) стадія переробки інформації; 3) стадія відтворення інформації; 4) словесне оформлення; 5) сприйняття показань слідчим та їх фіксування; 6) повторне свідчення [293, с. 143–144]. Примітним є те, що ці науковці об'єднали у своєму баченні формування показань свідків і як суто психологічні процеси, і як окреслені кримінальним процесуальним законом дії з фіксації у протоколі допиту одержаних відомостей.

А. В. Дулов запропонував ще детальніше структурування процесу формування показань свідка, зокрема: 1) відчуття; 2) сприйняття; 3) використання сприйнятого у своїх подальших діях та досвіді; 4) оцінка сприйнятого з позиції власної моралі та правосвідомості; 5) запам'ятовування; 6) моделювання допитуваним поведінки на майбутньому допиті; 7) встановлення контакту з допитуваним; 8) отримання розумової задачі; 9) пригадування; 10) пригадування під впливом слідчого; 11) зміна раніше прийнятих вольових рішень під впливом слідчого; 12) відтворення [110, с. 192–203].

Формування показань свідків активно досліджувалося в контексті особливостей сприйняття та вербального

відтворення ознак зовнішності людини. Отож до його компонентів запропоновано відносити: 1) спостереження; 2) сприйняття; 3) формування картини побаченого; 4) відновлення у пам'яті; 5) відтворення; 6) фіксацію процесуальну та криміналістичну; 7) декодування вільного опису в упорядкований (системний); 8) складання орієнтувань для розшуку [69, с. 21–61; 109, с. 9–11; 362, с. 68–73].

М. І. Порубов та О. М. Порубов у монографії «Допит: процесуальні та криміналістичні аспекти» на підставі узагальнення спеціальної літератури процес формування показань пропонують розглядати у двох аспектах – психологічному та криміналістичному. В психологічному формування показань розпочинається з моменту сприйняття допитуваним факту, у криміналістичному – з моменту, коли особа, що спостерігала, усвідомила, що подія або факт, сприйняті ним, мають кримінально-правовий характер. Учені зазначають, що формування у свідка показань розпочинається, ймовірно, після отримання повістки, яка зобов'язує його з'явитися на допит, а, можливо, ще пізніше – з постановки перед свідком, який з'явився на допит, питання. За часом психологічне формування показань завжди передує криміналістичному: свідок спочатку сприймає подію, а відтак усвідомлює її значення для розслідування. Психологічне формування показань свідка розпочинається з відчуття – найпростішої форми сприйняття світу. Залежно від впливу предметів матеріального світу на наші органи чуття, відчуття розрізняють на зорові, слухові, тактильні, нюхові, смакові, кінестезичні, органічні та гравітаційні. Оскільки предмети зовнішнього світу мають різні властивості та діють на різні органи чуття, то в людини формується комплекс відчуттів, на основі яких відбувається сприйняття предмета загалом. Сприйняття, наголошують М. І. Порубов і О. М. Порубов, залежить від спрямованості уваги (довільної, мимовільної) та темпераменту. Певні особливості є у сприйнятті часу, простору й швидкості плину подій. На це може впливати притаманне всім людям приблизне сприйняття часових проміжків, упродовж яких відбуваються в їхньому житті певні події, відстаней між об'єктами та швидкості їхнього руху, стрес, який виникає внаслідок події, що відбулася (іноді подія, яка могла насправді тривати декілька хвилин, може сприйматися як така, що три-

вала декілька десятків хвилин тощо). Вид та обсяг інформації щодо сприйняття події, яка запам'ятовується, для подальшого її відтворення залежать від властивостей пам'яті кожної конкретної людини (наочно-образної, словесно-логічної, емоційної) через домінантність у неї тих чи інших каналів сприйняття (зору, слуху, нюху тощо) та професійного досвіду (приміром, пов'язані з його професією події запам'ятовуються ліпше), від того, чи є таке запам'ятовування мимовільним чи довільним. Водночас експериментально встановлено також специфіку точності фіксування у пам'яті певних відомостей. Так, людина ліпше запам'ятовує форму предметів, аніж їхній колір, сказане іншими людьми – ніж передане дослівно. З часом обсяг відомостей, який зберігається в пам'яті, зменшується внаслідок природних процесів забування (відсіювання) непотрібної інформації. А оскільки для свідків відомості про обставини події кримінального правопорушення не належать до необхідних, то згодом вони втрачаються. Отож свідки описують не подію, яка відбулася, а картину цієї події, котра зафіксувалася й збереглася у їхній пам'яті. Відтворення тісно пов'язане з запам'ятовуванням та полягає у письмовому або усному викладенні того, що збереглося у пам'яті людини. Чистота інформації при цьому залежить не тільки від якості сприйняття та запам'ятовування, а й від психічного стану допитуваного, його грамотності й інтелекту, характеру, темпераменту, уявлення, ступеня сугестивності, а також від обстановки й тактики допиту. У кінцевому вигляді на досудовому розслідуванні показання свідків набувають форми протоколу [284, с. 52–68].

М. С. Строгович зазначав, що чинників, які впливають на достовірність показань свідка, буває чимало, всіх їх врахувати заздалегідь неможливо. Але основними і такими, що найчастіше трапляються, вчений називав ті, які стосуються індивідуальних прикмет свідка та зовнішніх умов і обставин, за яких відбувалося сприйняття свідком тієї чи іншої події. Зрештою М. С. Строгович акцентував на особливостях сприйняття і пам'яті свідка, патологічних дефектах, що притаманні психіці та нервовій системі свідка, стані свідка на момент сприйняття події, про яку той дає показання, обстановці, в якій свідок сприйняв це явище, тривалості часу з моменту сприйняття свідком події до моменту дачі ним показань, обстановці

допиту свідка під час слідства та в суді, фантазуванні у показаннях свідка [339, с. 405–408].

Своєю чергою, В. О. Коновалова, внесок якої у розробку питань проведення під час досудового розслідування допиту, зокрема свідків, є надважливим, уточнила назву вирізнених М. С. Строговичем груп чинників, які впливають на повноту й достовірність показань, поділивши їх на суб'єктивні й об'єктивні (до речі, таку класифікацію визнала більшість дослідників питань тактики і психології показань свідків). До суб'єктивних чинників вона запропонувала віднести стан органів чуття, психічний стан особи та схильність до фантазування і т. ін. До цих чинників також належать спрямованість сприйняття допитуваного (довільне й мимовільне) та його емоційність. Об'єктивними чинниками є освітленість об'єкта, який сприймається, відстань, на якій сприймається об'єкт, швидкість плину події, погодні умови [165, с. 22–24].

Поряд із наведеними етапами формування показань розроблено й етапи формування неправдивих показань. Слід зазначити, що у спеціальній літературі ці етапи зазвичай розкриваються як деяка послідовність локалізованих певними психічними процесами явищ або як доповнення до базових етапів формування показань. Скажімо, В. О. Образцов виокремлює: 1) сприйняття істинної події; 2) запам'ятовування та осмислення цієї події; 3) усвідомлення мети повідомлення неправдивих відомостей та наслідків цього; 4) переробку сприйнятого та створення уявної моделі замисленого лжесвідчення; 5) утримання в пам'яті неправдивих показань, побудову моделі процесу їх повідомлення на допиті; 6) відтворення неправдивих показань на допиті [251, с. 503]. Своєю чергою, О. Ващук виділяє: 1) сприйняття події загалом та окремих його обставин; 2) запам'ятовування події кримінального правопорушення загалом, окремих його обставин; 3) зміну ідеального образу події кримінального правопорушення загалом та окремих його обставин (усвідомлення мети повідомлення неправдивих показань імовірних наслідків цієї дії; виникнення рушійного мотиву як результату умислу; переробку сприйнятого та створення логічної уявної моделі замислених неправдивих показань); 4) запам'ятовування (заучування) нової моделі події кримінального правопорушення, окремих його обставин

(утримання в пам'яті створеної моделі свідомо неправдивих показань; побудову стратегії та лінії поведінки під час проведення допиту); 5) відтворення слідчому, прокурору показань про неправдивий ідеальний образ кримінального правопорушення, його окремих обставин; 6) фіксацію сприйнятих слідчим, прокурором показань про неправдивий ідеальний образ кримінального правопорушення, його окремі обставини; 7) оцінку слідчим, прокурором одержаних показань [50, с. 44]. Водночас О. Я. Переверза, розглядаючи формування свідомо неправдивих показань, окреслює такі етапи: 1) прийняття рішення про дачу свідомо неправдивих показань, (включаючи боротьбу мотивів і формування настанови на свідому неправду); 2) планування змісту майбутнього свідомо неправдивого показання (саме на цьому етапі відбувається переробка сприйнятого і створення уявної моделі лжесвідчення, утримання в пам'яті моделі свідомо неправдивих показань, моделювання процесу їх повідомлення на допиті); 3) відтворення свідомо неправдивих показань на допиті. Головною особливістю відтворення завідомо неправдивих показань є те, що допитуваному постійно доводиться контролювати свою мовленнєву діяльність, щоб не сказати «зайвого», не обмовитися, що засвідчить його поінформованість про приховані факти. Його показання під час довільної розповіді є переважно менше емоційно забарвлені (чіткі, без зайвих слів), але виникають труднощі в мовленнєвому оформленні, коли йдеться про питально-відповідну частину допиту. Крім того, в разі заучування показань можуть вживатися слова і вислови, не властиві освітньому рівню або віку допитуваного [267, с. 8–9].

У теорії юридичної психології, а також криміналістики не оминуто увагою й особливості формування показань неповнолітніх свідків. Приміром, з'ясовано, що на показання неповнолітніх можуть впливати вербальні здібності дитини, словниковий запас та розвиток мови, стиль опитування інтерв'юера, характер поставлених запитань (закриті, відкриті, альтернативні та ін.), а також те, що неповнолітні відрізняються від дорослих значно вищою схильністю до навіювання, а це може впливати на вироблення впевненості у неповнолітнього в тому, що неправдиві спогади відображають події, які реально були [104, с. 47–53].

Отже, як слушно констатує М. С. Строгович, наукова психологія показань свідка є цінною для судової практики, оскільки досліджує загальні закономірності психічної діяльності свідків, допомагає слідству та суду з'ясувати різні обставини об'єктивного й суб'єктивного характеру, які впливають на достовірність показань свідків, та застерігає від імовірних помилок [339, с. 407–408].

2.2. Поняття достовірності доказів і показань свідків

Поняття достовірності доказів має вирішальний вплив як загальне на часткове під час визначення достовірності доказів, які містяться у передбачених кримінальним процесуальним законом джерелах. Без чіткого розуміння першого неможливим є формування другого.

Питання встановлення достовірності доказів належить до ключових ще з часів творення теоретичних основ доказування І. Бентамом, Л. Є. Владимировим, В. Д. Спасовичем, В. Уільзом, І. Я. Фойницьким та іншими правознавцями [259; 61; 327; 364; 192; 193]. За майже 200-річну історію наукової розробки теорії доказування, як уже зазначалося вище, категорію «достовірність доказів» у вітчизняному кримінальному процесі використовували як одну з центральних складових оцінки доказів за СКС 1864 р. і як другорядну у радянський період розвитку кримінального процесу. Її активне застосування було поновлено у практиці доказування у кримінальному провадженні за КПК за відсутності чіткого й однозначного розуміння змісту цього критерію оцінки доказів, що, своєю чергою, створює умови для допущення помилок слідчими, прокурорами, слідчими суддями та судом під час встановлення винних у вчиненні кримінальних правопорушень, міри їхньої вини та неналежного виконання інших завдань кримінального провадження. Науковий доробок з цього питання ґрунтується на працях В. В. Вапнярчука, В. П. Гмирка, В. Г. Гончаренка, Ю. М. Грошевого, В. Я. Дорохова, І. І. Котюка, О. М. Ларіна, І. М. Лузгіна, П. А. Лупінської, М. М. Михеєнка, В. Т. Нора, М. А. Погорецького, С. М. Стахівського, М. С. Строговича, М. Є. Шумила [80; 92; 105; 175; 198; 220; 234; 248; 279; 330; 340; 399] та багатьох інших науковців, які займалися розробкою загальних положень теорії доказу-

вання, а також монографічним дослідженням – К. П. Гришиної (щодо достовірності доказів та способів її забезпечення в кримінальному процесі) [85], В. Ю. Миронова (стосовно достовірності доказів та її значення для постановлення вироку) [237] та О. В. Аверіна (про істину та судову достовірність) [2], що виконані на основі російського кримінального процесуального законодавства та практики його застосування. Окремі публікації цим питанням присвятили В. С. Дяков, А. А. Павлишин, М. А. Погорецький, Б. Ратушна, Д. Б. Сергєєва, Х. Р. Слюсарчук, М. Є. Шумило [114; 260; 277; 296; 315; 397] та інші.

Дискусія між правознавцями щодо проблем визначення достовірності доказів триває у рамках формування загальних уявлень про достовірність, вірогідність* у доказуванні, їх співвідношення з категоріями істини та імовірності знання

---

* *Прим.* Поняття «достовірність» і «вірогідність» в україномовній філософській та юридичній літературі часто використовуються як синоніми. Відповідно до Великого тлумачного словника української мови, укладачем якого є В. Т. Бусол, вірогідний – який не викликає сумніву, достовірний [51, с. 189], достовірний – який не викликає сумніву, цілком вірний, точний [51, с. 322]. Походження терміна «достовірний» своїм лінгвістичним корінням сягає старослов'янської мови, в якій відбулося калькування словотворення складних слів у давньогрецькій мові. Так поєдналися слова «достоинъ» і «віра» [118, с. 115]. «Вірогідний» походить від білоруського слова «верагодны», яке, своєю чергою, є калькою з польського wiarygodny, що знову-таки скальковане з латинського fide dingus (віри гідний, віри достойний) [117, с. 403]. У російськомовній літературі такої синонімічної пари термін «достоверность» не має, тому у перекладах російськомовних джерел, залежно від поглядів авторів на коректність використання того чи іншого терміна, «достоверность» науковці перекладають або як «достовірність», або як «вірогідність». Нам відомі роботи процесуалістів, наприклад, Х. Р. Слюсарчука, в яких категорії «вірогідність» та «достовірність» розрізняються між собою. По суті ними для опису руху знання від невідомого до відомого вживаються три терміни – «імовірність», «вірогідність» та «достовірність», а не «імовірність» – «достовірність» чи «імовірність» та «вірогідність». «Вірогідності» надається значення найвищого ступеня ймовірності і зазначається, що лише такого максимального ступеня обґрунтованості може досягти знання на стадії досудового розслідування кримінального провадження. «Достовірність» же використовується для опису відповідної характеристики доказів, які є основою прийняття підсумкових процесуальних рішень судом у кримінальному провадженні [323, с. 66–68]. З огляду на наведену етимологію термінів «достовірність» та «вірогідність», допускаємо можливість їх одночасного використання для опису якості знань про обставини, які підлягають доказуванню, за умови поступового їх накопичення

в кримінальному провадженні. Однак ми вважаємо, що вирішення проблеми достовірності доказів потребує її обговорення з урахуванням не тільки наявних уявлень про достовірність, істину, істинність, імовірність як когнітивних концептів, варіювання змісту яких у філософській думці мали вплив на визначення понять достовірності й істини в теорії кримінального процесу, а й як лінгвістичних категорій, що відображають ступінь відповідності судження (висловлювання) про дійсність під час комунікативної взаємодії суб'єктів спілкування, розуміння особливостей варіювання, значення яких дає змогу віднайти різницю між сприйняттям достовірності доказів правознавцями та пересічними громадянами, котрі беруть участь у кримінальному провадженні як присяжні, потерпілі, підозрювані, обвинувачені, особи, які присутні в залі судового засідання, тощо, а відтак формувати зрозумілу для суспільства процедуру доказування у кримінальному провадженні, яка забезпечує сприйняття результатів доказування та постановлених на їхній основі процесуальних рішень як правосудних. Але, перш ніж перейти до з'ясування змісту лексем «достовірність» та «істина» у кримінальному провадженні, окреслимо ключові риси сфери їх застосування, тобто доказування. Як наголошують В. К. Лисиченко та Р. М. Шехавцов, доказування у кримінальному провадженні традиційно тлумачиться у двох площинах:

– як різновид процесу пізнання, розумова діяльність, що протікає відповідно до законів логіки у певних логічних формах з метою встановлення істини про обставини події кримінального правопорушення і причетних до неї осіб та обґрунтування процесуальних рішень, що приймаються у справі;

– як сукупність взаємопов'язаних процесуальних дій, що чітко здійснюються у встановленому законом порядку, спрямованих на збирання, перевірку, оцінку доказів та викорис-

---

з початку кримінального провадження і до його завершення. Однак вважаємо таку позицію дискусійною, зокрема у рамках розробки стандартів доказування. З огляду на схоже тлумачення понять «вірогідний» та «достовірний» у лінгвістиці, а також на підставі того, що законодавець надав перевагу терміну «достовірний» щодо доказів, зокрема тих, які містяться у показаннях свідків, вважаємо коректним сприймати «достовірність» та «вірогідність» як рівнозначні категорії.

тання їх з метою достовірного встановлення обставин кримінальної справи [203, с. 49].

Саме у рамках першого підходу встановленню відповідності твердження або запереченню його якої-небудь причетності до події кримінального правопорушення під час кримінального провадження приділяється найбільше уваги. Такий підхід до розкриття змісту доказування був характерним на початках становлення теорії доказування, коли наукові доробки з теорії пізнання та логіки розглядалися як чи не єдині першоджерела наукових уявлень про засоби і способи здобуття достовірних знань про обставини події кримінального правопорушення та причетних до неї осіб, характеру і ступеня їх винуватості у вчиненні кримінального правопорушення. Саме тому свого часу І. Бентам зазначав, що доказ охоплює принаймні два різні факти: один, який можна назвати головним, – той, існування чи неіснування якого потрібно доказати; інший – факт імовірний, який слугує для доказування існування чи неіснування головного факту. Трактат про докази, писав він, застосований до особливої мети (*одержання достовірного знання – прим. Ю. Л.*), – це мистецтво робити справедливі висновки з одного факту про інший, зв'язок між фактами, які спостерігаються. Загальноприйняте мистецтво доказування спеціально застосовується до практики судів, тут проявляється його найвища значущість, тут відчувається його найбільша важливість, тут визнають, що воно діє або може діяти за допомогою найдосконалішого методу. В юридичних справах все сприяє проявам цього мистецтва: виставляються факти «за» і «проти», обвинувачення та захист доручаються досвідченим практикам; супротивники з'являються у суворо визначеному колі то наступаючи, то відступаючи, в міру того як факт підтверджується чи спростовується, і наприкінці постановити вирок доручається людям, яких прийнято вважати такими, що вирізняються і мудрістю, і моральними якостями, людям, які присвятили себе діяльності, що потребує неупередженого виваження фактів та відсутності прихильностей [259, с. 9–10].

Згодом видатні російські процесуалісти В. Д. Спасович, І. Я. Фойницький, Л. Є. Владимиров, а також радянський філософ А. О. Старченко і криміналіст О. О. Ейсман збагатили теорію доказування напрацюваннями щодо адаптації

застосування законів і методів логіки для визначення та здійснення актів доказування у кримінальному провадженні [327, с. 166–173; 193, с. 190–233; 60; 328; 404]. Завдяки праці цих та багатьох інших науковців сформувалися стійкі уявлення про взаємозв'язок і співвідношення наукового пізнання та практичної пізнавальної діяльності під час досудового розслідування кримінальних правопорушень і їх судового розгляду як форм пізнавальної діяльності людини. Одним із ключових компонентів будь-якої пізнавальної діяльності є визначення її мети – одержання знання, яке відповідає реальному стану речей. На позначення такої мети в доказуванні у кримінальному провадженні використовуються терміни «достовірність знання» (кримінально-юридична достовірність, кримінально-судова достовірність) [60, с. 36–148; 121, с. 80–104; 259, с. 42] та «істина» (об'єктивна істина, матеріальна істина) [174, с. 156, 234; 193, с. 193–195; 220, с. 22–24; 340; 404, с. 12].

Аналіз численних напрацювань щодо розкриття природи доказування як пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні засвідчує відсутність однозначного і стабільного використання термінів «достовірність знання» та «істина» для позначення повної відповідності знань подіям, які реально відбулися.

Скажімо, І. Бентам, К. Ю. А. Міттермайєр, О. С. Жиряєв, Г. А. Цахаріе, А. Гейєр, Ю. Варга, Л. Є. Владимиров та В. Д. Спасович хоч одночасно й оперували категоріями «достовірність» та «істина», однак свої теоретичні викладки щодо оцінки доказів формували на основі лексеми «достовірність». У І. Бентама знаходимо безліч випадків уживання терміна «достовірність» для опису особливостей формування внутрішнього переконання судді під час оцінювання відомостей, одержаних із показань свідків, доказів тощо, але визначення достовірності він не наводить. Водночас К. Ю. А. Міттермайєр, розкриваючи доктрину доказів у німецькому кримінальному процесі, визначав достовірність як стан переконання, коли хто-небудь зі сукупності підстав, що виключають протилежне припущення, визнає факт істинним [426, с. 72]. О. С. Жиряєв поділяв думку К. Ю. А. Міттермайєра з приводу того, що кримінально-юридична достовірність є таким станом свідомості, за якого підстави «за» (pro) не послаблюються жодними дійсними або

імовірними підставами «проти» (contra). Стосовно факту, якими є питання кримінального судочинства, логічна можливість протилежного завжди буде залишатися, але якщо немає нічого реально існуючого в цьому випадку, що би свідчило на користь цього протилежного, то однією його абстрактною можливістю не скасовується конкретна достовірність того, що приймається за істинне, і не перетворюється воно в імовірність. Імовірним називається те, що не тільки є логічно можливим, але й емпірично, саме у цьому випадку, постає радше дійсно існуючим, ніж неіснуючим. За допомогою кримінально-юридичної достовірності досягається юридична безсумнівність тих даних, які мають бути названі головними предметами кримінального судочинства та суду [121, с. 81–82]. Г. А. Цахаріе описував кримінально-судову достовірність, спираючись на філософську спадщину Р. Декарта, згідно з якою достовірне знання формується в результаті критичної оцінки емпіричних даних і виводить із них істинні, тобто такі, що відповідають дійсності, а джерелом омани слугує не розум, а вільна воля, тому що вона примушує людину висловлювати судження і діяти там, де розум не має у своєму розпорядженні зрозумілого й чіткого знання [372, с. 143–144]. Враховуючи такі особливості пізнавальної діяльності людини і те, що під час кримінального провадження з'ясовується сутність подій минулого, Г. А. Цахаріе трактував кримінально-судову достовірність як історичну достовірність, яка не виключає можливості або взагалі думки щодо протилежного висновку. Достовірність представляє завжди щось суб'єктивне вже тому, що вона обумовлена переконанням суб'єкта, який пізнає істину. Правознавець, зокрема, вказував на те, що кримінально-судова достовірність як емпірична достовірність має лише високий ступінь імовірності [439, с. 338]. Своєю чергою, А. Гейєр трактував юридичну достовірність як таку високу імовірність, за якої було би нерозумно визнавати протилежне, оскільки правильність останнього припускала би вкрай неймовірний виняток зі звичайного, досвідом (шляхом індукцій) констатованого, руху речей [421, с. 191]. Ю. Варга зазначав, що у справі пізнання фактів людина обмежена рамками так званої емпіричної або історичної достовірності, що передбачає тільки високий ступінь імовірності [437, с. 459].

Наведені теоретичні міркування щодо визначення достовірності доказів німецьких процесуалістів XIX сторіччя, а також філософська концепція достовірності, розроблена І. Кантом, у рамках якої виокремлено емпіричну (яка ґрунтується на власному або чужому досвіді) та раціональну (засновану на розумі) достовірність, яка, своєю чергою, поділяється на філософську й математичну [137, с. 292], неабияк вплинули на формування теорії кримінально-судової достовірності Л. Є. Владимирова. Так, кримінально-судову достовірність учений позиціонував як фактичну достовірність (тобто таку, що не ґрунтується на аксіомах математики), яка досліджується для цілей правосуддя. По суті, вона не представляє нічого особливого порівняно з тією достовірністю, здобуття якої нам є однаково потрібним і для повсякденних справ, і для констатування значних подій в історії людства або з'ясування найскладніших питань у різних галузях науки. Найчастіше кримінально-судова достовірність ґрунтується не на незаперечних законах природи, навіть не на емпіричних правилах, а тільки на приблизних узагальненнях. Кримінально-судова достовірність, зазначав Л. Є. Владимиров, базується на показаннях людей та речових доказах. Довіра до показань свідків і речових доказів – на приблизних узагальненнях, які за своєю суттю допускають безліч винятків. Наприклад, людина, відома в громаді як чесний громадянин, дає правдиве свідчення – це тільки приблизне узагальнення, яке не має ваги закону природи чи навіть емпіричного правила; потерпіла особа, яка має в справі важливий особистий інтерес, дає показання упереджено – приблизне узагальнення, яке допускає, звісно, багато винятків; останній володілець викрадених речей – крадій – приблизне узагальнення, яке не може претендувати на достовірність; зізнання підсудного може бути обґрунтовано тільки тим, що він дійсно вчинив злочин, – слабке узагальнення з великою кількістю винятків; свідчення осіб, які є незганьбленими, цілком між собою узгоджені, вказують на дійсність того, що вони стверджують, – узагальнення, яке допускає багато винятків, оскільки, попри інші спонукання (співчуття, хибно зрозуміле почуття обов'язку, «благочестиву неправду» та інші мотиви), могли довести свідків до згуртування та брехні. Усі наведені приклади, на думку Л. Є. Владимирова, свідчать лишень про імовірність,

тож переважно кримінальні справи являють собою тільки збіг ймовірностей більшого або меншого ступеня. Зрозуміло, що у судових справах достовірність також постає як безсумнівність, але лиш тоді, коли нема шансів для протилежного висновку [60, с. 1–7].

В. Д. Спасович вважає, що достовірність має поєднувати два елементи – і суб'єктивний, і об'єктивний, і слід дати їм гідне призначення. Суб'єктивний елемент у достовірності – це справа совісті, особистої свідомості, переконання, а це переконання запалюється в нас миттєво, оселяється в нас раптово. Процес її виникнення є та залишиться для нас такою ж таємницею, як саме життя, як натхнення, як будь-яка сила в природі. Ви вивчили, наприклад, Данте і Гомера, Шекспіра і Гете; ви досконало знаєте структуру їхніх творів та особливості їхніх творчих прийомів, спробуйте за всіма правилами естетики написати поему, яка би зрівнялась із їхніми творіннями за красою! Якщо у вас немає прометеєвого вогню, який горів у кожному з них, то ваш витвір матиме так мало з ними спільного, як не однакові автомат чи воскова фігура і жива людина. На підставі цього В. Д. Спасович наголошував, що такою ж безумною, такою ж неможливою буде спроба законодавчо визначити наперед теорію доказів із виключенням із неї суб'єктивного елемента, особистого переконання судді. Коли законодавець каже судді: ти повинен вважати себе переконаним, якщо підсудний зізнався у своїй провині, якщо проти нього є стільки свідків або такі-то докази, то ця штучна, юридична достовірність також мало схожа на дійсну достовірність, як лялька або істукан на справжнє обличчя. Визначення сили переконання кожного доказу – справа просто неможлива, тому що один переконується швидше, інший повільніше: слід відвести це волі суддів. Об'єктивна сторона достовірності виходить з того, що дійсність існує сама по собі, незалежно від суддівського переконання. Вона – всезагальне надбання всіх мислячих людей і кожен може перевірити, чи є вона такою насправді, яким є відображення її в совісті судді. Отже, достовірність В. Д. Спасович бачив як категорію, яка допомагає скласти уявлення про природу взаємодії між собою індивідуальних особливостей формування суджень особи щодо переконливої сили кожного доказу та умов для об'єктивізації доказів – однакового сприйняття

та формування однакових суджень щодо них будь-якої мислячої людини [327, с. 241–243].

Наведемо позицію І. Я. Фойницького, який як основну категорію для з'ясування відповідності твердження або заперечення будь-якої причетності до його наявності чи відсутності між існуючими відносинами речей, їх ідей і знаків використовував істину, а достовірність виступала у нього як один зі стрижневих денотатів у визначенні її поняття та властивостей. Істина, наголошував він, визнається достовірною (certa), коли зв'язок, що стверджується або заперечується, виявляється існуючим або неіснуючим у справі та підлягає перевірці. Якщо перевірка неможлива, тобто істина не може бути встановлена, то чи імовірність, чи можливість є уявною, а замість знання – думка (opinio), сумнів (dubium), незнання (ignoratia). Критерій достовірності істини, тобто можливість її визначення перевіркою, – це очевидність істини (evidentia), а рішучість прийняти загальновідому думку за істинне або неправдиве та покласти її в основу своєї діяльності або відхилити її є переконанням (conviction, Ueberzeugung). Слід зауважити, що І. Я. Фойницький вважав за необхідне вказати на етимологію російського слова «убеждение», яке ми перекладаємо як «переконання». Для правильного сприйняття наведемо це мовою оригіналу: «Слово «убеждение», согласно словарям Линде и Даля, имеет корнем слово «беда» и означает как бы уклонение от беды, избежание беды, происходящей от неведения» [193, с. 193]. В такий спосіб він акцентував на важливості раціонального (логічного) в доказуванні.

І. Я. Фойницький розрізняв істину наукову і практичну. Зміст наукової істини становлять закони природи, які вона розкриває, а практична істина охоплює не загальні закони, а окремі факти й явища, які підтверджуються нею або спростовуються. Щодо подій минулого, тобто знання історичного загалом і судового зокрема, яке веде до встановлення так званої моральної істини, то воно ґрунтується або на таких, які припускають довіру до себе, або щодо яких така можлива. Наскільки джерело моральної істини припускає прийняття його за довірою або на віру (наприклад, показання свідків), знання її можливе лише до ступеня імовірності; але в тих випадках, коли явища морального порядку підлягають нашому спосте-

реженню і допускають об'єктивну перевірку (наприклад, експертиза), вони можуть бути встановлені до ступеня повної достовірності. Історична істина загалом і судова зокрема відрізняється від наукової, що передбачає не загальні закони, а ознаки й явища окремих фактів чи груп фактів [193, с. 193–195].

Слід зазначити, що у СКС Російської імперії 1864 р. одночасно використовувалися терміни «істина» (ст.ст. 294, 333, 406, 613, 1242) та «достовірність» (ст.ст. 80, 107, 253, 299, 327, 425, 579, 610, 688, 823, 1036), що певною мірою зумовлювало їх паралельний обіг у науковій та навчальній літературі. Зокрема, наведені статті, пов'язані із нормативно-правовою регламентацією підстав перевірки мировим суддею огляду, освідування, обшуку, який був здійснений поліцією (ст. 107), перевірки поліцією повідомлень про вчинене кримінальне правопорушення (ст. 253), проведення слідчих дій у іншому повіті (ст. 294), залучення спеціалістів до проведення освідування (ст. 333), відмови обвинуваченого свідчити (ст. 406) тощо переконують, що сам законодавець не мав однозначного підходу до розуміння змісту і значення категорій «істина» та «достовірність» у кримінальному провадженні.

У радянський період розвитку теорії доказування науковим розвідкам можливості досягнення під час кримінального провадження знання, яке повністю відповідає реальній події кримінального правопорушення, також приділялася значна увага.

Найперше варто назвати роботу М. М. Гродзинського «Вчення про докази та його еволюція» (1925 р.), у якій автор на підставі критичного аналізу праць зарубіжних і вітчизняних процесуалістів, присвячених розкриттю змісту формальної (легальної) та вільної оцінки доказів, сучасних для нього досягнень природничих наук і криміналістики, нової галузі наукових знань, що активно розвивалась у перші десятиріччя XX ст., намагався сформулювати критерії визначення цінності доказу у кримінальному провадженні. Він стверджував, що і для англійського, і для континентального процесу спільними є узагальнення щодо оцінки доказів, які стали результатом суто практичних спостережень, що позбавлені наукової перевірки та науково обґрунтованих висновків. Це, зокрема, вважалося нормальним в епоху, коли стан науки не давав

змоги внести в цю галузь методи наукового дослідження. Але тепер, коли простежується розвиток винятково природничих наук, ці узагальнення, що створювалися виключно практичним шляхом, є вже цілком недостатніми, такими, що мають примітивний характер і мусять бути замінені положеннями та висновками, котрі розроблені та перевірені науковим шляхом. На переконання М. М. Гродзинського, наукова об'єктивізація підстав, за якими має здійснюватися оцінка доказів, повинна замінити і легальну, і вільну оцінку доказів у кримінальному процесі. Він зазначав, що процес наукової об'єктивізації оцінки доказів прямо і безпосередньо залежить від подальших успіхів судової медицини, судової психології, фізики, хімії, криміналістики та низки інших наук, які розробляють питання, пов'язані з дослідженням сутності та особливостей окремих доказів [88, с. 14–18]. За нівелювання значення теорії вільної оцінки доказів у кримінальному провадженні М. М. Гродзинський зазнав критики радянських процесуалістів [66, с. 122–140]. Однак для наукової об'єктивності необхідно констатувати, що вчений у своїх роздумах з приводу потреби об'єктивізації оцінки доказів у кримінальному провадженні передбачив суттєве підвищення ролі криміналістики, особливо її складової – криміналістичної техніки, у забезпеченні кримінального процесуального доказування, яке одержало своє втілення у численному науковому доробку в цьому напрямі, який запроваджений і буде, безсумнівно, запроваджуватися в подальшому для забезпечення об'єктивності збирання, дослідження та оцінки доказів, зокрема й на предмет їхньої достовірності.

Згодом М. М. Гродзинський у своїй новій роботі «Докази у радянському кримінальному процесі» (1940 р.) відмовився від концепції об'єктивізації оцінки доказів як від помилкової та став прихильником теорії вільної оцінки доказів. Зокрема, розглядаючи різницю вільної оцінки доказів у судових інстанціях так званих буржуазних країн та в радянському суді, він констатував, що вони істотно відрізняються наявністю в останнього соціалістичної правосвідомості, чого раніше він не враховував під час критики вільної оцінки доказів. Зміст соціалістичної правосвідомості він розкривав, спираючись на праці А. Я. Вишинського «Теорія судових доказів у радянському праві» та М. С. Строговича «Природа радянського кримінально-

го процесу та принцип змагальності», як конкретно історично обумовлені уявлення про належне, необхідне, обов'язкове, законне, – уявлення, які склалися в умовах боротьби класів, одних – панівних класів – за укріплення свого панування, інших – пригноблених класів – за повалення цього панування. Соціалістична правосвідомість визначалася принципами соціалізму, які становлять основу всього радянського суспільства. У соціалістичному суспільстві, наголошував М. М. Гродзинський, внутрішнє суддівське переконання залежить загалом від світогляду людини, обумовленого явищами і діями людей та, зокрема, людей у рамках інтересів соціалістичної держави та соціалістичного будівництва. Вчений зазначав, що завданням судового дослідження, одним із ключових компонентів якого постає оцінка доказів, є відшукання об'єктивної істини, яка має у кримінальному процесі назву матеріальної істини, тобто вирішити справу відповідно до реальних подій, постановити вирок на положеннях, які містять об'єктивну істину цієї справи [87, с. 3–7].

Використання М. М. Гродзинським категорії «об'єктивна» (матеріальна) істина у визначенні завдання провадження у кримінальній справі стало результатом насадження ідеології марксизму-ленінізму в теорію кримінального процесу. Категорія об'єктивної (матеріальної) істини поставала однією з основних у системі постулатів матеріалістичної діалектики, сформульованих у роботах К. Маркса та В. І. Леніна [227, с. 1; 200, с. 123–124]. Провідну роль у цьому відіграли праці А. Я. Вишинського, М. С. Строговича та інших процесуалістів, які досліджували місце об'єктивної (матеріальної) істини в доказуванні у кримінальному провадженні, однак спершу в теорії кримінального процесу визначення цього місця відбувалося на рівні результатів діяльності суду. Зокрема, зазначалося, що перед судом стоїть основне завдання – встановити істину, дати правильне, тобто таке, що відповідає фактичним обставинам справи, розуміння цієї події, ролі та поведінки у цій події осіб, котрі фігурують у процесі як обвинувачені, відповідачі, потерпілі й позивачі, дати правильну юридичну та суспільно-політичну оцінку цієї поведінки, з'ясувати юридичні наслідки такої оцінки (виправдати, засудити, покарати, задовольнити позов, відхилити позов та ін.) [14, с. 44–45; 66, с. 18; 304, с. 44; 340, с. 4 та ін.].

Тимчасом у роздумах щодо результатів попереднього розслідування кримінальних правопорушень, їх доказового значення поставало питання: чи можуть органи попереднього розслідування відшукати об'єктивну істину, чи вона встановлюється тільки судом у вироку? І це мало важливе теоретичне і практичне значення. Пошуки відповіді на нього сприяли запровадженню терміна «достовірність» як критерію, за яким оцінювалися результати попереднього розслідування й судового розгляду. Так, одні автори вважали, що питання про визнання обвинуваченого винним вирішується судом, робили висновок про те, що тільки суд може встановити істину у справі, а що стосується органів попереднього розслідування, то їхні висновки щодо винності обвинуваченого не є достовірними і лиш мають високий ступінь імовірності [305, с. 108; 378, с. 40]. Наприклад, А. Л. Рівлін писав, що між істиною, яка відшукується під час попереднього розслідування, та істиною, яка встановлюється в суді, є певні відмінності, які набувають вияву у ступені доведення цієї істини. Попереднє розслідування повинно встановити імовірність провини обвинуваченого, таку імовірність, на основі якої можна передати справу до суду для розгляду по суті. Судовий розгляд встановлює не імовірність винуватості, а її достовірність, яка щойно може стати підставою для судового вироку [305, с. 108]. Інші науковці, категорично заперечуючи це, вказували, що не може існувати різниці між істиною, яка встановлюється під час попереднього розслідування, та істиною, яка встановлюється судом, тобто не може існувати одна істина для слідчого, друга – для прокурора, третя – для суду. Якщо істина, яка встановлюється у кримінальному процесі, за своєю природою є об'єктивною, отже, виключається можливість існування двох істин [14, с. 45–46; 268, с. 27]. Такі роздуми свого часу привели А. А. Піонтковського до визнання того, що процес розслідування загалом є процесом переходу від «імовірності» до «достовірності» у питанні стосовно винності особи у вчиненні кримінального правопорушення, що їй інкримінується. Для пред'явлення обвинувачення необхідно встановити достатньою мірою обґрунтовану імовірність учинення обвинуваченим кримінального правопорушення. Встановлення достовірності вчинення обвинуваченим кримінального правопорушення означає, що основні

завдання слідства у справі вже вирішені, що є підстави для віддання обвинуваченого до суду [272, с. 17]. На основі цього С. А. Альперт зробив висновок, що після попереднього розслідування для складання обвинувального висновку слідчий має бути впевнений, що його висновок про винність є достовірним, істинним [14, с. 47]. Отже, в намаганні обґрунтувати можливість встановлення об'єктивної істини як під час попереднього розслідування, так і в суді окремі науковці використовували як рівнозначні поняття «достовірність» та «істинність» [339, с. 326; 32, с. 59]. Чи є правильною така позиція? Вважаємо, що ні. З огляду на те, що істина у філософській літературі розкривалася як адекватне відображення об'єкта суб'єктом, який його пізнає, відтворення його таким, яким він існує сам по собі, поза людиною та її свідомістю [369, с. 345; 372, с. 226], то висновки попереднього розслідування, викладені в обвинувальному висновку, мають сприйматися як такі, що повною мірою відображають подію кримінального правопорушення і містять безперечні відомості про винність конкретної особи у його вчиненні. За такого підходу частково створювалися умови для домінування обвинувального ухилу судового розгляду, на що вказують сучасні правознавці [230, с. 3; 127].

Ситуація з ототожненням достовірності та істини у кримінальному провадженні не залишалася без реакції науковців. Приміром, О. Р. Ратінов зазначав, що за уявної однозначності істинного і достовірного, збігаючись в головному, вони мають і важливу відмінність. Як істинне, так і достовірне знання однаково правильно, адекватно відображають дійсність. Але водночас істинність характеризується відображенням нашим знанням якого-небудь об'єкта, відповідність першого другому, а достовірність, крім того, ще й обґрунтованість цього знання. Можна пізнавати і бути носієм справжнього знання «для себе», не переймаючись про передачу і використання цього знання іншими, не прагнучи обґрунтувати, підтвердити, засвідчити, тобто зробити його достовірним для всіх. Суспільна практика завжди вимагає належно засвідченого знання. Тут вважаємо за необхідне акцентувати на російському терміні «удостоверить» (українською – засвідчити), який використовував О. Р. Ратінов як денотат «достоверности». Це має важливе значення для подальшого етимологічного аналізу

достовірності. Тому ми знову наведемо мовою оригіналу: «Достоверное знание – это знание обоснованное, подтвержденное, удостоверенное». У процесуальній діяльності наявність підстав, аргументів, доводів, які би підтверджували і дозволяли перевірити правильність наших знань і висновків, є неодмінною вимогою. Посвідчення, підтвердження, обґрунтування правильності будь-яких думок або рішень за допомогою доводів, аргументів, фактів і є доказуванням у широкому сенсі. Для вирішення завдань кримінального судочинства необхідні не тільки справжні, а й достовірні знання про предмет розслідування та судового розгляду. Доказування наділяє знання рисами достовірності, писав О. Р. Ратінов [292, с. 107].

Дискусія навколо можливості та моменту одержання під час доказування у кримінальному провадженні знань, які відповідають обставинам реальної події кримінального правопорушення, сприяла визначенню як предмета наукових розвідок проблематики розвитку пізнання події кримінального правопорушення від знання імовірного до достовірного/вірогідного, зокрема, найбільш активній розробці піддавалися передусім особливості пошуково-пізнавальної діяльності саме під час розслідування кримінальних правопорушень.

І. М. Лузгін в останній главі праці «Розслідування як процес пізнання» охопив характер знання, яке досягається під час попереднього розслідування. Він наголошував, що досягнення істини під час розслідування – це результат переходу від імовірності до достовірності. Імовірність та достовірність є характеристиками певних рівнів знання, його обґрунтованості, доведеності. Імовірність та достовірність відтак протистоять одна одній; імовірність означає недостатньо обґрунтоване знання, достовірність, навпаки, – цілком обґрунтоване знання, яке виключає будь-які сумніви щодо його правильності, відповідності дійсності.

Поняття імовірності та достовірності відображають оцінку людиною досягнутого ним знання, причинного зв’язку між явищами, можливості настання якої-небудь події. В руслі розслідування кримінального правопорушення імовірним знанням доречно вважати таке знання фактичних обставин події, яке сформувалося у слідчого на підставі дослідження й оцінки ним певної сукупності доказової та іншої інформації, допус-

кає різне пояснення цих обставин, залишає місце для сумнівів щодо правильності того чи іншого пояснення та потребує подальшої перевірки й обґрунтування. Імовірне знання обумовлюється об'єктивними і суб'єктивними чинниками. До перших належить відсутність достатніх даних для обґрунтування єдино можливого висновку щодо положення, яке доказується. До суб'єктивних чинників І. М. Лузгін відносить оцінку слідчим отриманої інформації, запас знань, наявність професійного досвіду та вміння правильно застосувати їх до фактів, які досліджуються. З огляду на це ті самі відомості можуть оцінюватися по-різному досвідченим слідчим та молодим фахівцем [220, с. 140–143]. Під достовірним знанням, відповідно до положень матеріалістичної діалектики та формальної логіки, І. М. Лузгін розумів таке знання фактичних обставин події, яке, спираючись на дослідження всієї сукупності фактичних даних, встановлених у справі, містить єдино можливе, обґрунтоване доказами пояснення події, яке виключає інше його тлумачення. Достовірне знання характеризується тим, що спирається на всебічно перевірені докази і не залишає місця для протилежних пояснень. Досягнення достовірного знання – це складний процес, який характеризується поступовим накопиченням відомостей про подію, а відтак переходом імовірності в достовірність [220, с. 150–151]. І. М. Лузгін також вважав, що істинність та достовірність – поняття близькі за значенням, але не тотожні. Поняття «істинний» та «достовірний» означають, що стосовно об'єкта дослідження досягнуто адекватне, несуперечливе знання. І одне, і друге поняття розкривають відповідність дійсності нашого знання. Але істинність того чи іншого твердження може бути обґрунтована, доведена, а може бути не обґрунтована, не доведена або доведена не повністю, не вичерпно. Залежно від доведеності таке знання характеризується як імовірне або достовірне [220, с. 160–161]. Цими теоретичними міркуваннями він поділяв позиції О. Р. Ратінова [292, с. 107].

О. О. Ейсман також розмежовував поняття достовірності знання та істини у кримінальному провадженні. Достовірне – це обґрунтоване, доведене знання, істинність якого не викликає сумнівів. Достовірність досягається за допомогою доказів, досягнень науки, власного досвіду суб'єкта доказування, фактичних презумпцій (суджень здорового глузду) [403, с. 92].

У подальших дослідженнях питань достовірності знань у кримінальному провадженні наукові напрацювання І. М. Лузгіна, О. О. Ейсмана, О. Р. Ратінова не залишалися поза увагою правознавців і впливали на її тлумачення. Так, Д. В. Арсеньєв достовірне знання описував як знання, істинність якого підтверджена певними даними [17, с. 18]. А. І. Коп'єва наголошувала на тому, що обґрунтованість достовірного знання слід розуміти не тільки як наведення доказів у актах, які приймаються слідчим або судом, але й аналіз змісту цих доказів, пояснення того, чому одні докази визнані достовірними, а інші – ні, та якою сукупністю доказів підтверджується висновок, зроблений відповідним органом [169, с. 35]. П. А. Лупинська достовірне знання трактувала як знання, отримане внаслідок збирання, перевірки та оцінки доказів точно відповідно до встановлених законом правил і які не викликають сумнівів у своїй обґрунтованості [358, с. 189]. Аналогічну дефініцію достовірності наводять і інші науковці [85, с. 50; 309, с. 31].

Ю. К. Орлов зазначає, що достовірним є доказ, істинність якого не підлягає сумніву [256, с. 53]. О. І. Паршин каже, що достовірність доказу – це його правильність, істинність по суті, тобто відповідність фактичних даних події, яка розслідується, подіям реальності [266, с. 62].

Н. С. Карпов зводить тлумачення достовірності доказу до правильного відображення ним матеріальних і нематеріальних (ідеальних) слідів [146, с. 127].

Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна та О. Г. Шило описують достовірність доказів як правильність відображення в них фактів об'єктивної дійсності, яка є предметом розслідування або судового розгляду. Іншими словами – це відповідність доказу дійсності [91, с. 190].

М. А. Погорецький і Д. Б. Сергєєва, спираючись на науковий доробок М. А. Терновського, котрий стверджував, що достовірністю є той високий ступінь імовірності, за якого благорозумна людина вважає за можливе діяти, становить сукупність підстав, збіг ймовірностей, що випливають із поданих доказів, які виключають протилежне припущення про те, що досліджувана подія має місце в дійсності, є висновком про те, що ніяке інше припущення, окрім висунутого, не є сумісним з обставинами справи [407, с. 28], наголошують, що категорія «досто-

вірність» є суб'єктивною, вона має вияв у суб'єктивному переконанні особи, котра оцінює доказ, в існуванні чи відсутності певних фактів [277, с. 81–88; 315, с. 91].

М. Є. Шумило зазначає, що достовірним є таке знання, яке не викликає сумнівів і вже не потребує обґрунтування. Істинне знання завжди достовірне, а також достовірне – завжди істинне. Таким чином, достовірність передбачає істинність знання (відповідність дійсності) та обґрунтування цієї істинності, що адресується відповідному адресату [182, с. 262].

Своєю чергою, В. П. Гмирко достовірність розглядає як компонент стандарту доказаності «з достовірністю», який має включати нормативні вимоги для сторони обвинувачення про те, що: всі реально можливі версії у справі перевірено; правнорелевантні обставини кримінальної справи встановлено в суді на підставі достатньої сукупності доказів і доводів; реально обґрунтовані сумніви щодо доказаності окремих правнорелевантних обставин справи усунено завдяки раціональному висновку про перевагу доказів і доводів обвинувачення над доказами та доводами сторони захисту [74, с. 240].

В. С. Дяков, вживаючи термін «вірогідність» щодо знання у кримінальному провадженні, трактує його як розумову форму знання, яка є однозначною і не має ступенів свого вираження, характеризується тим, що обставини, котрі підлягають доказуванню, встановлені в судовому розгляді на підставі достатньої сукупності доказів і доводів, породжує повну суб'єктивну впевненість, переконаність, не потребує подальшого обґрунтування, а тому виключає будь-яке інше вирішення справи [114, с. 107].

В. В. Вапнярчук описує достовірність як властивість доказів, яка означає, що їх істинність не викликає сумнівів [44, с. 284].

Отже, нині сформувався доволі широкий спектр уявлень про достовірність у кримінальному провадженні. Наведені погляди правознавців розкривають її як складне та багатогранне явище, в якому набуває вияву стан переконання (свідомості) суб'єкта доказування про дійсність (І. Бентам, К. Ю. А. Міттермайєр, О. С. Жиряєв), основу якого формує оцінка емпіричних даних (доказів), із яких виводяться судження про їхню істинність, а критерієм такої оцінки постає наявність або відсутність

імовірності твердження про зворотне (Г. А. Цахаріе, А. Гейєр, Ю. Варга, Л. Є. Владимиров, І. М. Лузгін, В. Д. Спасович, І. Я. Фойницький, М. М. Гродзинський, М. С. Строгович, Д. В. Арсеньєв, А. І. Коп'єва, П. А. Лупінська, Ю. В. Грошевий, О. В. Капліна, О. Г. Шило, М. А. Погорецький, М. Є. Шумило, В. П. Гмирко, В. В. Вапнярчук та ін.), тим часом вплив на неї справляють суб'єктивні (совість, особиста свідомість, правосвідомість, переконання) та об'єктивні (особливості події кримінального правопорушення та його відображення в навколишньому середовищі та свідомості людей) чинники (В. Д. Спасович, І. Я. Фойницький, М. М. Гродзинський, М. С. Строгович, М. А. Погорецький, М. Є. Шумило та ін.). Достовірність та істинність є близькими, але не тотожними категоріями (О. Р. Ратінов, І. М. Лузгін, О. О. Ейсман, М. Є. Шумило та ін.).

Щодо наведеного в теорії кримінального процесу найбільш точне та повне обґрунтування, на наш погляд, навів Ю. М. Грошевий, який на прикладі формування суддівського переконання зазначав, що істинність суддівського переконання характеризує останнє з погляду відповідності знання фактам об'єктивної дійсності, тобто змісту знання, яке не залежить від суб'єкта пізнання, тобто від свідомості судді. Висновок судді про те, що підсудний вчинив інкриміноване йому діяння, може бути істинним або неправдивим, але подія кримінального правопорушення не залежить від свідомості судді. Достовірність та імовірність – це характеристики доведеності знання. У контексті завдань кримінального судочинства достовірним є висновок, за яким істинність знання щодо наявності або відсутності фактів, які становлять предмет доказування, вичерпно доведена, встановлена доказами та за переконанням судді не потребує подальшого обґрунтування, а тому виключає будь-яке інше рішення у кримінальній справі [94, с. 123]. Вважаємо, що сказане можна загалом віднести й до процесів формування переконання у слідчого та прокурора, які приймають процесуальні рішення на підставі зібраних доказів у кримінальному провадженні.

Вагомими аргументами на користь науковців, які займають аналогічну з Ю. М. Грошевим позицію з окресленого питання, є результати лінгвістичних досліджень спільного та різного у когнітивних категоріях «істинність» і «достовірність».

Зокрема, аналіз сполучуваності репрезентантів концепта «достовірність», що здійснила Н. М. Панченко, засвідчив, що прикметник «достовірний» має семантичну спорідненість із інформаційною насиченістю, поєднуючись з такими «партнерами», як «повний», «докладний», «необхідний», «достатній», «конкретний», відображає найвищий ступінь довіри до змісту інформації – «надійний», «точний», «переконливий», «правильний», «ясний», «безумовний», «безспірний», «очевидний», «переконливий», «об'єктивний». Значення істинності, відповідно до висловлювання, твердження, послуговується такими предикатами, як «точно», «вірно», «правда», в тому числі й «достовірно». Дефініційне тлумачення істини та достовірності, як очевидно, є близьким, а отже, вони взаємозамінні в багатьох контекстах, що відсилають до результатів ментальної діяльності – істинне/достовірне твердження, висловлювання, трактування та ін. Однак сутність тонкої лексичної грані між істиною/істинністю та достовірністю криється в тому, що істина може існувати автономно, незалежно від суб'єкта-носія істини, істинність інформації не підлягає верифікації, не потребує додаткових обґрунтувань, формальних доказів (не випадковими є вирази «істина в останній інстанції», «непорушна істина»), а статус достовірної інформації отримують твердження, повідомлення, істинність яких встановлена завдяки верифікації різними експериментальними методами, підтверджена емпірично та суспільно-політичною практикою [264, с. 134–136].

Із наведеного випливає, що семантичне значення мовних одиниць «достовірність» та «істинність» збігається з описаним нами підходом у теорії кримінального процесу щодо визначення достовірності як відповідності реальним фактам. Однак не всі правознавці поділяють таку позицію. Історія та сучасний розвиток теорії доказування послуговуються працями, в яких достовірність визначається через надання їй як ключової ознаки високого ступеня імовірності. Це свого часу було притаманне Г. А. Цахаріе, А. Гейєру, Ю. Варгу, Л. Є. Владимирову, М. О. Чельцову та іншим. Як приклад на основі нещодавніх робіт можна навести міркування А. С. Степаненка, котрий під достовірністю розуміє найвищий можливий ступінь ймовірності, який у рамках стандарту доказування «поза розумним сумнівом» означає відсутність у суб'єкта прийняття

рішення розумних сумнівів [333, с. 51]. Його позиція ґрунтується на концепції ймовірнісних знань у кримінальному провадженні, викладеній Т. Андерсоном, Д. Шумом, В. Твінінгом на основі аналізу теорії та практики доказування у британському й американському кримінальному провадженні. Вони виокремили п'ять основних причин, чому будь-які висновки, зокрема й у праві, є обов'язково ймовірнісними за своєю природою, а саме: 1) наявні докази є завжди неповними (incomplete), нам ніколи не доступні усі докази; 2) докази здебільшого є неостаточними (inconclusive), зокрема, докази можуть свідчити на користь більш ніж одного твердження, що підлягає встановленню (доказуванню); 3) докази, якими ми володіємо, є зазвичай двозначними, нечіткими (ambiguous), тобто ми не можемо вирішити, про що саме свідчить доказ чи яку інформацію виражає; 4) докази переважно є суперечними (dissonant) – де одні докази можуть свідчити на користь одного твердження, а інші докази – на користь іншого; 5) ми отримуємо докази з джерел, котрі позбавлені досконалості [333, с. 50; 413, с. 246].

Саме внаслідок імовірнісної природи знань, що отримуються в кримінальному провадженні, зазначає А. С. Степаненко, та результату доказування виникає концепція стандарту доказування «поза розумним сумнівом». Тобто стандарт доказування «поза розумним сумнівом» передбачає поріг прийняття рішення на рівні відсутності розумного сумніву, що не має дорівнювати повній, абсолютній доведеності, впевненості, достовірності, істинності обвинувачення (твердження), тобто певного рівня ймовірності, який держава (законодавець) вважає достатнім для прийняття рішення. В цьому його позиція є за цілою низкою параметрів схожою з позицією О. С. Александрова, котрий, по суті, будучи прихильником так званої конвенційної концепції істини, вважає, що судова істина є імовірним знанням, формування якого відбувається під час спілкування в суді між сторонами кримінального провадження, іншими учасниками суду та судом, а судовий доказ, відповідно, є імовірним знанням, до якого вимога абсолютної достовірності є неприйнятною [7, с. 407–408].

Ця концепція, за А. С. Степаненком, встановлює мету доказування на рівні відсутності розумних сумнівів суб'єкта процесуального рішення (судді, присяжного), де розумні сумні-

ви протиставляються будь-якій безапеляційності, тобто свідомо враховується об'єктивна обмеженість доказування (пізнання). Тому, з огляду на недосконалість терміна «істина» та обмеженість як кримінально-процесуального доказування (пізнання), так і окремих процедур, які свідомо жертвують власне «істиною» чи з міркувань швидкості або відсутності інтересу (зникнення соціального конфлікту, тобто недоцільності здійснення кримінального провадження), автор вважає недоречним використання терміна «істина» у сфері кримінального судочинства і пропонує замінити його на «достовірність». Як додатковий аргумент на користь цього А. С. Степаненко вказує на те, що український законодавець у тексті КПК також відмовився від істини та закріпив вимогу достовірності доказів [333, с. 50–52]. Однак наведене видається сумнівним. По-перше: те, що законодавець не використав у тексті КПК термін «істина», не можна розцінювати як настанову щодо концептуальної відмови від категорії «істина» в разі теоретичного визначення особливостей пошуково-пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні. У КПК (1960) термін «достовірність» теж не вживався, але, як засвідчує аналіз наукового доробку, сформованого радянськими та пострадянськими процесуалістами і криміналістами, з'ясування змісту, сутності та співвідношення достовірності й істини у доказуванні в кримінальному провадженні активно відбувалося. Згідно з ч. 5 ст. 9 КПК, кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ. У своїх рішеннях ця судова інстанція систематично використовує термін «істина» як мету судового розгляду та компонент реалізації права на справедливий суд (наприклад: рішення ЄСПЛ Гюйрі проти Франції (Guillouri v. France) від 22 червня 2006 р., заява № 62236/00; Попов проти Росії (Popov v. Russia) від 13 липня 2006 р., заява № 26853/04; Поляков проти Росії (Poliakov v. Russia) від 29 січня 2009 р., заява № 77018/01; Фельдман проти України (Feldman v. Ukraine) від 12 січня 2012 р., заява № 42921/09 [300; 301; 302; 303] та ін.). А це підтверджує, що в європейській правовій думці та правозастосовній практиці не відмовляються від використання категорії «істина» як компоненту судочинства і кримінального зокрема. І через нормативні приписи ч. 5 ст. 9 КПК судові рішення, в яких буде

посилання на правову позицію ЄСПЛ з питань встановлення істини, забезпечуватимуть в обігу вітчизняної юриспруденції категорію «істина». Окремі міжнародні нормативно-правові акти загальносвітового рівня також містять термін «істина». Так, згідно з ч. 3 ст. 64 «Докази» Римського статуту Міжнародного кримінального суду A/CONF.183/9 від 17 липня 1998 р., суд уповноважений вимагати надання всіх доказів, які він вважає за необхідні для встановлення істини [306]. По-друге: одним із ключових компонентів правових стандартів прийняття доброякісних процесуальних рішень є їхня обґрунтованість [72, с. 219]. У ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. визначено, що суд має встановити обґрунтованість будь-якого висунутого проти особи обвинувачення. На розвиток цього у пунктах 34–38 Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи вказується, що судові рішення мають, в принципі, бути обґрунтованими. Якість судового рішення залежить головно від якості його обґрунтування. Належне обґрунтування є імперативом, яким не можна нехтувати заради швидкості розгляду. Належне обґрунтування передбачає вимогу, щоби судді мали достатньо часу на підготовку своїх рішень. Окреслення підстав прийняття рішення не лише полегшує розуміння та сприяє визнанню сторонами суті рішення, а насамперед є гарантією від свавілля. Найперше це зобов'язує суддю дати відповідь на аргументи сторін та вказати на доводи, на яких ґрунтується рішення, що забезпечують його правомірність. Це також дає змогу суспільству зрозуміти, як функціонує судова система. Підстави прийняття рішення мають бути узгодженими, чіткими, недвозначними й несуперечливими. Вони повинні давати можливість читачеві простежити логіку міркувань, на основі яких суддя ухвалив рішення. Обґрунтування має засвідчувати дотримання суддею принципів, проголошених ЄСПЛ. У визначенні підстав для прийняття рішення необхідно дати відповідь на аргументи сторін, тобто на кожен окремий пункт вимог і на аргументи захисту. Це – важливий запобіжник, оскільки він дає змогу сторонам переконатися, що їхні докази були досліджені, а отже, суддя взяв їх до уваги. Обґрунтування не має містити жодних образливих або критичних зауважень щодо сторін

[59]. Тобто, як наголошує Н. В. Глинська, обґрунтованість означає підтвердження правильності усіх висновків, що містяться у конкретному процесуальному рішенні, з посиланнями на певні норми права, зі сукупністю доказів і пов'язаних з ними переконливих доводів [72, с. 221]. Своєю чергою, А. С. Степаненко акцентує: якщо докази, які наводить суб'єкт прийняття процесуального рішення, формуватимуться на усвідомленні цим суб'єктом, що йому відомі дані про обставини події кримінального правопорушення, хоч і з не найвищим можливим ступенем, але таки ймовірності, то про яку переконливість доводів може йтися навіть для самого цього суб'єкта, не кажучи вже про інших учасників кримінального провадження та суспільства? Усвідомлення існування імовірності є підставою для сумнівів, а отже, постає питання щодо достатності обґрунтування процесуального рішення. А визначення ознак найвищої, високої, середньої або низької ймовірності А. С. Степаненко не наводить. До речі, це дуже складно зробити, оскільки такі оціночні судження залежать від численних суб'єктивних та об'єктивних чинників, комбінацію яких у конкретних кримінальних провадженнях вкрай важко врахувати у наукових рекомендаціях щодо визначення доказів як достовірних, сформованих на підставі уявлення про достовірність як найвищий ступінь ймовірності. Вважаємо, наявність і комбінація суперечностей, неточностей, прогалин у зібраних доказах чи їх відсутність відрізняє імовірність від достовірності, а кількість та природа цих протиріч, неточностей, прогалин у відомостях про факти, зібрані у конкретному кримінальному провадженні, визначає, наскільки суб'єкт доказування наблизився до достовірного знання про обставини події кримінального правопорушення. Використання терміна «імовірність», який є протилежним за своєю семантикою «достовірності» навіть з ознакою найвищого ступеня, у визначенні поняття достовірності є логічною помилкою суперечності в самому визначенні, яку допустили А. С. Степаненко і свого часу Г. А. Цахаріе, А. Гейєр, Ю. Варга, Л. Є. Владимиров, М. О. Чельцов та інші.

Достовірність не може бути імовірною. Тому, з урахуванням наведеного, вважаємо, що у визначенні достовірності як одного з денотатів брати за основу найвищий ступінь ймовірності є некоректним та контрпродуктивним для практики

кримінального провадження. Вкрай важливою є розробка стандарту доказаності «поза розумним сумнівом», тож ми усвідомлюємо складність наукового завдання з його вироблення. На цьому слушно наголосив М. Є. Шумило [394], зазначаючи, що пізнання у кримінальному провадженні має ретроспективний, опосередкований характер, воно відбувається в екстремальних умовах, оскільки законодавець ставить перед суб'єктами, які ведуть процес, завдання, вирішення яких здійснюється в умовах «процесуальної економії» (протягом обумовлених строків; із обмеженими пізнавальними можливостями (тільки засобами, встановленими законом); із обмеженими, зазвичай кадровими, науково-технічними, матеріальними і фінансовими ресурсами) [248, с. 7], при протидії кримінальному провадженню, що, своєю чергою, засвідчує проблемність формулювання висновку щодо доказів як достовірних.

Отже, на підставі аналізу літературних джерел, результатів опитування слідчих, прокурорів, адвокатів, суддів та науково-педагогічних працівників як значущі для окреслення поняття достовірності доказів у кримінальному провадженні виокремлено такі положення:

– пізнання у кримінальному провадженні здійснюється з використанням визначених кримінальним процесуальним законом правових засобів та логічних форм і методів руху від знання імовірного до достовірного в умовах змагального кримінального процесу;

– достовірність доказу у кримінальному провадженні є його властивістю, яка характеризується повною відповідністю одержаних відомостей про факти реальним подіям, що відбулися. Семантика лексеми «достовірність» визначає її прямий зв'язок зі суб'єктом, у свідомості якого формується переконання щодо достатності та безсумнівності підстав для твердження, що інформація відповідає реальності. Істина ж може існувати автономно, незалежно від суб'єкта-носія істини, істинність інформації не підлягає верифікації, не потребує додаткових обґрунтувань, формальних доказів. Тому заміна у тексті КПК терміна «істина» на «достовірність» розглядається як правильний крок законодавця щодо характеристики фактичних даних про обставини, які підлягають доказуванню, на підставі яких мають прийматися процесуальні рішення у кримінальному провадженні;

– визначення одержаних фактичних даних як достовірних відбувається в результаті перевірки та оцінки доказу на предмет наявності або відсутності внутрішніх протиріч, тобто інформаційних блоків, які є його компонентами і не узгоджуються між собою (наприклад, в обстановці на місці події відсутні сліди, які мали би залишитися у разі вчинення кримінального правопорушення певним способом; особа під час допиту змінює свої показання щодо тих чи інших обставин, що є предметом допиту), та супутніх їх одержанню проявів в актах поведінки і показаннях осіб дисимуляції (утаювання чогось), які простежуються в ході процесуальних дій як такі, що не узгоджуються зі встановленими фактичними даними про конкретну подію і потребують гіпотетичного й ретельного системно-структурного дослідження з метою встановлення їх походження та суті виявлених неузгодженостей [203, с. 63], зовнішніх суперечностей, тобто неузгодженостей з іншими доказами, зібраними у справі, неточностей та прогалин;

– достовірність як властивість доказу констатується у формі судження, яке стає елементом внутрішнього переконання суб'єкта доказування (слідчого, прокурора, слідчого судді, судді) щодо відповідності «поза розумним сумнівом» фактичних даних реальним подіям, котрі є предметом кримінального провадження, та виступає одним із елементів його дій в обґрунтуванні прийняття процесуального рішення.

Таким чином, під достовірністю доказу пропонуємо розуміти його властивість, яка набуває зовнішнього вияву у формі судження, сформульованого в результаті оцінки доказу на предмет наявності або відсутності внутрішніх, зовнішніх протиріч з іншими доказами у кримінальному провадженні, неточностей, прогалин та їх змісту, в якому констатована поза розумним сумнівом повна відповідність конкретних даних реальним фактам та обставинам, що мають значення для кримінального провадження [207, с. 169–172; 217, с. 157–161; 218, с. 161–163].

Відтак достовірність показань свідка – це його властивість, яка проявляється у судженні суб'єкта доказування поза розумним сумнівом про повну відповідність цього показання реальним фактам та обставинам, що мають значення для кримінального провадження, сформульованого на підставі оцінки

відомостей, які містяться в ньому, щодо наявності або відсутності внутрішніх, зовнішніх протиріч показання з іншими доказами у кримінальному провадженні, неточностей, прогалин та їх змісту [212, с. 260].

2.3. Кримінальні процесуальні гарантії для давання свідком достовірних показань, їх об'єктивної перевірки та оцінки

Категорію «кримінальні процесуальні гарантії» справедливо відносять до фундаментальних засад у рамках формування загальних принципів кримінального провадження [278]. Аналіз літературних джерел свідчить, що з'ясування їх змісту, сутності та різновидів ґрунтується на науковому доробку теорії права з питань правових (юридичних) гарантій та їх призначення. У теорії права доречно виокремити два концептуальні підходи до визначення правових (юридичних) гарантій.

Відповідно до першого, це компонент гарантій законності, під якими розуміються об'єктивні умови і суб'єктивні чинники, а також спеціальні засоби і заходи, за допомогою яких забезпечується законність, тобто суспільно-політичний режим точного і неухильного виконання закону та інших нормативних актів усіма суб'єктами суспільних відносин і в сфері правотворчості, і в сфері реалізації правових норм; режим, що забезпечує послідовну боротьбу з правопорушенням і свавіллям, всебічну охорону прав та інтересів особи, суспільства і держави [151, с. 472–479; 161, с. 210]. Правові (юридичні) гарантії визначають роль спеціальних засобів і заходів, які закріплені в чинному законодавстві і безпосередньо спрямовані на забезпечення законності, безперешкодне здійснення захисту прав і свобод. Зокрема, процесуальним гарантіям відводиться особливе місце, оскільки процес є формою життя матеріального права, без процесуального забезпечення неможлива реалізація інших правових (юридичних) гарантій – виявлення (розкриття) правопорушення, його попередження та запобігання, захист і відновлення порушених прав, ліквідації наслідків правопорушення, юридична відповідальності та правосуддя [151, с. 478–479]. Такими, що відповідають наведеній концепції, є визначення кримінальних процесуальних гарантій

як гарантій здійснення правосуддя. Наприклад, М. С. Строгович трактував кримінальні процесуальні гарантії як встановлені законом засоби, що забезпечують правильне здійснення у кожній кримінальній справі завдань правосуддя [339, с. 56]. К. Ф. Гуценко також вважав, що кримінально-процесуальними гарантіями є визначені кримінально-процесуальними нормами засоби, спрямовані на здійснення завдань кримінального судочинства [357, с. 17].

За другим підходом, основу становить пріоритет забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Під такими гарантіями розуміється система загальних (політичних, економічних, духовних та ін.) і спеціально-юридичних засобів та інститутів, скерованих на створення умов для реалізації прав людини, а також забезпечення їх всебічної охорони й захисту від правопорушень. У цьому контексті правові (юридичні) гарантії прав і свобод людини та громадянина позиціонуються як правові процедури їх реалізації, право знати свої права і обов'язки, право на юридичну допомогу, зокрема безкоштовну, на судовий захист, на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, на відшкодування коштом держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої їхніми незаконними рішеннями, діяльністю чи бездіяльністю, встановлення юридичної відповідальності за порушення чи обмеження прав людини [280, с. 40; 376, с. 457]. У теорії кримінального процесу кримінальні процесуальні гарантії в межах цього концепту тлумачаться і як такі, що спрямовані на забезпечення прав та законних інтересів учасників кримінального провадження. Наявний у спеціальній літературі діапазон міркувань про такий аспект кримінальних процесуальних гарантій можна представити у формі таких визначень:

– встановлені нормами кримінально-процесуального закону різні за своїм змістом засоби, що в сукупності забезпечують особам, які беруть участь у справі, можливість реалізувати надані ним права (Т. Н. Добровольська) [103, с. 133];

– правові засоби, що містяться в нормах права, які забезпечують всім суб'єктам кримінально-процесуальної діяльності можливість виконати обов'язки та використовувати надані права (П. А. Лупинська) [358, с. 53];

– передбачені кримінально-процесуальним законом засоби забезпечення завдань кримінального судочинства й охорони прав і законних інтересів осіб, які беруть у ньому участь (М. М. Михеєнко) [240, с. 32];

– сукупність установлених законом правових норм, що забезпечують виконання завдань кримінального провадження та надають можливість суб'єктам кримінального процесу виконувати обов'язки та реалізовувати права (Ю. М. Грошевий) [179, с. 21];

– визначені кримінальним процесуальним законом засоби та способи, спрямовані на реалізацію прав та обов'язків усіх суб'єктів кримінального процесу, забезпечення реалізації їхніх законних інтересів, а також на досягнення мети і виконання завдань кримінального судочинства (М. А. Погорецький) [278];

– закладена у процесуальній формі система правових принципів, приписів, санкцій та інших засобів, які забезпечують встановлення об'єктивної істини й справедливості правосуддя, можливість усіма суб'єктами кримінального процесу реалізувати свої права, свободи й обов'язки, досягнення мети і виконання завдань кримінального судочинства (В. М. Тертишника) [348, с. 35].

Отже, у теорії кримінального процесу домінують саме такі уявлення про кримінальні процесуальні гарантії, які, зокрема, поділяємо й ми. Ще у 1972 р. Е. Ф. Куцова слушно наголошувала, що значущість цих гарантій обумовлена тим, що вони покликані охороняти особистість у такій сфері державної діяльності, яка пов'язана із втручанням у приватне життя громадян: для того, щоби боротьба зі злочинністю була успішною, слідчий, прокурор, суд наділяються (в межах своєї компетенції) повноваженнями, відповідно, на притягнення громадян до кримінальної відповідальності, тримання під вартою, застосування заходів кримінального покарання тощо. Пов'язана з такими повноваженнями потенційна небезпека утисків прав громадян передбачає, щоб цій небезпеці були протиставлені відповідні та співмірні їй засоби захисту прав та законних інтересів громадянина. Отож кримінально-процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи – це такі правові засоби, які мають запобігти порушенням прав та інтересів особи [196, с. 18]. Наведені Е. Ф. Куцовою аргументи нині не втра-

тили своєї актуальності. Сорок років по тому Ю. П. Аленін та Ю. О. Гурджі зазначають, що сучасна теорія держави і права, теорія прав людини, конституційне право, теорія кримінального процесу виокремлюють становище особи та її інтересів у «структурі цінностей» держави і переорієнтацію правозастосовної практики на природно-правові цінності з метою забезпечення побудови правової держави [13, с. 30]. І реформаційні процеси в цій ланці у сфері кримінального судочинства, на думку Ю. М. Грошевого, мають передбачити створення такого кримінально-процесуального механізму, за якого належним чином забезпечується баланс публічних та приватних інтересів, адже кримінальне судочинство здійснюється в інтересах суспільства загалом і кожної людини зокрема [93, с. 6]. КПК є підтвердженням цілеспрямованого руху законодавця до забезпечення пріоритету дотримання основоположних прав людини. Порядок здійснення кримінального судочинства має не лише забезпечувати невідворотність кримінального покарання, а й гарантувати належне дотримання прав людини у кримінальному процесі, повагу до її особистості, ставлення до неї як до особи, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення ще не доведена, а також забезпечувати неупередженість та об'єктивність досудового розслідування й судового розгляду, передбачати існування ефективних процедур, які надаватимуть рівні процесуальні можливості стороні обвинувачення і стороні захисту та сприятимуть реальному утвердженню змагальності кримінального процесу [286].

Розвиток теоретичних уявлень про кримінальні процесуальні гарантії у рамках дії КПК, як слушно зазначає М. А. Погорецький, має відбуватися в напрямі розробки їхніх видів [278].

У теорії кримінального процесу існують різні підходи до виокремлення різновидів кримінальних процесуальних гарантій. Так, відповідно до задач кримінального судочинства, розрізняють: 1) гарантії прав та законних інтересів особистості в сфері кримінального судочинства (гарантії прав особи; гарантії прав окремих суб'єктів; гарантії прав особи у сфері кримінального судочинства); 2) гарантії правосуддя [37, с. 5; 139, с. 140; 252, с. 58–60; 353, с. 60]. За колом органів та осіб, у діяльності яких гарантії реалізовуються, бувають: 1) гарантії, що реалізовуються в діяльності державних органів

і посадових осіб (слідчого, прокурора, суду); 2) гарантії, що реалізовуються в діяльності інших суб'єктів кримінального судочинства. За колом дії на суб'єктів кримінального провадження виокремлюють: 1) загальні гарантії для всіх учасників кримінального судочинства, тобто універсальні; 2) гарантії, що додатково забезпечують права та законні інтереси лише певних груп суб'єктів (неповнолітніх, німих, глухих, сліпих та інших осіб, які внаслідок своїх фізичних вад не можуть самостійно здійснювати захист власних інтересів, певних посадових осіб і представників влади, осіб, що користуються певним імунітетом, та ін.), тобто кваліфіковані. Відповідно до цільового призначення розрізняють: 1) превентивні (запобіжні), спрямовані на запобігання порушенням процесуального статусу особи і забезпечення фактичної можливості реалізації її законних інтересів; 2) відновні (страхувальні) гарантії, що забезпечують виявлення й усунення вже допущених порушень [86, с. 65–71].

У контексті нашого дослідження науковий інтерес становить класифікація кримінальних процесуальних гарантій за характером об'єктів забезпечення, в рамках якої, поряд із гарантіями процесуальних прав, цивільно-правових інтересів, кримінально-правових інтересів, виокремлюють й гарантії об'єктивної істини [11, с. 16]. М. С. Строгович констатував, що кримінальні процесуальні гарантії необхідні для того, щоби кримінальна справа була правильно розслідувана, тобто у ній мусить бути встановлена істина [339, с. 56]. Встановлення об'єктивної істини – головна передумова справедливості кримінального судочинства, здійснення правосуддя [348, с. 36]. Тож забезпечення нормативними приписами кримінального процесуального законодавства одержання достовірних знань про обставини кримінального правопорушення, безсумнівно, є не менш важливим і для теорії, і для практики кримінального судочинства.

В. М. Тертишник, досліджуючи гарантії прав і свобод людини та забезпечення встановлення істини у кримінальному процесі України, як гарантії встановлення об'єктивної істини визначив процесуальну форму загалом і окремі інститути кримінального процесу: принципи кримінального процесу, доказове право, інститути слідчих дій, інститут судового слідства і судових дебатів тощо [348, с. 22]. Як уже зазна-

чалося вище, пізнання у кримінальному провадженні проходить від імовірного до достовірного знання, в результаті чого у суб'єкта доказування формується внутрішнє переконання про відповідність одержаного ним знання фактам об'єктивної дійсності. Тому теоретичні положення В. М. Тертишника розглядатимемо як такі, що можуть бути взяті за основу визначення кримінальних процесуальних гарантій, які створюють умови для давання свідком достовірних показань, їх об'єктивної перевірки та оцінки (*далі для зручності – гарантії достовірності показань свідка. – Ю. Л.*). З'ясування змісту таких гарантій, як і гарантій достовірності показань іншими учасниками кримінального провадження, і показань загалом, а також кримінальних процесуальних гарантій одержання достовірних доказів, джерелом яких є документи, речові докази та висновки експертів, на належному рівні, як вимагає це надважливе для теорії та практики кримінального провадження питання, не проводилося.

Кримінальні процесуальні гарантії достовірності показань свідків покликані створити умови, що, з одного боку, спонукають свідка до давання правдивих показань про обставини, які мають значення для кримінального провадження, а з іншого – забезпечують їх об'єктивну перевірку й оцінку на предмет відповідності подіям, які реально сталися. Зрештою, нормативні приписи у кримінальному процесуальному законодавстві, які у сучасному розумінні належать до окремих кримінальних процесуальних гарантій дотримання прав та свобод особи у кримінальному провадженні, у різні історичні періоди розвитку нормативно-правової регламентації досудового розслідування й судового розгляду сприймалися не як такі гарантії, а як ті, що спрямовані передусім на забезпечення об'єктивності процесу доказування. Як приклад можна навести існування та підстави відміни катувань у кримінальних провадженнях у Російській імперії. Так, В. Ліновський зазначав, що обвинувачений, який піддається катуванню, не володіє собою в тому, щоби він міг казати правду. Чи можна більше вірити людині, коли вона марить у лихоманці, ніж коли вона в здоровому глузді та в доброму здоров'ї? Відчуття болю може бути таким, що повністю опанує всю свідомість, окрім того, що в ту ж саму мить прийняти найкоротший шлях, яким від цього

болю позбутися. Тоді й невинуватий закричить, аби його тільки мучити припинили. Тому катування є надійним засобом засудити невинного й такого, що має слабку статуру, і виправдати правопорушника, який покладається на сили та міцність свою. З цих міркувань 27 вересня 1801 р. імператор Олександр заборонив застосування катування для одержання показань у кримінальному провадженні [201, с. 109–111].

Сьогодні заборона катування є невід'ємним атрибутом уявлень про права людини (наприклад, ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р.). І наведені підстави заборони використання катування у кримінальному провадженні за понад два сторіччя не змінилися й не зміняться в майбутньому. Зокрема, аналізуючи природу заборони катування (ч. 2 ст. 11 КПК) як одного з компонентів гарантування поваги до людської гідності у кримінальному провадженні, з урахуванням наведених особливостей впливу катування на показання допитуваної особи, доходимо висновку про подвійну дію цієї гарантії. Тому, формуючи систему гарантій достовірності показань свідків у кримінальному провадженні, ми допускаємо включення до неї гарантій прав та свобод свідків, які мають подвійне призначення, тобто таких, що спрямовані і на створення умов для одержання достовірних відомостей про факти.

До основних гарантій достовірності показань свідка можна віднести: правовий статус, імунітети свідка, гарантії надання правової допомоги свідку адвокатом, відповідальність свідка, гарантії безпеки свідка, заборони протиправного впливу на свідка, процесуальну форму допиту свідка, гарантії самостійності процесуальної діяльності слідчого, прокурора, безсторонності суду та нормативне визначення вимог до оцінки показань свідка на предмет їхньої достовірності.

Відповідно до ч. 1 ст. 65 КПК, свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань. Законодавець, формулюючи легальну дефініцію свідка, як і будь-яку іншу дефініцію, в такий спосіб завжди намагається сформувати основу для єдиних поглядів на конкретні правові явища і процеси, для розкриття змісту й сутності яких вони введені в текст нормативно-правового

акта. Позитив у цьому очевидний, але завжди є й ризик того, що через неточності в легальній дефініції може виникнути неоднозначне розуміння тексту нормативно-правового акта, а відтак неоднаковою може бути й правозастосовна практика. Такі неточності вбачаємо й у легальній дефініції свідка. Зокрема, законодавець у ч. 1 ст. 65 КПК акцентує на тому, що свідок є носієм відомостей про обставини, які підлягають доказуванню під час кримінального провадження. Однак у процесі досудового розслідування як свідків допитують осіб, яким відомі обставини переховування особи, котра підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, і ці відомості необхідні для прийняття процесуальних рішень та організації розшуку такої особи. Також предметом допиту може бути місцезнаходження майна, яке підлягає конфіскації чи спеціальній конфіскації. Навіть якщо припустити, що факт переховування підозрюваного (обвинуваченого) можна розглядати як такий, що характеризує особу обвинуваченого, тобто підпадає під п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК, то відомості про місцезнаходження майна, яке підлягає конфіскації чи спеціальній конфіскації, що забезпечують його розшук та накладення на нього арешту, не підпадають під п. 6 ч. 1 ст. 91 КПК. Також, відповідно до абзацу четвертого ч. 7 ст. 223 КПК, поняті, тобто учасники процесуальної дії, які засвідчують хід, порядок і результати проведення певної дії, щодо цього можуть бути допитані як свідки під час судового розгляду. На можливість допиту осіб, які проводили НС(Р)Д або були залучені до їх проведення як свідки, вказує й норма ч. 2 ст. 256 КПК. Зазначимо також, що як свідків у суді нерідко допитують і слідчих, співробітників оперативних підрозділів та інших співробітників правоохоронних органів, осіб, які брали участь у С(Р)Д як спеціалісти. Практика проведення таких допитів, за КПК (1960), свого часу неодноразово описувалась у науковій літературі [33, с. 144–171; 250]. У вивчених нами кримінальних провадженнях (справах) під час досудового розслідування допити свідків із питань розшуку підозрюваних становили 8% від загальної кількості допитів свідків; із питань розшуку майна, яке підлягає конфіскації, відповідно, – 4%, спеціальній конфіскації – 0,8%; із питань проведення С(Р)Д та НС(Р)Д – 7%; а під час судового розгляду допити свідків із питань проведення С(Р)Д та НС(Р)Д охопили 12% випадків.

Отже, під час допиту може бути одержана інформація, яка має значення для розв'язання розшукових завдань, важливих для досудового розслідування, і подальшого судового розгляду кримінальної справи, а також відомості, що дають можливість оцінити додержання процесуальної форми проведення процесуальної дії та відповідність її результатів, відображених у протоколі процесуальної дії та додатках до нього, шляхом зіставлення з показаннями осіб про її хід і результати.

На подвійне функціональне призначення С(Р)Д зауважує А. В. Шевчишен [381, с. 96–102]. Тому, погоджуючись із ним та з урахуванням наведених аргументів, вважаємо за доцільне доповнити чинне (офіційне) визначення поняття свідка у ч. 1 ст. 65 КПК вказівкою на те, що свідками також є особи, котрим, окрім обставин, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, відомі або можуть бути відомі й інші обставини, які мають значення для кримінального провадження.

Правовий статус свідка є багатокомпонентною категорією, погляди на зміст якої бувають різноманітними. Однак усі науковці є одностайними стосовно того, що права та обов'язки свідка становлять його основу [33, с. 16–18; 197, с. 296–298; 274, с. 143–144; 322, с. 879–880 та ін.].

Стаття 66 КПК містить перелік процесуальних прав та обов'язків свідка. Як зазначає В. М. Трофименко, права й обов'язки свідка – елементи правового статусу – знаходяться на одній паралелі, і перші, і другі спрямовані на досягнення єдиної мети залучення свідка до кримінального процесу – отримання фактичних даних, необхідних для вирішення справи [353, с. 85]. Проаналізувавши зміст цих прав та обов'язків крізь призму забезпечення (у рамках реалізації) одержання від свідка достовірних відомостей про обставини, що підлягають доказуванню, до цих прав віднесемо такі: 1) знати, у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні він допитується; 2) користуватися під час давання показань та участі у проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями ст. 50 КПК; 3) відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близь-

кими родичами чи членами його сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, які, згідно з положеннями ст. 65 КПК, не підлягають розголошенню; 4) давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, і користуватися допомогою перекладача; 5) користуватися нотатками і документами під час давання показань у тих випадках, коли показання стосуються будь-яких розрахунків та інших відомостей, які йому важко тримати в пам'яті; 6) ознайомлюватися з протоколом допиту та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення і зауваження; 7) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом; 8) заявляти відвід перекладачеві.

Із переліку цих прав очевидно, що законодавець окреслив систему нормативних приписів, які, по-перше, створюють умови, що забезпечують свідку якісну підготовку та викладення даних щодо обставин, які є предметом допиту; по-друге, забезпечують можливість бути вільним у прийнятті рішення щодо змісту показань у морально складних ситуаціях, коли предметом допиту виступають обставини, які наведені у п. 3 ч. 1 ст. 66 КПК, або коли є загрози його безпеці; по-третє, дають можливість оцінювати зі залученням адвоката правові наслідки своїх показань та одержувати правову допомогу від нього з питань дотримання прав свідка у кримінальному провадженні; по-четверте, забезпечують контроль свідком точності сприйняття суб'єктом, котрий здійснює допит, відомостей, які повідомляє свідок. Аналіз слідчо-судової практики засвідчив наявність проблеми несвоєчасного інформування свідка про його права, що може вплинути на повноту і точність показань. Відповідно до результатів опитування слідчих, вони на виконання вимог ч. 3 ст. 224 КПК повідомляють права свідку під час допиту безпосередньо перед початком з'ясування питань, які становлять інтерес для кримінального провадження, що, безумовно, правильно. Однак на уточнювальні запитання щодо того, як, наприклад, без попереднього інформування свідка про його право користуватися нотатками і документами при даванні показань у тих випадках, коли показання стосуються якихось розрахунків чи інших відомостей, які йому важко тримати в пам'яті, свідок може скористатися цим правом і прийти

до слідчого підготовленим, із такими нотатками чи документами, – більшості опитаних слідчих складно було відповісти. Тільки 8% зазначали, що на таке право свідка вони можуть вказати йому телефоном під час виклику на допит. Так само доречно попередити й стосовно можливої участі адвоката під час допиту свідка. Попередньо не знаючи про таке право, свідок може заявити про потребу присутності адвоката, через що допит може бути не проведений і плани слідчого будуть зірвані. На таких проблемах із забезпечення участі адвоката під час допиту свідків і недосконалості КПК у відповідній частині акцентує й О. В. Панчук [265, с. 33]. Аргументи на користь того, що особа, яку запросили на допит як свідка, може самостійно віднайти у КПК й ознайомитися зі своїми правами, а також самостійно з'ясувати, що вона має право на безоплатну вторинну правову допомогу адвоката, є неприйнятними. Одні особи справді так зроблять, а інші ні. А тому завжди існує й існуватиме за такої практики ризик неякісного проведення або зриву допиту свідка. Така ситуація об'єктивно зумовлена тим, що у ст. 112 КПК, де визначено зміст повідомлення, не вказано як його обов'язковий елемент поряд із процесуальним статусом, у якому перебуває особа, і її процесуальні права. Те саме стосується й змісту повістки про виклик, який викладено у ст. 137 КПК. Як правильно зазначає В. Т. Нор, особа набуває процесуального статусу свідка з моменту виклику її для допиту у визначеному законом порядку [250]. Тому вважаємо, що з метою забезпечення умов для більш якісної підготовки осіб до участі у процесуальних діях, зокрема й до допитів свідків, необхідно п. 5 ч. 1 ст. 112 КПК та п. 5 ч. 1 ст. 137 КПК доповнити приписом про наведення у повідомленні, повістці щодо участі особи у процесуальній дії її процесуальних прав та обов'язків.

До нормативно встановлених обов'язків свідка, які забезпечують одержання від нього фактичних даних про обставини, що мають значення для кримінального провадження, належать такі: 1) давати правдиві показання під час досудового розслідування і судового розгляду; 2) не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі свідку у зв'язку з виконанням його обов'язків.

У теорії права категорія «обов'язки» розглядається як парна категорії права особи, оскільки обов'язок є способом забезпечення права, як вид та міра необхідної поведінки, що вимагається законом і відповідає праву (повноваженню) іншої особи [344, с. 137]. Використання особою своїх прав одночасно передбачає її обов'язок захищати і зміцнювати ці права – заради себе і задля інших [320, с. 70]. У кримінальному провадженні критерієм для визначення обов'язків свідка є забезпечення нормативними приписами поведінки особи, котра є свідком у кримінальному провадженні, що спрямована на сприяння реалізації юридично значущих публічних і приватних інтересів, пов'язаних із притягненням особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, до кримінальної відповідальності шляхом спонукання її до повідомлення тільки правдивих відомостей про факти, які мають значення для кримінального провадження, та утримання її від протидії досудовому розслідуванню і судовому розгляду.

Виконання свідком своїх обов'язків знаходиться у площині його правосвідомості. Але з огляду на те, що поведінка свідка може бути і соціально корисною, і соціально шкідливою, законодавець передбачив у ст.ст. 384, 385, 387 КК кримінальну відповідальність свідка за дачу завідомо неправдивого показання, відмову свідка від давання показань і за розголошення даних досудового розслідування. Реалізація обов'язків свідка також знаходиться у площині дії таких гарантій достовірності показань свідків, як імунітети свідка. Більшість науковців під імунітетом свідка загалом розуміють безумовне (абсолютне) чи під умовою (відносне) звільнення перелічених у законі груп фізичних осіб від обов'язку давати показання про відомі їм обставини, які мають значення для кримінального провадження [52; 62, с. 96–102; 82, с. 92; 250; 331, с. 71–72]. У літературі імунітет свідка класифікують за різними підставами:

– за колом дії: на загальний, тобто право свідка не свідчити проти себе та своїх близьких родичів, перелік яких зазначений у п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК (ст. 63 Конституції України, п. 3 ч. 1 ст. 66 КПК), та спеціальні імунітети осіб, професійний статус яких зобов'язує зберігати в таємниці відомості, одержані у результаті їхньої професійної діяльності [250; 53, с. 126; 156];

– за наявністю в особи, яка допитується, суб'єктивного права відмовитися від дачі показань як свідка, а також

наявністю або відсутністю заборони у відповідних уповноважених органів допитувати цих осіб на: а) альтернативний, коли в особи є вибір скористатися своїм суб'єктивним правом чи ні (наприклад, близькі родичі підозрюваного); б) безальтернативний, коли у свідка є право відмовитися від дачі показань, і слідчому заборонено допитувати цю особу, навіть коли вона бажає дати такі показання (наприклад, захисник підозрюваного) [52]. За цією підставою також виокремлюють: а) особистий безпосередній імунітет свідка, тобто такий, який гарантується ст. 63 Конституції України; б) опосередкований законний імунітет свідка, тобто імунітет осіб, на яких законом покладено обов'язок зберігати в таємниці одержану ними інформацію [53, с. 127];

– залежно від змісту показань, щодо яких у свідка є право їх не давати: а) право свідка відмовитися від дачі показань задля реалізації свободи від самозвинувачення; б) імунітет свідків стосовно показань щодо близьких родичів та членів сім'ї; в) імунітет свідків стосовно охоронюваної законом таємниці [62, с. 99].

Наведені класифікації розкривають різні аспекти імунітету свідка як багатостороннього за своїм призначенням у кримінальному провадженні правового явища, котре покликане збалансувати суспільний інтерес у встановленні істини у кримінальному провадженні і потребі збереження приватних інтересів особистості [100, с. 195], гармонізувати категорії совісті, милосердя, сімейних цінностей із імперативністю у процесуальній формі кримінального провадження загалом та проведення окремих С(Р)Д. Відповідно до нормативних приписів чч. 2, 4 ст. 65 КПК, не можуть бути допитані як свідки: 1) захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника; 2) адвокати – про відомості, які становлять адвокатську таємницю; 3) нотаріуси – про відомості, які становлять нотаріальну таємницю; 4) медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження,

огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя особи, – про відомості, які становлять лікарську таємницю; 5) священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих; 6) журналісти – про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації; 7) професійні судді, народні засідателі та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали; 8) особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення; 9) особи, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо дійсних даних про таких осіб; 10) особи, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо цих даних; 11) особи, які мають право дипломатичної недоторканності, без їх згоди, а також працівники дипломатичних представництв – без згоди представника дипломатичної установи.

Стосовно переліку таких осіб доцільно зробити певні зауваги.

По-перше, порівняльний аналіз ст. 65 КПК зі ст. 69 КПК (1960), в якій наведений перелік осіб, котрі не підлягають допиту як свідки, і осіб, котрі мають право відмовитися давати показання як свідки, демонструє, що законодавець не включив до ст. 66 КПК осіб, які вказувалися у п. 3 ч. 1 ст. 69 КПК (1960), тобто тих, які за висновком судово-психіатричної чи судово-медичної експертизи через свої фізичні або психічні вади не можуть правильно сприймати факти, що мають доказове значення, і давати показання про них. Причиною цього, очевидно, є врахування укладачами нового кримінального процесуального закону того, що заборона допитувати як свідка особу, котра через власні психічні чи фізичні вади не здатна правильно сприймати обставини справи і давати про них правильні показання, не може визнаватися імунітетом, оскільки в цьому разі йдеться не про вид процесуального обов'язку, а про неможливість покладення його взагалі [99, с. 51]. Такі показання є інформаційно недопустимими [316, с. 27], тобто слідчий

і суд мають справу в принципі з допустимим джерелом фактичних даних, оскільки у законі відсутні прямі заборони на допит осіб, котрі мають фізичні чи психічні вади, що можуть вплинути на правильність сприйняття обставин, які мають значення для кримінального провадження, і давати про них правильні показання, але є підстави для розумного сумніву щодо їхньої достовірності.

По-друге, порівняльний аналіз нормативних приписів ст. 65 КПК з чинними законами, як слушно зазначає Л. Д. Удалова, засвідчує, що законодавець упустив особу помічника адвоката, його стажиста та осіб, які перебувають у трудових відносинах із адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, а також особу, стосовно якої припинено або зупинено право на зайняття адвокатською діяльністю, на яких, відповідно до ч. 3 ст. 22 та п. 2 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 р. покладено обов'язок зберігати адвокатську таємницю і заборонено надання ними відомостей, які становлять адвокатську таємницю.

Також, поряд із нотаріусами, обов'язок зберігати нотаріальну таємницю, відповідно до чч. 2, 3 ст. 8, ст.ст. 37, 38, 40 Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 р. покладено на: 1) уповноважених посадових осіб органу місцевого самоврядування, які вчиняють певні нотаріальні дії у населених пунктах, у яких немає нотаріусів; 2) посадових осіб консульських установ, які вчиняють нотаріальні дії; 3) посадових осіб, які посвідчують заповіти (крім секретних) і довіреності (головні лікарі, їхні заступники з медичної частини, чергові лікарі лікарень, госпіталів, інших стаціонарних закладів охорони здоров'я, начальники госпіталів, директори або головні лікарі будинків для осіб похилого віку та інвалідів; капітани морських, річкових суден, що ходять під прапором України; начальники пошукових або інших експедицій; командири (начальники) військових частин, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів; начальники місць позбавлення волі, слідчих ізоляторів; начальники госпіталів, санаторіїв та інших військово-лікувальних закладів, їхні заступники з медичної частини, старші або чергові лікарі); 4) помічників нотаріуса [359, с. 284–288; 411, с. 133–138].

Цілком слушними є й пропозиції Л. Д. Удалової щодо включення до переліку осіб, наведених у ч. 2 ст. 65 КПК, Уповноваженого Верховної Ради України, оскільки у ч. 2 ст. 20 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р. передбачена відсутність його обов'язку давати пояснення по суті справ, які закінчені або перебувають у його провадженні [358, с. 286]. Поділяємо позицію науковців, з огляду на положення ч. 5 ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р., а також релігійні постулати християнської віри традиційних конфесій в Україні зокрема, що із частини 3 статті 65 КПК треба вилучити посилання на пункт 5 частини 2 статті 65 КПК [170, с. 124; 289, с. 22–26; 359, с. 287], усунувши в такий спосіб суперечності між нормами КПК та богословськими положеннями і нормами партикулярного права традиційних християнських конфесій. Для створення умов, які сприяють даванню правдивих показань свідками, важливою є передбачена чинним законодавством кримінальна відповідальність за: примушування давати показання (ст. 373 КК), перешкоджання з'явленню свідка до суду, органів досудового розслідування, примушування його до відмови від давання показань, а також до давання завідомо неправдивих показань, а також заходи забезпечення безпеки особам, які беруть участь у кримінальному провадженні, та членам їхніх сімей (ст. 386 КК), забезпечення безпеки свідкам, які беруть участь у кримінальному провадженні. Щодо останніх Б. М. Качмар констатує, що особиста безпека осіб, задіяних до кримінального процесу, постає як психологічна основи достовірності відомостей, які одержуються під час кримінального провадження [149, с. 13–31]. Формування сучасної системи заходів безпеки є результатом багаторічної нормотворчої роботи на міжнародному й національному рівні, напрямленої на визначення системи оптимальних форм забезпечення права на захист від залякування та інших різновидів впливу на свідків у кримінальному провадженні. До міжнародних нормативно-правових актів, які сформували стійкі уявлення про належні заходи безпеки учасників кримінального провадження та членів їхніх сімей, як невід'ємну складову обов'язкових умов для реалізації сумлінними суб'єктами кримінальних процесуальних

правовідносин своїх обов'язків, що повинні бути створені на національному рівні, належать: Загальна декларація прав людини, затверджена резолюцією 217А (ІІІ) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 р. та Другий додатковий протокол до неї від 8 листопада 2001 р., Декларація основних принципів правосуддя для жертв кримінального правопорушення і зловживання владою, затверджена резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 р., Рекомендації щодо здійснення Декларації основних принципів правосуддя для жертв кримінального правопорушення і зловживання владою, прийняті резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 1989/57 від 24 травня 1989 р., Керівні принципи попередження організованої злочинності та боротьби з нею, прийняті 8-им Конгресом ООН з попередження злочинності та поводження з правопорушниками (Гавана, 27 серпня – 7 вересня 1990 р.), Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15 листопада 2000 р., Конвенція ООН проти корупції, прийнята резолюцією 57/169 Генеральної Асамблеї ООН від 31 грудня 2003 р., Бангкокська декларація «Взаємодія і відповідні заходи: стратегічні союзи в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя», прийнята на 11-му Конгресі ООН з попередження злочинності та кримінального правосуддя (Бангкок, Таїланд, 18–25 квітня 2005 р.), Рекомендація № R (97) 13 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо залякування свідків і прав сторони захисту, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 600-му засіданні заступників міністрів 10 вересня 1997 р., та Рекомендація Rec (2005) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 924-му засіданні заступників міністрів 20 квітня 2005 р., Директива Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу щодо встановлення мінімальних стандартів забезпечення прав, підтримання та захисту жертв кримінальних правопорушень від 25 жовтня 2012 р. Базові нормативні приписи з питань забезпечення

безпеки учасників кримінального провадження у вітчизняному законодавстві містяться у Законі України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 р. Відповідно до ст. 1 цього Закону, забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, – це здійснення правоохоронними органами правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя. За ч. 1 ст. 7 цього Закону, заходами безпеки є: особиста охорона, охорона житла і майна; видавання спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; заміна документів та зміна зовнішності; зміна місця роботи або навчання; переселення в інше місце проживання; поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення; забезпечення конфіденційності відомостей про особу; закритий судовий розгляд. Водночас ч. 2 ст. 7 Закону вказує на можливість застосування інших заходів безпеки. Такі заходи передбачені у КПК та Кримінально-виконавчому кодексі України. У літературі вони традиційно наводяться у вигляді загального переліку в рамках обидвох наведених нормативно-правових актів [41; 84, с. 123–145; 148, с. 17–22; 191; 254, с. 87–92; 312]. У контексті нашого дослідження виокремимо заходи безпеки за КПК, які можуть бути застосовані до свідка. Такі заходи, зокрема, доцільно поділити на дві групи:

1) ті, об'єктом яких є безпосередньо свідок: допит свідка та одночасний допит двох і більше вже допитаних осіб, серед яких є такий свідок, в судовому засіданні слідчим суддею під час досудового розслідування, у тому числі дистанційно (ч. 1 ст. 225, ч. 2 ст. 232); впізнання поза візуальним і аудіоспостереженням особи, яку пред'являють свідку для впізнання (ч. 4 ст. 228); допит, впізнання у режимі відеоконференції в ході досудового розслідування (ст. 232) та процесуальні дії у режимі відеоконференції під час судового провадження (ст. 336); допит у суді свідка з використанням технічних засобів з іншого приміщення чи в інший спосіб, що виключає ідентифікацію

особи, у разі потреби – зі створенням акустичних перешкод (ч. 9 ст. 352, ч. 2 ст. 353, ч. 3 ст. 351); допит свідка за відсутності певного допитаного свідка (п. 5 ст. 352); допит особи, яка перебуває за кордоном, за допомогою відеоконференції або телефонної конференції в порядку міжнародної правової допомоги (ст. 567); ненадання доступу до матеріалів кримінального провадження щодо застосування заходів безпеки або видалення таких відомостей з матеріалів кримінального провадження (ч. 1 ст. 221 та ч. 5 ст. 290); ізольоване тримання, переведення в іншу установу виконання покарання, переведення засудженого, який є свідком у іншому кримінальному провадженні, в безпечне місце (ст. 10 Кримінально-виконавчого кодексу України);

2) ті, безпосереднім об'єктом яких є особа, яка може вплинути на свідка: відсторонення від посади підозрюваного (обвинуваченого), який є службовою особою та в силу службового становища, за наявними у кримінальному провадженні даними незаконними засобами впливатиме на свідків (ст. 154, п. 6 ч. 2 ст. 155); запобіжні заходи у вигляді домашнього арешту або тримання під вартою щодо підозрюваного (обвинуваченого), щодо якого є дані про погрозу незаконного впливу чи здійснення незаконного впливу на свідка (ст. 176, п. 3 ч. 1 ст. 177, ст. 181 та ст. 183); покладення слідчим суддею, судом на особу при обранні їй запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, обов'язків утримуватись від спілкування з конкретними свідками та іншими, пов'язаними з ними особами (чч. 5, 6 ст. 194 КПК).

Із наведеного очевидно, що законодавець на підставі світового досвіду провів значну роботу з формування нормативно-правової бази щодо забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, зокрема свідків та членів їхніх сімей. Однак, як слушно зазначає А. М. Орлеан, попри наявний в Україні інструментарій щодо забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, котрий не спричиняє суттєвого дисонансу із європейськими стандартами у зазначеній сфері, існують певні проблеми стосовно належного забезпечення реалізації таких довгострокових заходів, як зміна особистих документів, зміна зовнішності, зміна місця роботи і навчання, переселення в інше місце проживання та інших подібних ним [254, с. 92]. І ключовим тут, на наше переконан-

ня, є незадовільне, а по окремих довгострокових заходах повна відсутність фінансування для їх реалізації, що, безумовно, значною мірою впливає на створення повноцінних умов для захисту свідка від будь-якого залякування та (або) будь-якого небезпечного наслідку його рішення співпрацювати із правосуддям на рівні спеціальних програм захисту. На цьому, зокрема, наголошується у Рекомендаціях Rec (2005) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям, ухвалених Комітетом Міністрів Ради Європи на 924-му засіданні заступників міністрів 20 квітня 2005 р.

Кримінальна процесуальна форма одержання показань від свідків, об'єднуючи сукупність правових вимог до допиту, визначає порядок його проведення. Значення процесуальної форми для гарантування одержання достовірних показань від свідків полягає в тому, що одержання показань із порушенням процесуальної форми позбавляє такі дані достовірності [263, с. 41; 262, с. 99]. Підставою для цього слугують нормативні приписи п. 2 ч. 2 ст. 87 КПК, які містять пряму вказівку на недопустимість використання доказів, отриманих внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження. Адже ці дії безпосередньо впливають на достовірність показань допитуваних осіб. Також не менш важливе значення має дотримання встановленої процесуальної форми здійснення інших процесуальних дій, особливо С(Р) Д, НС(Р) Д та судових дій, спрямованих на збирання і перевірку раніше одержаних доказів, зокрема й під час допиту свідка. Маючи різний пошуково-пізнавальний потенціал, про що йтиметься у наступному розділі монографії, вони забезпечують різноаспектне пізнання обставин події кримінального правопорушення і відтак здійснення зустрічної перевірки відомостей, одержаних під час допиту свідка, та критичної оцінки доказів на предмет їхньої достовірності. Закріплені у нормативних приписах вітчизняного законодавства гарантії самостійності процесуальної діяльності слідчого, прокурора, безсторонності суду ми віднесли до процесуальних гарантій достовірності показань свідка, оскільки вони створюють умови для неупередженої кримінальної процесуальної

діяльності цих учасників кримінального провадження, зокрема і таких її компонентів, як збирання та оцінка доказів, які містяться у показаннях свідків. У кримінальному процесі процесуальну самостійність слідчого та прокурора розглядають як один зі засобів реалізації принципу всебічного, повного та неупередженого встановлення обставин кримінального провадження, який полягає у повноваженнях слідчого, прокурора, передбачених КПК, самостійно на підставі свого внутрішнього переконання та керуючись законом здійснювати процесуальні дії, приймати процесуальні та інші рішення у кримінальному провадженні, спрямовані на вирішення завдань кримінального провадження [154, с. 68–69; 261, с. 43–44]. Аналогічно розглядається й процесуальна незалежність суду, яка полягає у користуванні судом широким колом дискреційних повноважень, використовуючи які він вирішує справу за своїм внутрішнім переконанням, котре ґрунтується на всебічному, повному та неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального правопорушення, керуючись законом, на підставі оцінки кожного доказу з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупності зібраних доказів – з точки зору взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення (ст. 94 КПК) [179, с. 113].

Нормативні приписи КПК щодо оцінки показань свідка завершують систему правових гарантій одержання достовірних показань свідка. Вони охоплюють загальні положення щодо оцінки доказів, які містяться у ст.ст. 23, 94 КПК, та положення ст.ст. 95–97 КПК щодо оцінки показань свідка на предмет їхньої достовірності. Оцінка доказів як завершальний етап доказування концентрує аналітичну діяльність суб'єктів доказування, спрямовану на визначення і формування комплексу знань, які є доказами, для обґрунтування ними кримінальних процесуальних рішень у кримінальному провадженні. Кримінальний процесуальний закон не містить чітко визначених приписів щодо процедури оцінки показань свідків на предмет їхньої достовірності. Однак він закріплює ключові положення концепції вільної оцінки доказів стосовно з'ясування достовірності таких показань, а її критерії є результатом наукових узагальнень слідчо-судової практики [209, с. 115–119; 215, с. 117–120], про які йтиметься далі.

Розділ 3

ОСОБЛИВОСТІ З'ЯСУВАННЯ ДОСТОВІРНОСТІ ПОКАЗАНЬ СВІДКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

3.1. Загальна характеристика типових проблемних ситуацій, що виникають у процесі доказування в кримінальних провадженнях, та їхній вплив на з'ясування достовірності даних, одержаних із показань свідків

Умови, в яких може здійснюватися пошуково-пізнавальна діяльність у кримінальному провадженні, досліджуються в рамках як теорії кримінального процесу, так і криміналістики. Вивчення наявного наукового доробку свідчить, що у цих галузях наукових знань використовуються різні категорії для систематизації та описання зазначених умов. У теорії кримінального процесу такою категорією у переважній більшості робіт є «процесуальна форма», а в криміналістиці – «слідча ситуація».

Завдяки першій вироблено уявлення про кримінальну процесуальну діяльність як систему процесуальних та інших дій суб'єктів кримінального провадження, які здійснюються на досудових і судових стадіях кримінального процесу, щодо пізнання події злочину, захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних та юридичних осіб відповідними до закону способами й засобами, що відображаються в процесуальних та інших документах і виступають у ролі підстав для прийняття процесуальних рішень, спрямованих на вирішення завдань кримінального провадження [203, с. 39–49]. Трактуючи доказування як центральний компонент кримінальної процесуальної діяльності, вчені-процесуалісти виділяють та описують інтелектуальні, психологічні процеси одержання, оцінки й використання відомостей як фактичних даних/доказів для аргументації прийняття процесуальних рішень суб'єктами

доказування [346, с. 287–304]. Однак у роботах, присвячених доказуванню у кримінальному провадженні, розвиток наукової думки в напрямі виокремлення та систематизації умов, які впливають на розвиток процесу доказування у кримінальному провадженні як на досудових, так і на судових його стадіях, не відбувався.

У теорії криміналістики наприкінці 70-х років XX сторіччя в процесі пошуків скруктурної форми, за якою оптимальним є викладення системи наукових рекомендацій з методики розслідування окремих різновидів злочинів, відбулося виділення, систематизація умов, породжених процесами утворення матеріальних та ідеальних слідів-відображень обставин події кримінального правопорушення, посткримінальною поведінкою жертви злочину та злочинця, свідків-очевидців, інших осіб, котрі після вчинення кримінального правопорушення контактували з матеріальними об'єктами, які знаходилися на місці вчинення злочину чи у місцях їх зберігання, діями співробітників оперативних підрозділів, котрі виявили, задокументували ознаки готування, вчинення кримінального правопорушення, першочерговими та подальшими процесуальними діями слідчого, рівнем науково-технічного забезпечення їхніх дій тощо, та визначення, що такі умови формують обстановку, яка, будучи оціненою слідчим, має вплив на вибір ним тактики проведення окремих слідчих дій та їх комплексів. Це виступило підґрунтям формування концепції наявності залежності пошуково-пізнавальної діяльності осіб, що здійснюють розслідування кримінальних правопорушень, від умов, у яких на певний момент вона здійснюється, тобто слідчої ситуації [31, с. 126–151, 321–366; 49, с. 43].

На сьогодні в теорії криміналістики вирізняються два напрями формування уявлень про слідчу ситуацію. Перший, на становлення якого істотно вплинув Р. С. Бєлкін, полягає в розумінні слідчої ситуації як сукупності умов, у яких у даний момент здійснюється розслідування, тобто та обстановка, у якій протікає процес доказуваннях [31, с. 155]. Засновником другого є Л. Я. Драпкін, який тлумачив слідчу ситуацію як динамічну інформаційну систему, елементами котрої є істотні ознаки і властивості обставин, що мають значення у кримінальній справі, зв'язки і відносини між ними, а також між учасни-

ками процесу розслідування, що настали, чи можливі результати дій сторін [107, 28–29].

Як видається, для розвитку уявлень про особливості ситуацій, у яких відбувається з'ясування достовірності доказів, зокрема показань свідків, як на досудових, так і на судових стадіях кримінального провадження, найприйнятнішою є позиція, сформульована Р. С. Бєлкіним, що дає змогу з достатньою повнотою при дослідженні особливостей розслідування та судового розгляду кримінальних справ щодо окремих видів кримінальних правопорушень виявляти й описувати не тільки співвідношення результатів дій осіб, котрі вчинили злочин, потерпілих, свідків, оперативних працівників, дізнавачів, слідчого, судді й інших осіб, котрі беруть участь у кримінальному судочинстві, на певний момент досудового розслідування чи судового розгляду, можливості зі здійснення тих чи інших дій цими особами, але й чинники, які впливають на їхню поведінку, ступінь ефективності дій, що обираються ними. Однак не можна залишати без уваги і так званий інформаційний підхід до розуміння сутності слідчої ситуації, тому що він звертає нас до особи, котра розслідує злочин, до того, що в кінцевому рахунку обстановка, у якій протікає розслідування, тобто слідча ситуація, оцінюється нею і на основі цього визначаються конкретні задачі, що стоять перед слідством на певний момент розслідування, і засоби їхнього вирішення, а при екстраполяції цього підходу на стадії судового розгляду центральним суб'єктом оцінки ситуації, яка складається на певний момент судового розгляду кримінальної справи, є суд, а також сторони обвинувачення, захисту, які, виходячи з неї, приймають рішення щодо своїх подальших дій, спрямованих на одержання й дослідження судом доказів з метою забезпечення виконання завдань кримінального провадження. Керуючись наведеним, задля забезпечення охоплення умов, у яких може здійснюватися доказування у кримінальних провадженнях під час досудового розслідування та судового розгляду, пропонуємо використовувати термін «ситуація доказування» у кримінальному провадженні.

Через великий обсяг теоретичного матеріалу розглянемо спершу процес розслідування конкретного кримінального правопорушення як сукупності слідчих ситуацій, що змінюють

одна одну. Перед слідчим (дізнавачем) можуть виникати різні за ступенем своєї складності пізнавальні задачі, обумовлені слідчою ситуацією, що сформувалася на певний момент розслідування конкретного кримінального правопорушення. Тобто не завжди перед особою, котра розслідує кримінальне правопорушення, виникають складні пізнавальні задачі (наприклад, ніякої складності у встановленні обставин події кримінального правопорушення не становить ситуація затримання злочинця на місці кримінального правопорушення за наявності свідків-очевидців, що дають правдиві свідчення). Це свого часу привело Л. Я. Драпкіна до поділу слідчих ситуацій, залежності від поінформованості слідчого про обставини події кримінального правопорушення й обстановку його розслідування, на прості і складні [107, с. 27–46]. До складних слідчих ситуацій він відніс проблемні і конфліктні слідчі ситуації. Під проблемною ситуацією Л. Я. Драпкін розумів протиріччя між знанням і незнанням, своєрідне, специфічне співвідношення між відомим і невідомим у справі, коли шукане не дано, але перебуває в тому чи іншому можливому зв'язку з уже встановленими фактами, які якоюсь мірою обмежують та направляють пошук інформаційних і тактичних рішень [107, с. 31]. Конфліктна слідча ситуація, за його трактуванням, – це особливий стан системи міжособистісних відносин двох чи більше учасників кримінального процесу, інтереси яких не збігаються і які прагнуть до досягнення різних цілей в умовах інформаційної невизначеності, що виникла стосовно планів сторони, яка суперничає [107, с. 33]. Зіставляючи значеннєвий зміст понять проблемної і конфліктної слідчої ситуації, Р. С. Бєлкін доречно зазначив, що зображена за Л. Я. Драпкіним ситуація як конфліктна несе в собі інформаційну невизначеність, тобто за своєю суттю є проблемною [31, с. 162].

Незважаючи на недоліки, що простежуються в літературі, класифікація слідчих ситуацій Л. Я. Драпкіна відіграє важливу роль у формуванні уявлень про різновиди проявів слідчих ситуацій під час розслідування конкретних кримінальних правопорушень, а також ситуацій, у яких може відбуватися доказування в разі судового розгляду.

На нашу думку, підставою для класифікації ситуацій доказування у кримінальному провадженні необхідно обрати

ступінь складності пізнавальних задач, що виникають перед суб'єктами доказування. За такою підставою можна виокремити прості і проблемні* ситуації.

Найбільший науковий і практичний інтерес для розкриття особливостей формування доказів, зокрема й показань свідків, та потенціалу перевірки даних, які у них містяться, на предмет їх достовірності становлять проблемні ситуації й особливості здійснення пошуково-пізнавальних дій суб'єктами доказування, залежних від них.

Проблемності ситуації доказування у кримінальному провадженні додає сукупність умов, що сформувалися на момент її оцінки суб'єктом доказування. Водночас ці умови є специфічними для досудового розслідування і судового розгляду. До умов, що формують проблемну ситуацію доказування, доречно віднести такі:

1) відсутність чи брак відомостей про джерела інформації, що має доказове значення;

2) неможливість скористатися наявною інформацією про обставини події кримінального правопорушення через порушення вимог чинного законодавства при їх одержанні;

3) протидія розслідуванню, судовому розгляду кримінального правопорушення з боку зацікавлених осіб;

4) відсутність належних науково-технічних засобів для фіксації доказів під час проведення конкретної процесуальної дії;

5) відсутність чи брак досвіду у суб'єкта доказування щодо здійснення кримінального провадження в заданій категорії кримінальних справ.

Залежно від комбінації перелічених умов проблемні ситуації доказування можна розділити на:

– ситуації інформаційної невизначеності про обставини події кримінального правопорушення;

– ситуації протидії кримінальному провадженню щодо кримінального правопорушення.

---

* Проблема – складне теоретичне або практичне питання, що потребує вирішення, вивчення, дослідження. (Великий тлумачний словник української мови (з дод. та допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. С. 1143).

Ситуація інформаційної невизначеності про обставини події кримінального правопорушення – це ситуація, що характеризується об'єктивно обумовленою відсутністю чи браком даних обставини, що підлягають доказуванню, або в якій одержані дані про кримінальне правопорушення на певний момент кримінального провадження не можуть бути однозначно оцінені як достовірні та вимагають своєї перевірки. Істотно впливають на формування ситуацій інформаційної невизначеності:

1) умови місця, час вчинення кримінального правопорушення, погодні умови, способи вчинення кримінального правопорушення, що чинять негативний вплив на формування матеріальних та ідеальних слідів-відображень події кримінального правопорушення (наприклад, пізній час доби, погана освітленість місця кримінального правопорушення, що вплинули на повноту сприйняття свідками дій злочинців, далека відстань місця кримінального правопорушення від населених пунктів і т.ін.);

2) умови місця вчинення кримінального правопорушення, час, що минув з моменту вчинення кримінального правопорушення до моменту, коли проводиться процесуальна дія, під час якої з'ясовуються його обставини;

3) ненавмисні дії осіб, котрі виявили злочин, зі зміни обстановки на місці події, пошкодження або знищення його слідів;

4) відсутність можливостей щодо отримання інформації про обставини вчинення кримінального правопорушення шляхом проведення процесуальних дій;

5) непрофесійні дії працівників органів правопорядку з фіксації та збереження слідів і знарядь кримінального правопорушення;

6) виявлення негативних обставин, протиріч, які потребують як самостійного гіпотетичного всебічного дослідження, так і у взаємозв'язку з іншими встановленими обставинами справи.

На відміну від ситуації інформаційної невизначеності про обставини події кримінального правопорушення, яка умовно має об'єктивний характер, тобто не залежний від умисної діяльності зацікавлених у результатах кримінального прова-

дження осіб із перешкоджання встановленню обставин події кримінального правопорушення, ситуація протидії здійсненню кримінального провадження – це ситуація взаємодії суб'єкта доказування та особи, що протидіє встановленню обставин події кримінального правопорушення. Головними ознаками ситуації протидії кримінальному провадженню вважаються: 1) протилежні інтереси і цілі в осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні; 2) відсутність інформації про майбутні дії взаємодіючих сторін.

На формування ситуації протидії здійсненню кримінального провадження впливає сукупність об'єктивних, що дають уявлення про інформаційну обстановку процесу розслідування, і суб'єктивних, що характеризують його учасників, елементів.

Об'єктивними елементами ситуації протидії виступають:

– наявні у кримінальному провадженні докази та їхній зміст;

– наявність відомостей про вплив, який чинився або чиниться на фізичних осіб чи на предмети матеріального світу, які є джерелами інформації, що має доказове значення, або про наміри осіб здійснити такий вплив;

– можливість отримання шляхом проведення процесуальних дій інформації про протидію кримінальному провадженню та надання їй статусу доказів;

– організаційні та матеріально-технічні можливості щодо виявлення, нейтралізації або попередження конкретних способів протидії.

Суб'єктивними елементами є:

– особливості суб'єкта протидії кримінальному провадженню – чи це одна особа, група осіб, організоване злочинне утворення, службова особа органів державної влади тощо, особливості характеру осіб, що чинять протидію, мотиваційні особливості пояснення їхніх дій;

– наявність життєвого досвіду і правових знань у таких осіб, що забезпечує динамічність і активність протидії;

– обраний особою спосіб протидії та об'єкт впливу;

– особливості характеру суб'єкта доказування, що долає протидію, рівень його професійної підготовки, наявність досвіду з одержання доказів у ситуаціях протидії йому;

– характер конфліктних взаємин між суб'єктом доказування і особою, що йому протидіє (має місце конфлікт зі жорстким суперництвом, що виключає можливість сприйняття протидіючою особою інформації, яка виходить від суб'єкта доказування, тобто психологічний вплив на нього, чи конфлікт із негострим суперництвом, що сприяє такому впливу, спрямованому на вирішення конфлікту, тобто на припинення протидії кримінальному провадженню.

Таким чином, проблемну ситуацію доказування у кримінальному провадженні можна визначити як систему умов, що впливають на формування обстановки інформаційної невизначеності про обставини події кримінального правопорушення і причетних до нього осіб чи конфлікту між учасниками кримінального провадження щодо конкретного кримінального правопорушення, що породжують у результаті їхньої оцінки суб'єктом доказування складні пізнавальні задачі, рішення яких потребує від неї додаткового осмислення її змісту, чинників виникнення і ретельної підготовки до проведення відповідних процесуальних дій, спрямованих на одержання доказів (наприклад, допиту, одночасного допиту двох чи більше раніше допитаних осіб, слідчого експерименту, обшуку тощо).

3.2. Застосування окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій для з'ясування достовірності показань свідків під час досудового розслідування

С(Р)Д та НС(Р)Д вважаються основними операційними засобами доказування, результати застосування яких під час досудового розслідування кримінальних правопорушень є визначальними не тільки для стадії досудового розслідування, а й для судового розгляду.

Традиційно С(Р)Д розглядаються як процесуальні дії, спрямовані на збирання й дослідження доказів [32, с. 37; 122, с. 108; 141, с. 42; 160, с. 90; 338, с. 279; 383, с. 87]. Цей підхід одержав своє втілення у легальній дефініції С(Р)Д як дій, спрямованих на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 223 КПК). О. В. Капліна, аналізуючи нормативні при-

писи глави 20 КПК, зазначає, що особливість С(Р)Д полягає в тому, що вони є основним засобом всебічного повного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження, досягнення його завдань. Учена слушно зауважує, що безпосередньо на збирання доказів спрямовані допит, огляд, обшук, залучення експерта та проведення експертизи, а на перевірку вже отриманих доказів – слідчий експеримент, пред'явлення для впізнання, освідування і такий різновид допиту, як одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб [141, с. 42].

Варто уточнити, що наведений поділ С(Р)Д на такі групи здійснено за основною метою їх проведення, тобто за безпосереднім спрямуванням – збирання або перевірка доказів. Але це зовсім не означає, що через допит, огляд, обшук, залучення експерта та проведення експертизи не можуть перевірятися раніше зібрані докази, як і через слідчий експеримент – пред'явлення для впізнання, освідування; одночасним допитом двох чи більше вже допитаних осіб не можуть збиратися нові докази. Це, зокрема, підтверджують вивчені матеріали кримінальних проваджень та результати опитування слідчих, прокурорів, захисників, суддів і науково-педагогічних працівників, які визнають можливість застосування наведених слідчих (розшукових) дій і для збирання, і для перевірки доказів. Саме так комплексно розглядатимемо функціональне призначення С(Р)Д для з'ясування достовірності показань свідка під час досудового розслідування.

Попередньо йшлося про те, що достовірність доказу є його властивістю, яка набуває зовнішнього вияву у формі судження, сформульованого в результаті оцінки доказу на предмет наявності чи відсутності внутрішніх або зовнішніх суперечностей з іншими доказами у кримінальному провадженні, неточностей, прогалин та їхнього змісту, в якому констатована поза розумним сумнівом повна відповідність конкретних відомостей реальним фактам та обставинам, що мають значення для кримінального провадження. Визначення доказу як достовірного не зводиться суто до його оцінки на предмет відповідності чи невідповідності конкретних відомостей реальним фактам. Така оцінка може відбутися тільки на підставі наявності альтернативних джерел доказів, тобто таких, що містять

відомості про ті самі обставини, які мають значення для кримінального провадження. Відповідно, пошуково-пізнавальна діяльність сторін кримінального провадження як обов'язковий орієнтир мусить бути визначена і реалізована у максимальній кількості можливостей щодо одержання з різних джерел відомостей про ті самі обставини, що підлягають доказуванню, задля одержання достовірних знань про обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Аналіз спеціальної літератури засвідчує, що в теорії кримінального процесу сформовано загальні положення концепції забезпечення достовірності доказів. Істотний внесок у їх визначення та опис зробила К. П. Гришина. Зокрема, у своїй дисертації «Достовірність доказів та способи її забезпечення у кримінальному процесі» вона хоча й не навела трактування забезпечення достовірності доказів, але запропонувала опис способів забезпечення достовірності доказів як таких, що є підґрунтям внутрішньої природи процесу доказування та закріплених у законі гарантій і засобів одержання достовірних доказів з урахуванням гносеологічної природи доказування загалом, та окремих доказів. Стосовно показань свідка як таких способів науковиця вирізняє: гарантії прав та охоронювані законом інтереси особи; кримінально-процесуальну форму допиту свідка, тактичні прийоми допиту свідка; способи перевірки й оцінки показань свідка [85, с. 130, 145]. Із наведеного очевидно, що К. П. Гришина вважає, що забезпечення достовірності доказів охоплює як створення умов для одержання доказів, так і дії слідчого, прокурора, суду, спрямовані на встановлення їх достовірності. М. О. Сильнов, досліджуючи допит як засіб процесуального доказування під час досудового розслідування, взявши за основу науковий доробок К. П. Гришиної, зазначив, що слідчий має забезпечувати достовірність показань на допитах. Це означає, що він повинен вжити заходів із вивчення особистості допитуваного стосовно здатності останнього до дачі правдивих і повних показань, проаналізувати зміст отриманих відомостей на предмет їх внутрішньої логічної структури (послідовність, наявність суперечностей, неточностей, прогалин тощо), зіставити одержану інформацію з відомостями, отриманими з інших процесуальних джерел. Вивчення достовірності показань означає також оцінку

слідчим умов сприйняття, фіксації інформації в пам'яті допитуваного. Так, вирішення питання про достовірність показань свідка залежить від таких чинників, як здатність цієї особи до сприйняття, запам'ятовування і відтворення інформації, яка становить зміст його показань, а також умов сприйняття події, її швидкоплинність, зацікавленість свідка у результаті справи та ін. [318, с. 98–99].

У КПК термін «забезпечення достовірності доказів» не використовується. У ст. 96 КПК законодавець вжив інший термін – «з'ясування достовірності показань свідка». Наведено етимологію термінів «забезпечення» та «з'ясування»:

– забезпечувати – створювати надійні умови для здійснення чого-небудь, гарантувати щось;

– з'ясовувати – досліджуючи, робити ясним, зрозумілим що-небудь, визначати, встановлювати що-небудь на підставі певних відомостей, ознак, довідуватися, дізнаватися про щось [51, с. 383, 485].

Тобто словосполучення «забезпечення достовірності доказів», по суті, може охоплювати тільки гарантії, описані попередньо, що спрямовані на створення умов, які спонукають свідка до давання правдивих показань про обставини, які мають значення для кримінального провадження, або забезпечують умови для їх об'єктивної перевірки й оцінки на предмет відповідності подіям, які реально сталися. Але створення таких умов, очевидно, є недостатнім для одержання достовірних доказів. Без активної пошуково-пізнавальної діяльності, спрямованої на одержання і встановлення відповідності відомостей, які містяться в певному джерелі доказів, реальним подіям, що сталися, неможливо визначити їх достовірність чи недостовірність. Саме такі активні дії одержали свій опис у нормативних приписах чч. 1, 2 ст. 96 КПК. Тому, на нашу думку, використання К. П. Гришиною, М. О. Сильновим та іншими науковцями терміна «забезпечення достовірності доказів» загалом або показань свідка, висновку експерта для визначення не тільки умов, а й засобів, способів пошуково-пізнавальної діяльності слідчого, спрямованої на дослідження цих доказів на предмет їх достовірності чи недостовірності, є некоректним. Забезпечення достовірності показань свідка полягає у створенні через нормативні приписи у кримінальному

процесуальному законодавстві умов для вільного давання свідком правдивих показань та їх об'єктивної перевірки й оцінки. З'ясування достовірності показань свідків полягає у застосуванні під час доказування сторонами кримінального провадження, судом передбачених кримінальним процесуальним законодавством засобів пошуково-пізнавальної діяльності, спрямованої на перевірку й оцінку одержаних показань свідка на предмет правдивості, тобто їх відповідності реальним подіям, що сталися.

Допит є основним засобом одержання показань під час досудового розслідування. У спеціальній літературі неодноразово і слушно наголошується, що допит свідків є найбільш поширеною С(Р)Д [165, с. 3; 258, с. 108]. На вкрай важливому значенні допиту для кримінального провадження наголошував ще О. А. Квачевський: є ціла низка злочинних діянь, дійсність яких може бути доказана тільки шляхом допиту свідків, оскільки вони за своєю природою не залишають зовнішніх слідів і не можуть бути засвідчені ні оглядом, ні освідуванням, або якщо й залишили сліди, то вони поглинуті часом, стерті рукою злочинця, знищені сприянням йому інших осіб у приховуванні кримінального правопорушення [150, с. 1]. Проведення допиту, зазначає Л. Д. Удалова, пов'язане з передачею-отриманням інформації про ідеальне відображення, тобто про уявні образи, носієм яких є конкретна людина, з якою контактує слідчий [363, с. 192]. Така передача-отримання інформації відбувається у процесі спілкування слідчого з допитуваною особою. Це спілкування В. Г. Лукашевич, узагальнюючи науковий доробок у сфері криміналістики та юридичної психології, представляє у формі процедури (процесу), що складається з низки послідовних стадій (етапів): 1) орієнтування в ситуації майбутнього спілкування, спонукання до дії; 2) прогнозування та планування майбутнього спілкування, уточнення слідчим ситуації; 3) встановлення психологічного контакту – як головної умови, бази для розгортання спілкування; 4) безпосереднє спілкування; 5) завершення спілкування; 6) мисленнєвий розбір (аналіз) ходу та результатів спілкування [221, с. 18–19]. Пізнавальне значення допиту полягає в тому, що під час спілкування слідчий отримує не тільки дані про подію кримінального правопорушення та пов'язані з нею обставини, а й викорис-

товує результати допиту для встановлення фактів, які раніше йому були невідомі, перевіряє й оцінює їх, висуває нові версії [165, с. 5].

У теорії криміналістики наголошують, що основу допиту становить метод розпитування, тобто постановка перед допитуваною особою завдання із повідомлення інформації, яка має значення для кримінального провадження, що дає змогу отримати вербальну інформацію, яка до моменту її передачі існує в пам'яті людини у формі наочних образів і під впливом розпитування трансформується допитуваним у словесне повідомлення (опис). Поряд із розпитуванням під час допиту здійснюється й спостереження за поведінкою допитуваної особи, яке вважається неодмінною умовою правильної оцінки результатів допиту [363, с. 192–210]. До основних методів допиту також належать письмовий опис задля фіксування у протоколі допиту одержаних показань (безпосередній – втілюється у власноручному записі своїх показань допитуваним, опосередкований – слідчим зі слів допитуваного) та методи психологічного впливу (викриття, переконання, навіяння, емоційний вплив, приклад тощо), які використовуються слідчим для керування діалогом, що відбувається між ним і допитуваною особою, для забезпечення з'ясування обставин, які є предметом допиту.

Теорія криміналістики напрацювала для слідчої практики чимало наукових рекомендацій щодо дій слідчого, спрямованих на одержання показань, зокрема встановлення психологічного контакту з різними категоріями свідків, підозрюваних (обвинувачених), а також із потерпілими, експертами; стосовно здійснення психологічного впливу на допитуваного з метою відновлення в пам'яті забутого, викриття неправди або обману допитуваного під час давання ним показань тощо. Прискіплива увага до розробки таких рекомендації, зазначає О. Н. Васильєв, обумовлена необхідністю всебічного вивчення об'єкта дослідження під час допиту, продиктованою діалектичною логікою, що зобов'язує слідчого не обмежуватися з'ясуванням лише деяких обставин події, яка розслідується, не вихоплювати лише ті обставини, які узгоджуються з версією слідчого, та не будувати на них своїх висновків, а об'єктивно й повно встановлювати всі існуючі та такі, що мають значення

для справи, обставини, робити остаточні висновки на основі сукупності зібраних доказів. У всіх незрозумілих випадках, наголошує вчений, необхідно здійснити перевірку показань звичайним шляхом, як і інших доказів, тобто шляхом:

1) оцінки загальної правдоподібності показань, яка ґрунтується на очевидних судженнях;

2) встановлення фактичної можливості безпосереднього сприйняття події особою, котра дає показання, як обов'язкової передумови для оцінки показань по суті, водночас треба зважати на те, що відсутність фактичної можливості сприйняття нерідко виявляється у самих показаннях, недостовірності їх деталей);

3) перевірки внутрішньої відповідності окремих показань;

4) перевірки відповідності відомостей, які містяться в показаннях, іншим доказам. Така відповідність може свідчити про достовірність цих показань, якщо відомості, з якими зіставляються показання, не викликають сумнівів. За цієї останньої умови невідповідність показань повинна викликати переконання у їх недостовірності. Однак невідповідність показань може і не виключати їх достовірності, якщо інші відомості є недостовірними. Нові дані, одержані під час подальшого розслідування, можуть вирішити питання про достовірність тих чи інших відомостей;

5) особистого спостереження за особою, яка дає показання, для виявлення фізіологічних ознак давання неправдивих показань [49, с. 4–5, 114–126].

Назагал тією чи іншою мірою в рамках такої концептуальної схеми дій слідчого, спрямованих на одержання показань, викладали наукові рекомендації з тактики допиту В. П. Бахін, Р. С. Бєлкін, В. К. Весельський, О. Н. Васильєв, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, Г. Г. Доспулов, А. В. Дулов, А. В. Іщенко, О. Н. Колесніченко, В. П. Колмаков, В. С. Кузьмічов, С. С. Кудінов, О. О. Леві, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, М. О. Селіванов, А. Б. Соловйов, В. Ю. Шепітько, Р. М. Шехавцов та багато інших науковців [26; 43; 48; 81; 106; 112; 123; 131; 132; 135; 165; 199; 203; 221; 283; 291; 324; 385].

Із прийняттям КПК криміналістичні рекомендації щодо з'ясування достовірності показань свідків потребують звірки з нормативними приписами ст.ст. 95–97 КПК, аналогів

яким не було ані в радянському кримінальному процесуальному законодавстві, ані в КПК (1960), які свого часу становили нормативно-правову основу їх розробки.

Законодавець, сформулювавши назву ст. 96 КПК «З'ясування достовірності показань свідків», акцентував таким чином, що в ній сконцентровано положення щодо особливостей встановлення достовірності показань. Д. В. Давидова, аналізуючи цю статтю, з'ясувала, що, згідно з нею, сторони кримінального провадження можуть перевірити показання свідка такими способами: 1) ставити запитання щодо його можливості сприймати факти, про які він дає показання, а також щодо інших обставин, які можуть мати значення для оцінки достовірності показань свідка; 2) можуть надати показання, документи, які підтверджують його репутацію, зокрема щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство або інші діяння, що підтверджують нечесність свідка; 3) допитати свідка щодо попередніх показань, які не узгоджуються із його показаннями [97, с. 76]. Далі Д. В. Давидова зауважує, що перевірочна діяльність слідчого для з'ясування достовірності показань свідка може відбуватися і у такі способи, як проведення додаткового допиту, одночасного допиту двох чи більше осіб, слідчого експерименту тощо [97, с. 77]. З наведеного не зрозуміло, як співвідносяться між собою визначені авторкою способи з'ясування достовірності показань свідка, якими, з одного боку, є визначені нею постановка запитань щодо його можливості сприймати факти, про які він дає показання, а також щодо інших обставин, які можуть мати значення для оцінки достовірності показань свідка, та допит свідка щодо попередніх показань, які не узгоджуються із його показаннями, а з іншого – повторний чи додатковий допит свідка. Під час повторного або додаткового допиту можуть ставитися питання щодо можливості свідка сприймати факти, про які він дає показання, щодо попередніх показань, які не узгоджуються з його показаннями тощо. Очевидно, що таке змішування дій, спрямованих на з'ясування достовірності показань свідка, є недопустимим. Не може знаходитись одночасно у класифікації спосіб з'ясування достовірності показань свідка, який охоплює інший спосіб, що наводиться у цій же класифікації; тобто допит свідка та спосіб його проведення містяться

в одній класифікації. Це є грубим порушенням такого логічного правила класифікації, як співмірність поділу. Вважаємо, що, по-перше, не треба сприймати нормативні приписи чч. 1, 2, 4 ст. 96 КПК як такі, що вичерпують усі дії, які можуть бути здійснені під час кримінального провадження щодо з'ясування достовірності показань свідка. Робити так – суттєво обмежувати реально існуючі можливості щодо встановлення того, чи є показання особи правдивими чи навпаки. По-друге, зіставлення крізь призму логічних правил класифікації між собою нормативних приписів ст. 96 КПК засвідчує, що законодавець навряд чи мав за мету навести в них різновиди способів з'ясування достовірності показань свідка. Зокрема, ч. 4 ст. 96 КПК можна розглядати як таку, що містить уточнення стосовно норми ч. 1 цієї ж статті, тому що до інших обставин, які можуть мати значення для оцінки достовірності показань свідка (ч. 1 ст. 96 КПК), можна віднести суперечності з попередніми показаннями, які виявилися під час повторного або додаткового допиту свідка (ч. 4 ст. 96 КПК). Отож вважаємо, що ст. 96 КПК включена у цей Закон через найбільшу поширеність показань свідка (хоча, природно виглядало би надання законодавцем відповідної уваги з'ясуванню достовірності доказів й з інших джерел, і такий дисбаланс, очевидно, потребує усунення) шляхом долучення до нормативних приписів наукових рекомендацій, вироблених у теорії криміналістики, щодо перевірки показань свідків, а також запровадження нових способів з'ясування достовірності показань свідка, які наведені у ч. 2 ст. 96 КПК, що пов'язані з його дискредитацією, яка, зокрема, може бути здійснена під час проведення перехресного допиту в суді та покликана оптимізувати роботу як сторін кримінального провадження, так і суду з доказами, котрі містяться у показаннях свідка. По-третє, гадаємо, що задля уникнення термінологічної плутанини та аналогічних наведених нами помилок у відповідних класифікаціях до С(Р)Д та НС(Р)Д доцільно застосовувати термін «засоби з'ясування» достовірності доказів, зокрема й тих, що містяться у показаннях свідків, а до прийомів проведення процесуальних дій, які спрямовані на перевірку на предмет достовірності зібраних під час них доказів, – «способи з'ясування» достовірності доказів.

Такий підхід відповідає поширеному визначенню С(Р)Д та НС(Р)Д як засобів доказування у кримінальному провадженні та сприятиме конвергенції досягнень теорії кримінального процесу і криміналістики з метою вироблення внутрішньо узгоджених за термінологією комплексних наукових рекомендацій щодо застосування тактичних прийомів, їхніх комбінацій і тактичних операцій як способів проведення С(Р)Д та НС(Р)Д для з'ясування достовірності показань свідків.

У підрозділі 2.1 монографії наведено результати численних емпіричних досліджень, на основі яких виявлено сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, які в різних комбінаціях справляють вплив на формування показань свідків від моменту їх сприйняття до відтворення під час допиту, спричиняючи відтак різні за своїм характером суперечності, неточності, прогалини, які є продуктом природних процесів, що впливають на повноту сприйняття свідком події, яка сталася, збереження сприйнятої інформації про неї протягом різних за своєю тривалістю проміжків часу у пам'яті та її часткової чи повної втрати або несвідомого спотворення під час давання показань особі, котра проводить допит, або є результатом цілеспрямованих умисних дій, спрямованих на формування у свідомості свідка сукупності даних, які повністю чи частково не відповідають дійсності, та їх повідомлення під час допиту.

Суперечності у показаннях свідків за своїм зв'язком із джерелом можуть бути внутрішніми та зовнішніми. Внутрішні суперечності є невідповідностями, які виникають між відомостями щодо тієї самої обставини події, що сталася, які повідомлені свідком під час його допиту. До речі, не має значення, чи містяться такі відомості у показаннях свідка, які він дав під час його первинного чи повторного або основного чи додаткового допиту. Важливо, щоби це були показання того самого свідка. Зовнішні суперечності – це протиріччя між показаннями свідка та відомостями, які містяться в інших джерелах доказів (показаннях іншого свідка, протоколі слідчого огляду, обшуку, слідчого експерименту, висновку експерта тощо). За змістом суперечності можуть проявлятися у формі повідомлень, які містять цілком або частково різні відомості щодо тієї самої обставини.

Неточності – це повідомлення, які не містять чіткого, однозначного твердження щодо тих чи інших обставин, які підлягають доказуванню.

Прогалини – відсутність у показаннях даних, які, зважаючи на обставини сприйняття свідком подій, він мав можливість сприйняти, запам'ятати та відтворити під час допиту. Суперечності, неточності, прогалини також умовно можна поділити за впливом на оцінку доказів на предмет їхньої достовірності на: незначні, що містять дані, різниця між якими є несуттєвою та може бути раціонально поясненою на основі спостереження свідком певних осіб, явищ, процесів (наприклад, стосовно точної кількості свідків-очевидців на місці події, їх знаходження щодо місця події, відтінків кольору з однієї підгрупи кольорів у одязі свідків-очевидців, потерпілого, підозрюваного в умовах поганого освітлення тощо), великого проміжку часу, який минув з моменту спостереження, тощо, а також значні суперечності, що містять розбіжності, які не можуть бути раціонально поясненими.

Слідчий завжди має очікувати виникнення протиріч, неточностей, прогалин у показаннях свідка навіть під час його первинного допиту. Неодмінною основою успішного їх виявлення є складання плану його проведення. У теорії криміналістики плануванню розслідування кримінальних правопорушень і проведенню окремих С(Р)Д надається вкрай важливе значення у рамках формування наукових рекомендацій щодо їх здійснення [31, с. 376; 164, с. 119–120]. У спеціальній літературі виокремлюють різні комбінації функцій планування розслідування: визначення правильних шляхів розкриття кримінального правопорушення на основі кримінально-правової кваліфікації, забезпечення об'єктивності, повноти і всебічності розслідування, своєчасне застосування науково-технічних і тактичних прийомів криміналістики з урахуванням особливостей кожної справи, забезпечення щонайефективнішого сполучення оперативно-розшукових заходів і слідчих дій під час розслідування, сприяння економії сил і засобів слідчого апарату та швидкість розслідування [164, с. 120]; упорядкування доказів, моделювання, організаційно-управлінську функцію [178, с. 112; 235, с. 11–12]; прогностичну, організаційну й управлінську [374, с. 21]. Вивчивши зміст функцій плану-

вання, можна констатувати, що науковці наголошують на неабиякому значенні планування для встановлення достовірності зібраних доказів під час досудового розслідування. Скажімо, О. Б. Мельникова та Р. М. Шехавцов акцентують, що планування дає змогу систематизувати докази, згрупувати їх за певними критеріями (щодо версій, епізодів, осіб, причетних до скоєння кримінального правопорушення, інших структурних частин предмета доказування). Це сприяє всебічному вивченню доказів, виявленню зв'язків, неузгодженості між ними, прогалин у розслідуванні. Планування допомагає згрупувати розрізнені докази в єдину цільну систему й на кожному етапі мати чітке уявлення про стан розслідування. Реалізується ця функція в складанні планів, конспектів вивчення матеріалів кримінальної справи та іншої допоміжної документації [235, с. 11]. Особливе значення у контексті використання планування як засобу з'ясування достовірності показань свідка відводимо планам-конспектам матеріалів кримінального провадження. В літературі зазначається, що конспектування матеріалів кримінального провадження не полягає у формальному складанні нотатків щодо змісту окремих його документів. Воно пов'язане зі складною роботою із вивчення зовнішньої та внутрішньої структури кожного процесуального й іншого документа кримінальної справи, документів речових доказів, пакування речових доказів, необхідних нормативно-правових актів та спеціальної літератури [235, с. 23–24]. План-конспект є підготовчим документом для планування розслідування загалом та здійснення окремих тактичних операції, С(Р)Д й НС(Р)Д. Складно переоцінити його значення для систематизації зібраних відомостей в одноепізодних, але з великим обсягом процесуальних документів, або у багатоепізодних кримінальних провадженнях, які доручені слідчому для здійснення їх розслідування. Безумовною складовою конспектування матеріалів кримінального провадження мають бути суперечності, неточності, прогалини у відомостях, які містяться в його матеріалах, із чітким зазначенням їхнього змісту, назви процесуальних документів, у яких містяться такі відомості, та аркушів кримінального провадження. Без цього втрачається сенс плану-конспекту матеріалів кримінального провадження.

Численні узагальнення слідчої практики демонструють, що найефективнішими є допити та інші С(Р)Д, які проводяться на основі попередньо складеного плану, хоча насправді це не завжди можна здійснити на початку досудового розслідування, особливо коли особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, встановлена та затримана після скоєння кримінального правопорушення і слідчі вимушені діяти в умовах вкрай обмеженого (згідно з КПК) часу, аби зібрати докази для обґрунтування повідомлення їй про підозру. За результатами опитувань, жоден зі слідчих не вказав, що складає план допиту у наведеній ситуації. Відомі нам наукові рекомендації з планування і тактики проведення допитів містять достатньо деталізовані положення щодо здійснення мисленнєвого, письмового планування та одержання показань. Однак у них не знаходимо рекомендацій для слідчого у випадках, коли він здійснює допит відповідно до мисленнєвого чи письмового плану і виявляє в результаті оцінки показань суперечності, прогалини, які йому раніше не були відомі. Проблема, що простежується, полягає в тому, що умови, за яких здійснюються допити, особливо у підрозділах органів досудового розслідування Національної поліції, де в кабінетах одночасно декількома слідчими можуть проводитися різні С(Р)Д, а також інтелектуальне та психічне напруження слідчого, яке постійно супроводжує допит і посилюється у конкретних кримінальних провадженнях у ситуаціях протидії розслідуванню з боку допитуваної особи на тлі ще його загального перенавантаження на роботі, – все це вкрай негативно впливає на ступінь досягнення мети С(Р) Д, призводить до появи у протоколі допиту прогалин під час одержання показань. Такі прогалини, зокрема, можуть виникати й стосовно записаних у плані допиту питань, котрі слідчий через несприятливі умови допиту може просто упустити і не з'ясувати чи не зафіксувати у протоколі, не кажучи про внутрішні чи зовнішні суперечності у показаннях, які можуть виникати під час такого допиту. Отож підвищити якість допитів можна завдяки використанню слідчим безпосередньо під час допиту письмових нотаток або спеціальної графи плану допиту, яку, наприклад, можна назвати «Примітки» чи «Суперечності», або, якщо письмовий план не складався через брак часу, скористатися аркушем паперу, на

якому такі письмові нотатки треба виконувати. Зазначимо, що слідчий може користуватися планом допиту або спеціальним аркушем із внесеними до нього суперечностями двояко – розміщуючи на столі їх так, аби допитувана особа не могла бачити написане слідчим, таким чином запобігаючи передчасному розкриттю перед допитуваною особою факту виявлення слідчим протиріч у її показаннях, або навпаки – слідчий може розташувати в полі зору допитуваного такий план чи аркуш з нотатками, ще додатково виділяючи виявлені суперечності з метою привернення до них уваги особи і в такий спосіб чинити психологічний вплив на неї з метою формування у допитуваного стану психічного напруження, дискомфорту, розгубленості задля забезпечення умов для переконання його до давання правдивих показань. Конспекти матеріалів кримінального провадження можуть також використовуватися й у разі прийняття рішення про момент повідомлення особі про підозру, завершення досудового розслідування зі складанням обвинувального акта тощо. Вони дають змогу систематизувати зібрані докази, здійснити їх ревізію, зокрема на предмет допустимості, достатності та достовірності.

Планування не тільки допиту й інших С(Р)Д, а й розслідування загалом виконує надважливу роль в ефективному здійсненні кримінальної процесуальної діяльності слідчого, зокрема щодо з'ясування достовірності зібраних доказів. У цьому контексті воно полягає у визначенні (передусім у рамках розслідування кримінального правопорушення) С(Р)Д та інших процесуальних дій, спрямованих на одержання відомостей про ті ж самі обставини, які мають значення для кримінального провадження, що були одержані під час допиту свідка, достовірність показань якого підлягає з'ясуванню. На можливість такої перевірки, за результатами нашого опитування слідчих, впливають:

– види та кількість джерел інформації щодо тих самих обставин, які мають значення для кримінального провадження (люди, документи, предметно-речове середовище) і сформувалися у межах кримінального правопорушення;

– повнота джерел даних про обставини події кримінального правопорушення, тобто чи містять вони відомості щодо всієї події чи тільки її частини;

– характер зв'язку з подією кримінального правопорушення, тобто чи є вони безпосередньо пов'язаними з нею (наприклад, свідки-очевидці) чи опосередковано (наприклад, свідки з чужих слів);

– наявні можливості здійснити пошук і дослідження джерел даних, які містять відомості щодо тих самих обставин, які описуються у показаннях свідка та підлягають перевірці;

– час, який минув з моменту події кримінального правопорушення до проведення С(Р)Д, та наявність інших явищ, які справляють негативний вплив на джерело даних про неї.

Наведені чинники у різних комбінаціях можуть впливати на можливості з'ясування достовірності показань свідка під час проведення С(Р)Д та інших процесуальних дій. Зазначимо, що основну нашу увагу в цих різновидах процесуальних дій привертало співвідношення змісту відомостей про обставини події кримінального правопорушення, які можуть бути отримані під час проведення тієї чи іншої С(Р)Д та НС(Р)Д, з відповідними відомостями, одержаними під час допиту свідка, та які саме відомості, одержані під час допиту свідка, можуть бути перевірені завдяки їх проведенню. Наголосимо на тому, що подальший викладений матеріал не свідчить про те, що результати С(Р)Д або НС(Р)Д, яку розглядатимемо, мають завжди об'єктивний характер і як такі не підлягають обов'язковій перевірці та їх підтвердженню або спростуванню. Маємо за мету визначити пошуково-пізнавальний потенціал С(Р)Д, НС(Р)Д щодо перевірки відомостей, одержаних під час допиту свідка.

Огляд є С(Р)Д, передбаченою ст. 237 КПК, під час якої слідчий за участі зазначених у КПК осіб здійснює пошук, безпосередньо сприймає, досліджує і фіксує стан, властивості й ознаки матеріальних об'єктів, пов'язаних із подією, що розслідується, з метою фіксування обстановки місця події, а також виявлення, фіксації та вилучення слідів і речових доказів для встановлення у можливих межах характеру й обставин події та винних осіб [47, с. 9; 163, с. 8].

Огляд, об'єктом якого є місце події кримінального правопорушення, у більшості випадків проводиться до допиту свідка, достовірність показань якого необхідно перевірити. По суті, результати огляду місця події постають як своєрідна інформаційна основа знань слідчого про подію кримінального правопорушення, яку він може і повинен використовувати під

час підготовки до допиту свідка та для критичної оцінки показань під час допиту. Найбільший обсяг відомостей про результати огляду місця події має саме той слідчий, який здійснював цю С(Р)Д, оскільки такі відомості містять не тільки зафіксовані в протоколі огляду місця події дані, а й безпосередньо візуальне сприйняття місця події загалом, окремі його елементи тощо. Коли допитує свідка слідчий, який особисто здійснював огляд місця події, то йому значно простіше зорієнтуватися у показаннях свідка, який був очевидцем події кримінального правопорушення, уявно змоделювати подію на підставі даних, одержаних за результатами огляду місця події та з показань свідка, і порівняти ці уявні моделі на предмет розбіжностей між ними. На жаль, у зв'язку з цілою низкою об'єктивних причин на практиці не завжди після огляду місця події, внесення відомостей до ЄРДР та здійснення інших першочергових процесуальних дій, до яких можуть входити й допити свідків-очевидців, подальше досудове розслідування провадить той самий слідчий, який здійснював ці процесуальні дії. Із вивчених нами кримінальних проваджень тільки у 38% випадків подальше розслідування здійснював той самий слідчий. Це обумовлено такими чинниками, як необхідність керівнику органу досудового розслідування здійснювати розподіл між слідчими кримінальних проваджень відповідно до їхнього навантаження і спеціалізації, відпусток, звільнень із посад слідчих тощо. Якщо розглядати цю ситуацію за окремими категоріями кримінальних проваджень (зокрема за такими злочинами, як умисні вбивства, умисні тяжкі тілесні ушкодження, що спричинили смерть потерпілого, розбої, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, котрі керують транспортними засобами), яким на практиці відводиться особливе значення, то за одержаними нами даними у 78% випадків спостерігалося їх досудове розслідування слідчими, які здійснювали огляд місця події, що, на нашу думку, впливає і на якість допитів свідків, і на перевірку одержаних показань від них. Попри надскладну ситуацію з кадровим забезпеченням і навантаженням на слідчих, особливо в органах досудового розслідування Національної поліції, доцільно надати певні рекомендації з огляду на одержані дані опитування, а саме за можливості керівникам органів досудового

розслідування належить визначати слідчого, який провадитиме досудове розслідування з урахуванням того, чи здійснював він огляд місця події за цим кримінальним провадженням чи ні.

Підвищенню інформативності фіксування огляду місця події і полегшенню передусім слідчому та прокурору, які не були на місці події та не здійснювали його огляду, формування чіткого уявлення про обстановку, що склалася на цьому місці на момент проведення огляду, сприяє використання фото-, відеофіксації, а також схем або планів місць події. Я. І. Баршев свого часу зазначав, що фіксація порядку проведення та результатів огляду мають бути настільки детальними і точними, щоби ті, хто повинен користуватися цим документом, могли одержати за його допомогою настільки якісне й повне уявлення про предмет огляду, нібито вони самі проводили його [23, с. 149–150]. Перспективним вбачається запровадження в практику здійснення оглядів місць події щодо тяжких, особливо тяжких злочинів комплектів тривимірного фотореалістичного фіксування місця події та окремих матеріальних об'єктів на основі лазерних 3D-сканерів. Створена за допомогою 3D-сканера графічна модель місця події, яка містить дані про розміри та взаємне розташування всіх матеріальних об'єктів на місці події з точністю вимірювань ±2 мм на кожні 25 метрів, поєднана з його цифровою фото- або відеозйомкою, дає змогу, як зазначає Р. М. Шехавцов, одержати графічну копію місця події, яку можна вивчати рухаючись із використанням відповідних програм 3D-візуалізації за графічною моделлю місця кримінального правопорушення, а в подальшому моделювати за їхньою допомогою механізм учинення кримінального правопорушення під час проведення судових експертиз [388, с. 247–251]. Вважаємо, що запровадження та поширення такої технології на практиці органів досудового розслідування здатне мінімізувати негативний вплив неякісного проведення слідчим огляду місця події, але здійснюватися це має комплексно, одночасно з методичними рекомендаціями щодо використання лазерних 3D-сканерів та методикою проведення трасологічних експертиз, спрямованих на вирішення ідентифікаційних, діагностичних або ситуаційних завдань із використанням комп'ютерних та матеріальних моделей об'єктів, одержаних за допомогою цього технічного засобу.

У рамках сприйняття й використання під час допитів свідків результатів огляду місця події необхідно зважати на те, що в обстановці на місці події можуть залишитися матеріальні сліди-відображення не тільки дій, спрямованих на безпосереднє вчинення кримінального правопорушення, а й наслідки його приховування, а також впливу природних явищ і процесів на обстановку на місці події. У теорії криміналістики наслідки такого впливу трактуються як негативні обставини. Найповнішу їх класифікацію, на наш погляд, навели В. К. Лисиченко та І. І. Когутич. Отже, до негативних обставин, які можуть проявлятися під час огляду місця події, вчені віднесли матеріальні відображення ситуаційних процесів кримінального правопорушення, які виявляються під час розслідування конкретних кримінальних правопорушень : а) окремі предмети, у тому числі мікрооб'єкти, що за своїм призначенням або місцезнаходженням не узгоджуються з обставинами механізму кримінального правопорушення; б) сліди-відображення взаємодії осіб або предметів чи ситуаційно-структурні зміни обстановки місця події, які своєю наявністю або, навпаки, відсутністю в конкретній обстановці не відповідають закономірностям вчинення розслідуваного кримінального правопорушення; в) сліди-відображення інсценування власне події або окремих цілеспрямованих дій і наслідків, наприклад, маскування чи знищення слідів тощо [202, с. 69]. Потенційну наявність таких негативних обставин має завжди враховувати слідчий і не завжди сприймати суперечності в показаннях свідка з результатами огляду місця події як такі, що свідчать про недостовірність показань свідка. Такі суперечності належить досліджувати шляхом проведення інших С(Р)Д із метою одержання з інших джерел даних, які можуть підтвердити або спростувати дані, отримані з протоколу огляду й додатків до нього або з протоколу допиту свідка.

У спеціальній літературі виокремлюють й іншу групу негативних обставин, яку представляють як відображення проявів дисимуляції (ознаки приховування чого-небудь) у вигляді: а) явних (очевидних) проявів, наприклад, під час допиту, немотивованої внутрішньої психічної напруженості особи, підвищеної нервової активності (хвилювання, збентеження, агресивність, байдужість тощо) і недоречної поведінки

(потирання рук, тупцювання й ін.); б) протиріч, прогалин і неузгодженостей, особливо в показаннях підозрюваного [203, с. 69]. Такі негативні обставини обов'язково мають враховуватися при зіставленні показань свідка з показаннями потерпілого, інших свідків, підозрюваного. І їхню природу необхідно намагатися з'ясувати найперше під час допиту потерпілого, свідка, підозрюваного. Скажімо, слідчі можуть під час допиту запитати особу щодо причини її внутрішньої психічної напруженості, підвищеної нервової активності або недоречної поведінки. Виявленню неправди сприяє максимальна деталізація показань, зокрема, свою ефективність засвідчує прискіпливе ставлення слідчих до одержання показань саме під час первинних допитів. Що більше даних про обставини, які є предметом такого допиту, буде одержано, то більше інформаційне поле для перевірки показань матиме у своєму розпорядженні слідчий. Важливе значення для з'ясування достовірності показань свідка під час допиту потерпілого, інших свідків, підозрюваного має послідовність допиту цих осіб. Узагальнення численних наукових рекомендацій з методики розслідування різних категорій кримінальних правопорушень та слідчої практики засвідчує, що традиційним підходом вважається допит за можливості передусім потерпілого, свідків, які не пов'язані ані з потерпілим, ані з особою, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, зокрема спочатку свідків-очевидців, далі свідків, які можуть дати показання на користь особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, а вже потім підозрюваного. До такої практики вдаються і під час судового розгляду, де, відповідно до нормативних приписів абзацу другого ч. 1 ст. 349 КПК, докази зі сторони обвинувачення досліджуються в першу чергу, а зі сторони захисту – у другу. Раціональність такого підходу для досудового розслідування полягає в тому, що слідчий має можливість сформувати уявлення про подію кримінального правопорушення шляхом поступового руху від первинного джерела про нього, яким є заява або повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, огляду місця події, допиту потерпілого, до допиту свідків, підозрюваного тощо, з послідовною перевіркою кожного джерела на предмет наявності в ньому внутрішніх та зовнішніх суперечностей. Водночас не повинно

бути жодного упередженого ставлення до показань, виходячи з процесуального статусу особи, яку допитують. Те, що особа набула процесуального статусу потерпілого не має означати, що її показання є правдивими. Це стосується свідків, умовно кажучи, з боку потерпілого, і навпаки – у жодному разі показання свідків, які є близькими, знайомими підозрюваного, та показання самого підозрюваного, що суперечать іншим показанням, не мають автоматично сприйматися як неправдиві. Як приклад критичного ставлення слідчого до показань потерпілого можна навести матеріали кримінального провадження № 12015070110000359 за обвинуваченням ОСОБА_1 у вчиненні нею кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 383, ч. 2 ст. 384 КК, під час розгляду якого в суді встановлено, що ОСОБА_1, будучи попередженою про кримінальну відповідальність, згідно зі ст. 383 КК, за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення та якій було роз'яснено права заявника, відповідно до ст. 60 КПК, умисно з корисливих мотивів та неприязних стосунків із ОСОБА_2 та ОСОБА_3, з метою штучного створення доказів обвинувачення, усвідомлюючи настання бажаних для неї наслідків, надала завідомо неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення, а саме: «07.07.2015 року близько 20.00 год. біля кафе-магазину в центрі села Синевирська Поляна ОСОБА_2 та ОСОБА_3 підійшли до мене та почали безпідставно до мене чіплятись, розмовляючи зі мною нецензурними словами, після чого ОСОБА_2 схопив мене та хотів потягнути за приміщення магазину з метою вступу з ним у статевий акт. На ці дії я почала кричати та вириватись. Після чого ОСОБА_3 вдарив мене рукою по голові, а потім ОСОБА_2 вирвав від мене мій мобільний телефон «Самсунг» та забрав зі собою». Цим неправдивим повідомленням та первинними показаннями як потерпілої про вчинення тяжкого кримінального правопорушення від 20.07.2015 року ОСОБА_1 ввела орган досудового розслідування в оману, що призвело до внесення неправдивого повідомлення про вчинення кримінального правопорушення, що в подальшому спростовано додатковими показаннями ОСОБА_1 як потерпілого, свідків, чим ОСОБА_1 штучно створила докази обвинувачення ОСОБА_2 та ОСОБА_3 у скоєнні ними кримінального правопорушення, передбаченого

ч. 2 ст. 186 КК, оскільки, як було з'ясовано у процесі досудового розслідування та судового розгляду, вказана подія не мала місце, а мобільний телефон марки «Самсунг Е-1200» від останньої забрав її батько ОСОБА_4 [58].

Показання окремого свідка, з'ясування достовірності яких є завданням слідчого, потрібно завжди розглядати як складові системи даних про обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, одержаних слідчим під час здійснення процесуальних дій, що в сукупності з ними підлягають перевірці й оцінці відповідно до вимог ст. 94 КПК.

Важливе значення для з'ясування достовірності показань свідка має здійснення одночасного допиту двох чи більше раніше допитаних осіб. Ця С(Р)Д одразу привернула до себе увагу практиків та науковців через нові для кримінального провадження можливості одночасно звести дві і більше раніше допитані особи (кінцева кількість таких осіб законодавцем не визначена) для з'ясування обставин, які мають значення для кримінального провадження. У збільшенні кількості осіб, яких одночасно можна допитати, вбачалося посилення ефекту від психологічного впливу на особу, котра дає неправдиві показання, для схилення її до дачі правдивих показань. У рамках розробки питань процесуальної форми і тактики проведення одночасного допиту визначення мети та завдань цієї С(Р)Д спричинило дискусію серед окремих юристів. Річ у тім, що у ст. 172; і ст. 173 КПК (1960), які містили нормативно-правову регламентацію здійснення очної ставки, були відсутні нормативні приписи, які би вказували на мету її проведення. Тлумачення підстав проведення очної ставки, якими були наявність суперечностей у показаннях двох раніше допитаних осіб (ст. 172 КПК (1960)), в контексті завдань досудового розслідування та кримінального судочинства загалом дозволяло визначати як мету очної ставки встановлення істини щодо обставин, які мають значення для кримінальної справи, з приводу яких є розбіжності у показаннях [229, с. 15–16], з'ясування того, чиї показання відповідають фактичним обставинам справи [108, с. 63], з'ясування реального стану речей і виявлення сутності цих суперечностей [310, с. 199], перевірку правдивості раніше одержаних показань [239, с. 247; 389, с. 400] тощо. Із прийняттям КПК ситуація змінилася. У ч. 9 ст. 224 КПК вказано, що одно-

часний допит проводиться для з'ясування причин розбіжностей у показаннях двох чи більше раніше допитаних осіб, чого не було у ст.ст. 172, 173 КПК (1960). Вивчення публікацій, присвячених зазначеній С(Р)Д, засвідчило, що деякі науковці некоректно виокремлюють мету й завдання одночасного допиту. Приміром, С. Ю. Карпушин вказує на з'ясування причин розбіжностей у показаннях раніше допитаних осіб як на мету одночасного допиту і водночас з'ясування причин розбіжностей у показаннях раніше допитаних осіб вбачає завданням цієї С(Р)Д поряд із такими завданнями, як викриття одного з допитуваних в умисному чи помилковому наданні неправдивих показань, посилення психологічного впливу на несумлінного учасника С(Р)Д з метою схиляння його до надання правдивих показань, зміцнення вольових якостей сумлінного учасника (учасників) одночасного допиту, виявлення та встановлення нових обставин розслідуваної події, додаткову перевірку й закріплення показань свідків, потерпілих, підозрюваних, мінімізацію тактичних ризиків, які полягають в унеможливленні неправомірного психологічного впливу на учасника (учасників), зміни показань добросовісних (правдивих) учасників, розголошення таємниці слідства тощо [147, с. 61]. Своєю чергою, О. І. Котюк мету одночасного допиту тлумачить як завчасно уявлюваний кінцевий її результат, який випливає зі самої сутності цієї слідчої дії. Тож метою цієї С(Р)Д є отримання додаткових фактичних даних, які висвітлюють істинний перебіг обставин учиненого кримінального правопорушення, що належать до предмета доказування, щодо яких у показаннях раніше допитаних осіб наявні істотні розбіжності. Тому він пропонує викласти ч. 9 ст. 224 КПК у такій редакції: «Слідчий, прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, у показаннях яких наявні істотні розбіжності щодо обставин, які належать до предмета доказування, з метою встановлення додаткових фактичних даних щодо істинного перебігу цих обставин» [176, с. 28–31]. Позиція О. І. Котюка видається слушною, однак щодо неї є низка застережень. Запровадження таких змін у ч. 9 ст. 224 КПК, на нашу думку, суттєво вплине на реальність досягнення мети одночасного допиту. Це пов'язано з тим, що не всі одночасні допити двох чи більше раніше допитаних осіб, як раніше й очні ставки,

завершуються встановленням додаткових даних про обставини події кримінального правопорушення. З проаналізованих нами одночасних допитів тільки у 42% випадків особа, яка за версією слідчого давала неправдиві чи помилкові показання, змінювала свою позицію та підтверджувала показання іншої особи. З огляду на це, більш реалістичною для досягнення є визначення як мети одночасного допиту з'ясування причин розбіжностей у показаннях раніше допитаних осіб, яке міститься у чинній редакції ч. 9 ст. 224 КПК. З'ясування таких причин охоплює і ситуації визнання особою під час одночасного допиту того, що вона раніше давала неправдиві чи помилкові показання, і ситуації, коли особи, які одночасно допитуються, демонструють категоричні позиції щодо наданих раніше показань і їх не змінюють. У цих ситуаціях особливе значення має те, якими даними оперують ці особи, яка відповідність реальним обставинам саме їхніх показань і чим вони можуть пояснити розбіжності з показаннями іншої особи. Те, як це буде пояснено, тобто чи буде це мати вигляд простого заперечення показань іншої особи або будуть наводитися дані, які спростовують її показання, а також якою буде поведінка кожної з допитуваних осіб (чи буде особа спокійною, незважаючи на неправдиві твердження іншої особи, або буде збудженою від таких звинувачень, і чи не будуть такі реакції виглядати як награні, неприродні, тобто простежуватимуться прояви дисимуляції у поведінці допитуваних осіб), має важливе значення для встановлення слідчим подальших його дій щодо першочергової перевірки на предмет достовірності показань цих осіб у разі наполягання кожної з них на правдивості саме своїх показань. З'ясування причин розбіжностей у показаннях раніше допитаних осіб – це сутність одночасного їх допиту. Встановлення додаткових фактичних даних щодо істинного перебігу обставин, які належать до предмета доказування, є загальною метою кожної С(Р)Д, а не тільки одночасного допиту. Водночас повністю поділяємо думку О. І. Котюка й багатьох інших науковців, що для проведення одночасного допиту між двома чи більше раніше допитаними особами розбіжності у показаннях мусять бути істотними, а головним критерієм для визначення істотності таких розбіжностей має бути належність їх до обставин, що становлять предмет доказування. На основі наве-

деного пропонуємо викласти перше речення в абзаці першому частини 9 статті 224 КПК у такій редакції: «Слідчий, прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин істотних розбіжностей у їхніх показаннях, тобто суперечностей між ними щодо обставин, які належать до предмета доказування».

Важливими для досудового розслідування є правильне визначення осіб, яких можна одночасно допитати, і моменту такого допиту. Загальновідомими та, безумовно, правильними видаються наукові рекомендації, вироблені ще для очної ставки, що слідчий має бути переконаний, що одна з двох осіб, яких будуть одночасно допитувати, дала правдиві показання. Тобто на момент прийняття рішення щодо проведення одночасного допиту у кримінальному провадженні має бути система взаємопов'язаних, взаємоузгоджених результатів С(Р)Д та інших процесуальних дій, складовою якої є показання конкретної особи, на підставі яких у слідчого формується переконання, що ці результати містять достовірні дані про обставини події кримінального правопорушення. Із такої особи потрібно починати допит, саме завдяки цьому здійснюватиметься сильний психологічний вплив на особу (в нашому випадку – свідка), котра свідомо дала неправдиві показання. Якщо ж вона дала помилкові показання, то це стимулюватиме асоціативні зв'язки в її пам'яті та сприятиме уточненню її показань. Між двома особами, між показаннями яких є істотні розбіжності, але слідчий має підстави вважати, що вони не відповідають дійсності, проводити одночасний допит не можна. Це може призвести до формування під час цієї С(Р)Д узгоджених неправдивих показань, спростувати які буде важче. Так само й під час прийняття рішення про проведення одночасного допиту більше ніж двох осіб – у більшості мають бути ті особи, які, на переконання слідчого, дають правдиві показання. Якщо відбуватиметься навпаки, то особа, котра дає правдиві показання, може не впоратися з психологічним впливом на неї осіб, які знаходяться в більшості та дають неправдиві показання, і як наслідок може бути в кращому випадку відмова її від давання показань під час одночасного допиту або в гіршому – зміна її показань повністю чи частково на неправдиві. Стабільне домінування більшості над меншістю під час комунікативної

взаємодії, яке підтверджене численними емпіричними дослідженнями у психології [349, с. 76–87; 418], не можна ігнорувати. Вивчення практики здійснення одночасного допиту двох чи більше раніше допитаних осіб засвідчило, що у 82% досліджених нами випадків слідчі проводили цю С(Р)Д між двома особами, між трьома – відповідно, у 18%. Випадків із більшою кількістю одночасно допитуваних осіб нами не встановлено. Як свідчить аналіз слідчої практики, причинами цього може бути бажання слідчого поступово ліквідовувати розбіжності у показаннях різних осіб, невпевненість слідчого щодо його спроможності контролювати хід одночасного допиту за участю трьох чи більшої кількості осіб, відсутність більше ніж двох осіб, у показаннях яких є розбіжності.

Зауважимо, що в теорії кримінального процесу та криміналістики, а також на практиці побутує думка, що проведення одночасного допиту двох чи більше осіб є не обов'язковим, оскільки у КПК відсутня пряма вказівка щодо обов'язковості проведення такої С(Р)Д за наявності розбіжностей у показаннях [147, с. 63; 366]. Така позиція справді відповідає ст. 224 КПК, однак доречно уточнити, що відмова слідчого, прокурора від проведення одночасного допиту має бути обґрунтованою. У жодному разі недопустимо, що за наявності показань свідка, які містять суперечності з показаннями іншого свідка, потерпілого чи підозрюваного, слідчий приймає рішення про непроведення одночасного їх допиту через те, що, наприклад, свідок, потерпілий, підозрюваний під час їх допитів зазначили, що вони категорично наполягають на своїх показаннях і змінювати їх не бажають, або таке рішення продиктоване завантаженістю слідчого чи його попереднім негативним досвідом проведення одночасних допитів. Такі дії однозначно призводять до слідчих помилок. Слідчий може відмовитися від проведення одночасного допиту, якщо вважає, що показання двох чи більше раніше допитаних осіб, хоч і містять суперечності між собою, але всі є неправдивими, або коли ця С(Р)Д не може бути проведена через застосування заходів безпеки до особи, за участі якої є підстави для проведення одночасного допиту.

У слідчій практиці траплялися поодинокі випадки, коли одночасний допит двох чи більше раніше допитаних осіб проводився за відсутності розбіжностей у показаннях, а

використовувався слідчими для закріплення раніше наданих цими особами показань. Таке, наприклад, відбулося під час досудового розслідування кримінального провадження № 12016040790001368 про вчинення ОСОБА_1 та ОСОБА_2 кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 190 КК, коли одночасні допити були проведені між свідками, потерпілим і підозрюваними, у показаннях яких розбіжностей не було [57]. Таке проведення одночасного допиту з метою демонстрації підозрюваним, що існують докази їхньої вини, зі здійсненням у такий спосіб психологічного впливу на них з метою запобігання їхній відмові в подальшому від зізнання у вчиненні кримінального правопорушення, є безпідставним.

Освідування передбачає огляд підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу (ст. 241 КПК). Відповідно, через проведення цієї С(Р)Д може здійснюватися перевірка показань свідка на предмет наявності на його тілі чи на тілі іншого свідка, підозрюваного, потерпілого слідів, які залишилися внаслідок дій, спрямованих на готування, вчинення та приховування кримінального правопорушення, або/та особливих прикмет, які з'явилися в особи протягом її життя і мають значення для встановлення обставин події кримінального правопорушення. Для ефективної перевірки показань свідка завдяки проведенню цієї С(Р)Д слідчий повинен його попередньо детально допитати, орієнтуючись на можливість з'ясувати при освідуванні таких питань: чи є на тілі особливі прикмети, ушкодження, якщо так, то які саме і де; чи є на тілі часточки тих чи інших речовин, які особа могла винести з місця події або принести до нього; чи є на тілі людини, котру оглядають, ознаки, що свідчать про її професійну належність і сліди боротьби; яка кількість ушкоджень, їх вид, форма, характер і розташування тощо [351, с. 45–46].

Пред'явлення для впізнання – це С(Р)Д, яка при проведенні її за нормативними приписами ст.ст. 228–230 КПК дає змогу вирішити декілька важливих завдань: по-перше, одержати дані про взаємозв'язок особи, предмета, трупа з подією кримінального правопорушення, що розслідується; по-друге, перевірити показання раніше допитаної особи, зокрема свідка,

про зовнішній вигляд і прикмети особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, жертви, свідка, речі, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу чи річ. Питання проведення впізнання піддаються активній розробці у теорії кримінального процесу, криміналістики та юридичної психології. Вивчення наукового доробку демонструє наявність істотних напрацювань із питань підготовки та проведення цієї С(Р) Д, які належать І. В. Басистій, А. Ф. Волобуєву, В. І. Галагану, М. О. Головецькому, В. Г. Гончаренку, М. В. Коршикову, С. М. Лозовій, Б. Є. Лук'янчикову, Є. Д. Лук'янчикову, А. Б. Марченку, Л. Д. Удаловій, В. В. Ціркалю та багатьом іншим науковцям [70; 77; 64; 171; 222; 231; 361; 377]. З-поміж інших питань учених завжди цікавило забезпечення достовірності результатів впізнання. Можливість перевірки проведенням такої С(Р)Д показань свідка на предмет його достовірності залежить від двох чинників.

Перший чинник передбачає те, наскільки точним є опис свідком під час допиту, який передує впізнанню, ознак, за якими він може впізнати особу, річ, труп. Б. Є. Лук'янчиков та Є. Д. Лук'янчиков зауважують, що законодавець, відповідно до ч. 1 ст. 228 та ч. 1 ст. 229 КПК, допускає можливість проведення впізнання не за точно вказаними особою прикметами особи або ознаками речі, а за сукупністю ознак. Такі нормативні приписи викликають у них певні сумніви. Якщо особа за будь-яких обставин не здатна назвати прикмети того, кого спостерігала, то як вона може назвати сукупність таких ознак, за якими її впізнає? Визнаючи наведені положення ч. 1 ст. 228 КПК як невдалі, такі, що спонукають слідчих до абстрактного опису сукупності ознак, за якими відбулося впізнання, Б. Є. Лук'янчиков та Є. Д. Лук'янчиков запропонували друге речення у частині 1 статті 228 КПК виключити, натомість вказати, що пред'явлення для впізнання може проводитися в разі, коли особа впевнено заявляє про можливість впізнати іншу особу, але не може назвати її прикмети, а після впізнання особа вказує, за якими ознаками це відбулося, що відображається у протоколі [222, с. 49]. На жаль, таке оновлення правил ч. 1 ст. 228 КПК й аналогічне редагування ч. 1 ст. 229 КПК, на нашу думку, не змінить існуючу ситуацію з абстрактним описом особою сукупності ознак, за якими відбулося впізнання, і не дасть

очікуваного Б. Є. Лук'янчиковим та Є. Д. Лук'янчиковим результату. Своєю чергою, А. Ф. Волобуєв та С. М. Лозова зазначають, що психологи виокремлюють дві форми впізнання: 1) аналітичне, або деталізуюче (сукцесивне), – сприйняття, за якого виділяються (аналізуються) окремі ознаки зовнішності (наприклад, колір очей, волосся, особливі прикмети); 2) синтетичне або цілісне (симультанне), тобто сприйняття об'єкта загалом, без виокремлення певних ознак. У чистому вигляді наведені форми зустрічаються вкрай рідко. Зазвичай вони доповнюють одна одну. Під час допитів це одержує своє втілення у тому, що особа вибірково повідомляє окремі ознаки разом зі синтетичним (внутрішнім, яке не піддається виокремленню й аналізу) сприйняттям інших ознак. Відтак А. Ф. Волобуєв і С. М. Лозова вказують, що слідчий у таких випадках повинен завжди намагатися одержати від допитуваного якомога більше деталей про об'єкт впізнання, використовуючи для цього методи відновлення пам'яті, асоціації за схожістю, суміжністю і контрастністю, які виконують важливу роль у відтворенні уявного образу [64, с. 71–72]. Такі рекомендації, безумовно, визнаємо слушними. Що більше попередньо повідомлених відомостей про ознаки об'єкта впізнання буде одержано, то ширшим буде інформаційне поле для їхнього порівняння й успішного проведення його пошуку та впізнання.

Другим чинником, який впливає на можливість завдяки проведенню впізнання перевірки на предмет достовірності показань свідка, є наявність чи відсутність одержаних із інших джерел доказів відомостей про зв'язок особи, речі, трупа з подією кримінального правопорушення, яке розслідується. Йдеться, зокрема, про дві групи ситуацій: першу, коли особа називає конкретні ознаки або не може назвати таких ознак, за якими впізнає особу, річ, труп, проте заявляє впевнено, що може впізнати об'єкт впізнання за сукупністю ознак, і успішно його впізнає; другу, коли особа називала ознаки об'єкта впізнання або впевнено заявляла про те, що може його впізнати за сукупністю ознак, та зрештою не впізнає. Останню ситуацію на практиці вкрай негативно сприймають слідчі та прокурори. І зрозуміло чому. Проведено значну роботу з пошуку особи, матеріальних об'єктів, які можуть бути пред'явлені для впізнання, матеріальні об'єкти вилучено під час проведення

обшуку чи тимчасового доступу до речей і документів тощо. Таким чином, у слідчого, прокурора формується уявлення, що через негативні результати впізнання вся робота зводиться нанівець. Звісно, це надто несприятлива ситуація, але вважаємо, що не все так фатально. Якщо є можливість у кримінальному провадженні провести або впізнання іншою особою, або ідентифікаційну експертизу, то їх треба проводити і залежно від результату цих та інших С(Р)Д оцінювати показання свідка, який не впізнав пред'явлену йому особу, річ чи труп. Зокрема, після проведення впізнання з негативним результатом обов'язково потрібно допитати свідка про причини невпізнання особи, речі, трупа.

Якщо у кримінальному провадженні є показання свідка з даними про місцезнаходження матеріальних об'єктів, що є знаряддям кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, розшукуваних осіб, то для перевірки цих показань може бути проведений, відповідно до вимог ст.ст. 233–236 КПК, обшук. Стосовно обшуку як засобу з'ясування достовірності показань свідків – увагу найперше привертають ситуації з негативними його результатами, тобто коли в місці, на яке вказує свідок, не знайдено матеріальних об'єктів або розшукуваної особи. Такі ситуації не є поодинокими. У вивчених нами кримінальних провадженнях вони виникали у 32% випадків здійснення обшуків. Негативний результат обшуку теж не має автоматично розглядатися як аргумент недостовірності показань свідка щодо знаходження в певному житлі чи іншому володінні особи матеріальних об'єктів, які мають значення для кримінального провадження, зв'язку цієї особи з подією кримінального правопорушення або розшукуваною особою. За той час, із якого свідку стало відомо про місцезнаходження таких матеріальних об'єктів, вони могли бути переміщені або розшукувана особа могла переміститися в інше місце. Але й за позитивного результату обшуку немає підстав автоматично й однозначно вважати показання свідка достовірними. Тільки після підтвердження через проведення інших С(Р)Д того, що вилучений матеріальний об'єкт є знаряддям учинення кримінального правопорушення, зберіг на собі його сліди або містить інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встанов-

люються під час кримінального провадження, або буде встановлена особистість знайденої особи як такої, що є підозрюваною у цьому кримінальному провадженні, і її оголошено у розшук, – тоді підстави для визначення показань свідка вважаються достовірними.

Слідчий експеримент – С(Р)Д, яка, відповідно до ст. 240 КПК, проводиться слідчим та/або прокурором у присутності понятих, а в разі потреби – за участі спеціаліста, підозрюваного, потерпілого, свідка, захисника, представника для перевірки й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення інших необхідних дослідів та випробувань [39, с. 80]. Цю С(Р)Д у рамках її підготовки та проведення цілком виправдано вважають однією зі складних. Т. М. Балицький, який вивчав слідчий експеримент за нормативними приписами КПК, з'ясував, що проведення слідчого експерименту зумовлено необхідністю перевірки або об'єктивної можливості існування певних обставин чи явищ, або встановлення їх змісту чи механізмів настання, про які слідчий отримав інформацію в результаті проведення слідчих дій. Відтак найчастіше під час цієї слідчої дії перевіряється: а) ймовірність існування в минулому окремих явищ; б) чи могла певна особа в певних умовах сприйняти ту чи іншу подію або об'єкт (наприклад, чи міг свідок в описаних ним умовах і з вказаної відстані побачити факт передачі певного об'єкта від однієї особи іншій, чи могла особа, перебуваючи в одній кімнаті, чути розмову, яка відбулася в іншій кімнаті, тощо); в) можливість здійснення певних дій у зазначених умовах (загалом або конкретною особою), зокрема професійні та інші навички людини (проникнути певним чином до приміщення, виготовити певний об'єкт, визначити на слух характер пошкодження агрегатів тощо); г) об'єктивна вірогідність події чи дії (чи може відбутися самозаймання певної речовини за відповідних умов, чи може об'єкт впасти з висоти саме на те місце, де його знайшли); ґ) встановлення окремих обставин – механізму або послідовності якої-небудь події загалом або її окремих етапів, як відбувалась певна подія, часу, необхідного для вчинення певної дії [22, с. 31–32].

Використання слідчого експерименту для перевірки показань свідка підтверджено в 11% з досліджених нами випадків. Зокрема, перевірялися показання саме свідків-очевидців, і така перевірка здійснювалася паралельно із проведенням слідчих експериментів щодо показань підозрюваних та потерпілих. Підставою для проведення слідчого експерименту щодо показань свідка є відомості, які містяться в його показаннях, що потребують перевірки і можуть бути перевірені або уточнені під час цієї С(Р)Д. Віднесення показань свідків до таких, що потребують перевірки або уточнення через проведення слідчого експерименту, може бути зумовлене двома чинниками: 1) наявністю в них даних про обставини, які мають значення для кримінального провадження, що суперечать відомостям з інших джерел доказів та/або є сумнівними щодо реальності виникнення й розвитку певних явищ, процесів, про які були одержані показання; 2) необхідністю одержати за участю свідка додаткові, більш деталізовані, відомості про обставини кримінального правопорушення на місці проведення слідчого експерименту.

Як і для попередньо розглянутих С(Р)Д, поділ результатів слідчого експерименту на позитивні та негативні домінує у спеціальній літературі [166, с. 10–16; 337, с. 13; 379, с. 465]. В. О. Коновалова зазначає, що позитивний результат проведеного слідчого експерименту дає змогу встановити можливість існування того чи іншого факту шляхом проведення дослідів, а негативний унеможливлює встановлення цих фактів шляхом проведення дослідів [166, с. 15]. Тимчасом О. І. Котюк слушно уточнює, що позитивний результат лише підтверджує об'єктивну можливість існування певної події, яка перевірялась, і свідчить, що вона справді могла відбутися. Водночас це ще не означає, що саме так було насправді, а тому цей факт за потреби необхідно доводити відповідними процесуальними засобами. Негативний результат має оцінюватися обережно, зважаючи на те, що він міг бути отриманий через неврахування під час проведення слідчого експерименту певних умов [177, с. 134]. Отже, для правильної інтерпретації результатів слідчого експерименту, який був спрямований на перевірку показань свідка, необхідно зіставляти їх із результатами інших С(Р)Д, і в цьому неабияку роль відіграють судові експертизи у кримінальному провадженні.

Судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду (ст. 1 Закону України «Про судову експертизу»). Предметом судової експертизи є фактичні дані та обставини справи (провадження), що встановлюються судовим експертом на підставі використання спеціальних знань шляхом застосування відповідних засобів (методів) при дослідженні матеріальних та матеріалізованих носіїв інформації з метою вирішення завдань судової експертизи [257, с. 25; 391, с. 3]. У теорії судової експертизи виокремлено три групи завдань, які можуть бути вирішені під час здійснення судової експертизи, зокрема й у кримінальному провадженні:

– ідентифікаційні – спрямовані на ототожнення об'єкта за його відображеннями; установлення загальної родової, групової належності об'єкта за його відображеннями. Наприклад, установлення особи за її почерком, конкретної ділянки місцевості за нашаруваннями ґрунту, рослинних часточок на одязі тощо;

– діагностичні – спрямовані на встановлення природи, властивостей, стану об'єкта та віднесення його до заздалегідь відомого (чи нового) класу (таксону, розряду, типу тощо). Наприклад, установлення стану об'єкта нерухомості, колісного транспортного засобу, належності речовини до наркотичних засобів, товару до певної групи тощо;

– ситуаційні (ситуалогічні) – спрямовані на встановлення механізму події та умов, за яких вона відбулася. Наприклад, установлення механізму контакту транспортних засобів під час дорожньо-транспортної пригоди, «маршруту» переміщення тіла жертви кримінального правопорушення певною ділянкою місцевості тощо [257, с. 26–27].

Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5, визначають види судових експертиз, які дозволяють залучати різногалузеві спеціальні знання для вирішення наведених вище завдань.

Ми не розкриватимемо особливостей підготовки та призначення всіх різновидів судових експертиз, а розглянемо у рамках нашого дослідження судову психологічну експертизу з використанням поліграфа, яка у досліджених нами кримінальних провадженнях хоча й проводилася щодо показань підозрюваних, але її можливості цілком можуть бути скеровані на вирішення питання щодо достовірності показань свідків. Увага до неї останнім часом прикута через доповнення від 27.07.2015 р. уже згадуваних Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень пунктом 6.8, за яким передбачається можливість проведення під час здійснення психологічної експертизи опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа орієнтувальної інформації щодо: ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації; повноти наданої опитуваною особою інформації; джерела отриманої опитуваною особою інформації; уявлень опитуваної особи про певну подію; іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій.

У теорії і на практиці існують діаметрально протилежні позиції щодо встановлення доказового значення висновку такої психологічної експертизи, незважаючи на те що у наведеній Інструкції чітко вказано, що отримана під час неї інформація є орієнтувальною. Так, О. І. Мотлях наголошує, що в разі відсутності чи недостатності у кримінальному провадженні слідів кримінального правопорушення, наявності суперечностей у показаннях допитуваних осіб результати судової психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа можуть містити важливі дані, які сприятимуть об'єктивізації інформаційної ситуації розслідуваного кримінального правопорушення [242, с. 352–353]. Учений стверджує, що 100%-ову достовірність не може гарантувати жодна експертиза, якщо об'єктом дослідження є людина, тому ймовірний результат експерта-поліграфолога у цій ситуації не впливає на принципове трактування такого висновку, як процесуальний доказ (зокрема прямий), і оцінювання його в сукупності з іншими доказами [242, с. 367–369]. На практиці трапляються випадки, коли сто-

рона обвинувачення використовує висновок психологічної експертизи з використанням поліграфа як доказ вини обвинуваченого, хоча методика проведення такої експертизи відсутня в Реєстрі методик судових експертиз Міністерства юстиції України. Як приклад вдамося до кримінального провадження № 12015050150001868 з обвинувачення ОСОБА_3 у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених пунктами 1, 12 частини 2 статті 115, частиною 2 статті 162 КК [56]. Але з наведеними підходами не можна погодитися. І. В. Рогатюк на основі аналізу вітчизняного й закордонного досвіду використання поліграфа у кримінальному судочинстві слушно зазначає, що головною проблемою вважається брак доказів того, що картина фізіологічних реакцій є унікальною для обману. Чесна людина також може нервувати, відповідаючи правдиво, а нечесна може не проявляти схвильованості [307, с. 88]. Те саме стосується і психологічної експертизи достовірності та недостовірності показань за відеозаписами допиту, слідчого експерименту, яка ґрунтується на методах візуальної психодіагностики, що теж застосовується у кримінальних провадженнях. Саме тому й тлумачаться результати цих психологічних експертиз як такі, що мають орієнтуючий характер. Прикладом зі судової практики слугує позиція суду, сформульована у вироку в кримінальній справі № 219/9711/15-к, згідно з якою висновки комісійних судово-психологічних експертиз від 07.06.2016 року № 5690/16-61 та від 07.06.2016 року № 6183/16-61, відповідно до яких обвинувачені добровільно надавали покази, в тому числі із застосуванням поліграфа, про обставини події під час слідчого експерименту та відеозапис цієї С(Р)Д характеризують лише індивідуальні психологічні особливості обвинувачених, проте із достовірністю не підтверджують їхньої винуватості у частині тих обставин, що мають значення для кримінального провадження в доведеності їхньої вини. Поліграфічне дослідження свідчить про те, що кожному з обвинувачених щось відомо про обставини вбивства ОСОБА_11 та ОСОБА_10, але, на думку суду, немає підстав для визнання їх належними доказами вини ОСОБА_3, який обвинувачується у вбивстві двох осіб, та вини ОСОБА_6, який за обвинувальним актом є співучасником та довів жінок до безпорадного стану для того, щоб ОСОБА_3 умисно

заподіяв їм смерть. Ці дослідження не розкривають обставин вчинення кримінальних правопорушень, мають характер вірогідності та без сукупності взаємозв'язку з іншими дослідженими в судовому засіданні доказами самостійної доказової сили не мають [56]. Додамо до наведеного, що сторонам кримінального провадження та суду при використанні висновків подібних психологічних експертиз слід не забувати про таку засаду кримінального провадження, як презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини, передбачену ст. 17 КПК, згідно з якою усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи (ч. 4 ст. 17 КПК). Отож, якщо у висновках таких психологічних експертиз містяться імовірно негативні твердження про достовірність показань підозрюваного (обвинуваченого), то використовувати їх для обґрунтування процесуальних рішень у кримінальному провадженні доречно тільки за умови, якщо показання підозрюваного (обвинуваченого) спростовані доказами з інших джерел.

Поряд із вказаними напрямами проведення психологічних експертиз у контексті нашого дослідження не можна оминути психологічні дослідження індивідуальних особливостей сприйняття, уваги та пам'яті свідка. До зареєстрованих Міністерством юстиції України методик таких експертиз належать Комплексна методика дослідження психологічних особливостей уваги та сенсомоторних реакцій, Комплексна методика дослідження психологічних особливостей пам'яті (тест зорової та слухової пам'яті, короткочасної, оперативної пам'яті, пам'яті на числа, образи тощо), Комплексна методика дослідження психологічних особливостей та індивідуальних властивостей сприймання (обсяг, константність, ілюзії, ідентифікація тощо). Завдяки психологічній експертизі за вказаними методиками можна одержати дані про індивідуальні особливості сприйняття, запам'ятовування та відтворення інформації свідком. А якщо у кримінальному провадженні є відомості про наявність психіатричних патологій у свідка, то задля вирішення питань здатності свідка правильно сприймати обставини, які мають значення для кримінального провадження, і давати щодо них правдиві показання, якщо такий свідок на це погодиться, проводиться судово-психіатрична експертиза.

Стосовно висновків судових експертиз як засобів з'ясування достовірності показань, то слід не забувати, що треба уникати надмірної довіри до висновку експерта, завищення його доказового значення. Вважається, якщо він заснований на точних наукових розрахунках, має категоричний характер, то не може бути якихось сумнівів щодо його достовірності. Тимчасом висновок експерта, як і будь-який інший доказ, може виявитися сумнівним або неправильним із різних причин. Експерту можуть бути надані неправильні вихідні дані або несправжні об'єкти. Може бути недостатньо надійною методика або експерт сам може помилитися тощо. Тому кожен висновок має піддаватися оцінці та перевірці на предмет його достовірності за правилами, виробленими у теорії судової експертизи і теорії доказування [1, с. 44–48; 188, с. 160–164; 255, с. 40–55].

З'ясування значення окремих НС(Р)Д для встановлення достовірності доказів прямо пов'язане з їх сутністю як засобів збирання доказів та особливостями застосування під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. Серед науковців та практиків, особливо адвокатів, простежується обережне ставлення до рівнозначності результатів НС(Р)Д результатам С(Р)Д. М. Є. Шумило 2013 р. з такого питання стверджував, що законодавцю треба було підходити до цього більш обачливо, оскільки в чинному КПК міститься недостатньо дієвих механізмів забезпечення отримання достовірних результатів під час проведення НС(Р)Д. На жаль, новий закон (крім добрих намірів його творців) закладає volens nolens – можливість цілком реальних зловживань. Йдеться, наприклад, про потенційну криміногенність, «закладену» в процедурах обстеження недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, здійснення контролю за вчиненням кримінального правопорушення та ін. Це створює неабияку загрозу для прав і свобод особи, законності та справедливості правосуддя, тому в умовах наших реалій не варто применшувати роль процесуальної форми, особливо там, де існують суттєві ризики порушення прав людини та фальсифікації доказів [396, с. 210–211]. Однозначно, і такі ризики не можна не враховувати під час роботи з результатами НС(Р)Д, однак зауважимо, що напрацьований сучасний досвід кримінального провадження за КПК

засвідчив, що попри те, що НС(Р)Д здійснюються таємно, приховано від об'єктів, на які вони спрямовані, проте передбачені у главі 21 КПК нормативні приписи щодо підстав та порядку прийняття процесуальних рішень щодо їх проведення, інститути судового контролю та прокурорського нагляду у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, практика перевірки результатів НС(Р)Д шляхом здійснення С(Р)Д та інших процесуальних дій, а також критерії та правила оцінки доказів, визначені у чинному процесуальному законі, спроможні забезпечити використання НС(Р)Д як дієвих засобів збирання доказів. Відповідно, маємо підстави для розгляду їх як засобів з'ясування достовірності доказів.

НС(Р)Д можуть бути скеровані на перевірку показань свідка тільки в ситуаціях, коли він був допитаний до проведення НС(Р)Д щодо відомих йому обставин готування вчинення кримінального правопорушення. Якщо показання від свідків щодо обставин події кримінального правопорушення даються після проведення НС(Р)Д, результати останніх можна розглядати як такі, що містять відомості, які підлягають зіставленню з відомостями з показань свідка, і за наявності розбіжностей між ними вони підлягають дослідженню на предмет їхньої природи та усуненню шляхом проведення інших процесуальних дій.

Вивчення нормативних приписів глави 21 КПК, Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їхніх результатів у кримінальному провадженні, затвердженої наказом ГП України, МВС України, СБ України, Адміністрації ДПС України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5, а також спеціальної літератури [3; 4; 5; 6; 21; 83, с. 417–456; 159, с. 355–375; 160; 180; 182, с. 553–602; 183, с. 628–694; 185, с. 508–543; 187; 244, с. 487–530; 246, с. 244–275; 287, с. 12–150; 288, с. 12–273; 314], у якій розкриваються пошуково-пізнавальні можливості окремих НС(Р)Д та використання їхніх результатів, а також практики кримінального провадження дало змогу встановити, що аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК) забезпечує шляхом втручання у приватне спілкування особи документування її готування та вчинення кримінального правопорушення, а аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК) – здійснити прихова-

ну фіксацію відомостей за допомогою аудіо-, відеозапису всередині публічно доступних місць, без відома їх власника, володільця або присутніх у цьому місці осіб, за наявності відомостей про те, що розмови і поведінка осіб у цьому місці, а також інші події, що там відбуваються, можуть містити інформацію, яка має значення для кримінального провадження. Накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК), щодо змісту відправлення та/або одержання якої раніше були дані показання свідком у взаємозв'язку з її оглядом і виїмкою (ст. 262 КПК), забезпечує негласне відкриття й огляд затриманої кореспонденції, на яку накладено арешт, її виїмку або зняття копій чи отримання зразків для подальшого використання їх під час проведення інших С(Р)Д. Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК) забезпечує перевірку відомостей про контакти, про які дав показання свідок, та фіксування змісту інформації, яка передається та отримується особою, що вчинила злочин, шляхом негласного спостереження, відбору та фіксації із застосуванням відповідних технічних засобів змісту інформації, яка передається особою, а також одержання, перетворення і фіксацію різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку (знаки, сигнали, письмовий текст, зображення, звуки, повідомлення будь-якого виду). Якщо свідок дав показання щодо зв'язку публічно недоступного місця, житла чи іншого володіння особи з обставинами, які мають значення для кримінального провадження, то їх обстеження, відповідно до ст. 267 КПК, забезпечує встановлення технічних засобів для аудіо-, відеоконтролю особи або безпосередньо виявлення і фіксацію слідів кримінального правопорушення, проведення огляду, виявлення документів, речей, що мають значення для досудового розслідування, виготовлення копій чи їх зразків, виявлення осіб, які розшукуються, або з іншою метою для досягнення цілей кримінального провадження. Спостереження за особою, щодо причетності якої до вчинення кримінального правопорушення були одержані показання від свідка, за річчю або місцем, щодо зв'язку яких були одержані від нього показання, в публічно доступних місцях (ст. 269 КПК) допомагає шляхом візуального спостереження, в тому числі із застосуванням спеціальних технічних засобів для спостереження за особою, зафіксувати її пересування,

контакти, поведінку, перебування в певному, публічно доступному місці у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення тощо або застосування з цією метою спеціальних технічних засобів для спостереження. Застосування контролю за вчиненням кримінального правопорушення дає змогу перевірити одержані від свідка відомості про вчинення тяжкого або особливо тяжкого кримінального правопорушення шляхом здійснення контрольованої поставки, контрольної, оперативної закупки або спеціального слідчого експерименту, відповідно до вимог, передбачених ст. 271 КПК, з подальшим документуванням протиправних дій особи через проведення С(Р)Д та інших процесуальних дій.

За підсумками НС(Р)Д, як і С(Р)Д, можуть бути одержані і позитивні, і негативні результати, які також повинні піддаватися оцінці на предмет їх допустимості, достатності для висновку про достовірність чи недостовірність показань свідка [208, с. 101–112].

3.3. Засоби з'ясування достовірності показань свідка під час судового розгляду

Безпосередність дослідження показань, речей і документів є однією з ключових засад, на яких побудована нормативно-правова регламентація судового розгляду кримінальних справ у суді першої інстанції. Як зазначає В. О. Попелюшко, безпосередність забезпечує отримання судом найбільш точної, без перекручень і втрат інформації, дає можливість особисто ознайомитися з джерелами доказів про факти і обставини, що мають значення у справі, а отже, сприяє всебічній та об'єктивній їх оцінці і прийняттю на цій підставі обґрунтованого рішення. Суд не має права замість безпосереднього сприйняття доказів обмежитися дослідженням письмових матеріалів справи із досудового слідства [282, с. 46]. Безпосередність дослідження судом показань свідка полягає у тому, що він у ході судового слідства особисто сприймає відомості щодо обставин кримінального провадження, які відомі йому та мають значення для цього кримінального провадження [101, с. 137].

О. В. Литвин, трактуючи безпосередність як метод дослідження доказів під час кримінально-процесуального доказу-

вання на стадії судового розгляду, вказує, що сутність його полягає в особистому сприйнятті судом фактичних даних через регламентовані законом джерела доказів, на основі чого здійснюється формування знання про фактичні обставини кримінального провадження (тобто їх встановлення), що вважається неодмінним етапом правозастосовної діяльності, якою і є кримінальна процесуальна діяльність. Встановлення фактичних обставин кримінального провадження – це передумова формування суддівського переконання і прийняття остаточного процесуального рішення на стадії судового розгляду щодо доведеності або недоведеності обставин, передбачених ст. 91 КПК [204, с. 27]. У названих судженнях щодо безпосередності дослідження доказів судом на підставі нормативних приписів КПК увага зосереджується тільки на суді. Суд справді є стрижневим суб'єктом судового розгляду, однак аналіз системи нормативних приписів КПК, які регламентують здійснення судового розгляду, зокрема глави 28 КПК, засвідчує, що засада змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості пронизує всі елементи судового розгляду, зокрема й дослідження судом доказів. Тож таке дослідження суд здійснює за прямої участі сторін обвинувачення, захисту та іншими учасниками кримінального провадження у передбачених кримінальним процесуальним законом випадках (потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, їхніми представниками та законними представниками, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, представником служби у справах дітей, уповноваженого підрозділу ювенальної превенції Національної поліції, законним представником, педагогом, психологом, лікарем, експертом) шляхом створення належних умов для реалізації ними своїх прав та виконання обов'язків, інакше судом не може бути реалізована функція здійснення правосуддя. Наприклад, під час допиту свідка суд зобов'язаний контролювати хід допиту, щоб уникнути зайвого витрачання часу, захистити свідків від образи або не допустити порушення правил допиту (ч. 3 ст. 352 КПК); а відповідно до нормативних приписів чч. 6, 7 ст. 352 КПК, допит свідків здійснює прокурор, захисник або обвинувачений, якщо він взяв захист на себе, і тільки після того можуть бути поставлені запитання

потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, їхніми представниками та законними представниками, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також головуючим і суддями (ч. 11 ст. 352 КПК).

Важливе методологічне значення для формування уявлень про засоби з'ясування достовірності показань свідка при безпосередньому дослідженні доказів судом у змагальному кримінальному провадженні мають міркування М. Є. Шумила щодо значення доказів, сформованих під час досудового розслідування: «…з позицій сучасної когнітології та соціальної психології, то не складно переконатися в тому, що юрист (слідчий чи прокурор) не у змозі одноособово належним чином оцінити і перевірити докази певним обсягом. Річ у тім, що на справність таких операцій суттєво впливає низка чинників, зокрема соціальна позиція суб'єктів доказування, наявність процесуального інтересу та ін… Далі треба згадати і про потребу вступати у відносини з іншими суб'єктами-конкурентами доказування (захисником, підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим та ін.), що обумовлене коопераційним та комунікаційним характером діяльності процесуального доказування. У перебігу доказових правовідносин за допомогою предметів-посередників (доказів) між ними здійснюється обмін, а отже, критика та контркритика продуктів їхнього логіко-практичного ативізму. Особливо цьому має слугувати змагальна процедура судового розгляду, де презюмована незалежність та рівновіддаленість суду від сторін повинна забезпечувати рівновагу презентованих сторонами доказів, їхню вільну та неупереджену оцінку, а як наслідок формування повноцінних судових доказів як основу для ухвалення законного й справедливого підсумкового рішення» [396, с. 208].

Встановлення відповідності даних, які повідомляються свідком суду, реальним подіям, що сталися під час готування, вчинення, приховування кримінального правопорушення, та щодо інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, прямо залежить від того, наскільки якісно сторони обвинувачення та захисту реалізовуватимуть надані їм кримінальним процесуальним законом права та виконувати обов'язки. Їхня процесуальна активність, критичне ставлення до доказів, які надані суду протилежною стороною, є запору-

кою одержання судом під час судового розгляду максимально можливої кількості даних про обставини події кримінального правопорушення, що, своєю чергою, сприяє прийняттю судом доброякісних процесуальних рішень.

Допит свідків у суді для сторони обвинувачення та захисту не відбувається, так би мовити, з нуля. Інформаційну основу цієї діяльності становлять докази, зібрані у кримінальному провадженні під час досудового розслідування, зокрема й показання свідка, які попередньо були надані ним слідчому. Вони через процедуру відкриття матеріалів, яка здійснюється відповідно до вимог ст. 290 КПК, володіють загалом даними, які зібрані і стороною обвинувачення, і стороною захисту під час кримінального провадження, відтак ними оперують під час судового розгляду кримінальної справи по суті, зокрема під час допиту свідків – як із боку обвинувачення, так і з боку захисту, в тому числі і під час допиту свідків, про яких стало відомо тільки на судовому розгляді і вони викликані судом для їх допиту.

Показання свідків під час судового розгляду, як і під час досудового розслідування, є одним із найпоширеніших джерел доказів. Допит свідка в суді, за чч. 6, 7 ст. 352 КПК, поділяється на дві частини – прямий допит та перехресний допит.

Прямий допит свідка полягає в одержанні від нього показань шляхом постановки запитань тією стороною кримінального провадження, котра заявила його як свідка зі свого боку під час визначення обсягу доказів, які потрібно дослідити зі сторони обвинувачення та захисту. В літературі прямий допит позиціонується як головний [228, с. 53], і щодо перехресного допиту умовно його таким можна визначати, оскільки під час прямого допиту суд одержує первинні показання, які в подальшому протилежній стороні надається можливість перевірити при перехресному допиті, що відбувається безпосередньо після прямого допиту. Під час прямого допиту прокурор зі сторони обвинувачення або захисник (обвинувачений, якщо він взяв захист на себе) зі сторони захисту, котрий заявив особу як свідка зі свого боку, ставлять запитання про відомі свідку обставини, які мають значення для кримінального провадження. Для того щоби мінімізувати вплив на показання свідка з боку особи, яка його допитує, законодавець у ч. 6 ст. 352 КПК

встановив заборону ставити навідні запитання під час такого допиту, тобто запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї. Окрім цього, у ч. 9 ст. 352 КПК з метою створення умов для давання достовірних показань свідком, який потребує забезпечення безпеки, передбачена можливість суду за власною ініціативою або за клопотанням сторін кримінального провадження чи самого свідка постановити вмотивовану ухвалу про проведення допиту свідка з використанням технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду, або в інший спосіб, що унеможливлює його ідентифікацію та забезпечує сторонам кримінального провадження можливість ставити запитання і слухати відповіді на них. Якщо існує загроза ідентифікації голосу свідка, допит може супроводжуватися створенням акустичних перешкод. Перед постановленням відповідної ухвали суд зобов'язаний з'ясувати наявність заперечень сторін кримінального провадження проти проведення допиту свідка в умовах, що унеможливлюють його ідентифікацію, і в разі їх обґрунтованості відмовити у проведенні допиту свідка в порядку, визначеному цією частиною. До речі, такі умови створюються як для прямого, так і для перехресного допиту.

З метою забезпечення умов для давання достовірних показань свідком йому, відповідно до ч. 12 ст. 352 КПК, надано право користуватися нотатками під час і прямого, і перехресного допиту, якщо його показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які важко зберегти в пам'яті. Недопустимим є перебивати відповідь свідка ані учасником кримінального провадження, ані судом. І якщо свідок висловлюється нечітко або з його слів неможливо висновувати, чи визнає він обставини, чи заперечує їх, суд має право зажадати від цього свідка конкретної відповіді – «так» або «ні».

Якісне проведення допиту свідка під час судового розгляду і, зрештою, з'ясування достовірності його показань неможливе без складання його плану як прокурором, так і захисником у процесі їх підготовки до судового засідання, на якому він буде допитаний. Базовим компонентом такого плану, як свідчить аналіз результатів наших спостережень за допитами 58 свідків під час судових розглядів 32 кримінальних справ у Галицькому, Шевченківському, Залізничному районних судах

м. Львова, є перелік питань, які готують прокурор, захисник для допитів і свідків зі сторони обвинувачення, і свідків зі сторони захисту. Таке планування полягає не тільки у формуванні запитань до свідка, а й у підбірці матеріалів кримінального провадження (наприклад, організаційно-управлінських, бухгалтерських документів підприємства, установи, організації, нормативно-правових актів, висновків експертиз, протоколів С(Р)Д, НС(Р)Д та інших процесуальних дій тощо), які потрібні для одержання показань від свідка щодо їх змісту, використання у зв'язку із тими чи іншими обставинами кримінального правопорушення тощо. З цього приводу Н. М. Максимишин назагал слушно акцентує, що відповіді свідка обвинувачення під час прямого допиту мають розкрити всі ті обставини, які підлягають доказуванню в реалізації правової позиції обвинувачення, а свідка захисту – правової позиції захисту. Якщо сторона кримінального провадження не поставить потрібного запитання – інформація для суду залишиться нерозкритою та невстановленою і в підсумку суд не зможе посилатися на відомості, які не були озвучені свідком [228, с. 55–56]. Стосовно наведеного зауважимо, що суд, проявляючи свою активність у дослідженні показань свідка, відповідно до нормативних приписів ч. 11 ст. 352 КПК, може поставити запитання свідку, а відтак усунути прогалини чи з'ясувати причини виникнення неточностей, прогалин, суперечностей у показаннях свідка, допитаного прокурором або захисником. Але, готуючись до допиту свідка, ані прокурор, ані захисник не повинні розраховувати на те, що суд обов'язково з'ясує всі обставини, у встановленні яких зацікавлена сторона обвинувачення чи захисту. Використання планів допиту і прокурором, і захисником має полягати не тільки в задаванні запитань, а й у постійному моніторингу відповідей, які надає свідок, на предмет їх відповідності показанням, які були від нього одержані під час досудового розслідування, та іншим доказам, одержаним стороною обвинувачення, стороною захисту під час досудового розслідування, а також судом під час судового розгляду. Задля цього вони мають використовувати нотатки для внесення виявлених у показаннях розбіжностей, неточностей, прогалин та нових даних, про які не було відомо до цього.

Корисність таких записів для оцінки показань свідка визнали 100% опитаних нами прокурорів, адвокатів та суддів. Однак, якщо 100% суддів вказали, що вони такими записами послуговуються самі, то використання нотатків під час здійснення допитів свідків в суді підтвердили 50% респондентів-прокурорів, а адвокатів – 41%. Причиною ненотування і прокурори, і адвокати назвали свою здатність втримати в пам'яті почуте, відсутність такої потреби або складність в одночасному допитуванні і занесенні приміток стосовно відповідей на запитання. Вважаємо, що практика невикористання робочих записів під час допитів свідків прокурорами та захисниками спричиняє упущення ними суперечностей, неточностей, прогалин у показаннях свідка, нез'ясування їхньої природи під час судового розгляду. Складно уявити, що прокурор, як і адвокат, беручи участь у декількох судових розглядах одночасно, можуть зберегти в пам'яті всі обставини, які були з'ясовані під час тих же допитів свідків, протиріччя в їхніх показаннях і з урахуванням їх здійснювати допити інших свідків, потерпілих, обвинувачених тощо. Зазначимо, що робочі записи прокурорам та захисникам рекомендується робити під час прямого допиту, який здійснює протилежна сторона. Це дає змогу актуалізувати план проведення перехресного допиту, керуючись одержаними даними під час прямого допиту свідка. Плани допиту свідка разом із нотатками щодо їхніх відповідей і для прокурора, і для захисника мають бути компонентом планування – підтримання державного обвинувачення в суді прокурором чи здійснення захисту захисником. До речі, плани допитів свідків та інших учасників кримінального провадження, як і планування обвинувачення та захисту в суді, не мають носити незмінний характер, а динамічно коригуватися відповідно до результатів здійснення судових дій пошуково-пізнавального характеру. На цьому, зокрема, слушно наголошується у публікаціях, присвячених і підтриманню державного (публічного) обвинувачення [132, с. 190–192; 233, с. 32–33; 308, с. 87–88; 350, с. 112], і захисту в суді під час судового розгляду кримінальних справ [19, с. 74–87, 196–219; 45, с. 109; 128, с. 54, 74–81; 143, с. 20, 45; 232, с. 139]. Зазначимо, якщо сторону обвинувачення представляє група прокурорів, а захист здійснюється декількома захисниками, то робочі записи

під час прямого та перехресного допитів рекомендується здійснювати всім цим особам. Таким чином, якщо допит здійснює сторона обвинувачення, то простежувати відповіді допитуваного має другий прокурор, аналогічно рекомендується діяти і групі захисників. Це дає можливість іншому прокурору або захиснику ставити запитання, які не були з'ясовані. Реалізація ж планів обвинувачення і захисту під час судового розгляду здійснюється через суд. Як зазначає Л. М. Лобойко, поставити запитання під час допиту на судовому слідстві прокурор може тільки з дозволу головуючого, заявивши спочатку клопотання (а не «напряму», як це він міг зробити на досудовому слідстві). Так само й сторона захисту не може без такого дозволу вступати у відносини зі стороною обвинувачення [205]. Кожен із учасників процесу, як слушно зазначає А. В. Дулов, прагне так використовувати джерела передачі різних відомостей, щоб у найбільш яскравій формі виступали саме ті факти, які необхідні для сприйняття судом саме тої моделі події, що її обстоює певний учасник процесу [111, с. 352]. Суд завдяки своїм активним діям, користуючись своїми повноваженнями, має збалансовувати пізнавальну діяльність під час судового розгляду, знімаючи за власною ініціативою чи за протестом сторони питання, які не стосуються обставин, що є предметом судового розгляду, проявляти зовні свою неупередженість, реагуючи на випадки порушень прав та невиконання обов'язків учасниками судового розгляду, зловживання ними своїми процесуальними правами тощо, а також самостійно долучатися до процесу одержання доказів за власною ініціативою під час допитів, ставлячи запитання допитуваним особам, або приймати рішення про проведення інших судових дій пошуково-пізнавального характеру та брати участь у їх проведенні, спрямовані на з'ясування тих чи інших обставин, які мають значення для кримінального провадження. Все це є запорукою створення умов для одержання достовірних знань про обставини, які підлягають доказуванню.

Перехресному допиту свідків як засобу з'ясування достовірності їхніх показань приділяється значна увага у науковій літературі [18; 128; 173, с. 66–73; 228, с. 159–176] та у практиці кримінального провадження. Зокрема, знаний вітчизняний адвокат і науковець Я. П. Зейкан про значення перехресного

допиту каже так: «У змагальному кримінальному процесі перехресний допит – один із найважливіших засобів дослідження доказів і, без сумніву, небезпечний і для того, хто допитує. Одним необережним запитанням можна знищити плоди напрацювань всього судового процесу. В суді за участю присяжних значущість перехресного допиту зростає. Допит стає домінантою судового змагання» [128, с. 11].

О. С. Александров та С. П. Гришин розглядають перехресний допит як допит свідка стороною, котра є протилежною тій, що проводила прямий допит стосовно обставин, які були предметом прямого допиту цього свідка. Таким чином, питання перехрещуються головно у межах вже представлених обставин та фактів [8, с. 7–8].

І. І. Когутич перехресний допит трактує як допит, під час якого учасники судового розгляду можуть почергово ставити тій самій особі запитання щодо будь-яких епізодів (фрагментів) його показань із метою їх уточнення, доповнення, перевірки [158, с. 185].

В. М. Бабунич пропонує своє тлумачення перехресного допиту – як одного з видів судового допиту, що проводиться за правилами, визначеними в законодавстві, та з використанням вироблених наукою криміналістикою тактичних прийомів, який має обмежуватися з'ясованими під час прямого допиту обставинами або стосуватися питань достовірності показань і може бути проведений учасниками провадження, особистий чи процесуальний інтерес яких відрізняється від інтересу особи, котра провела прямий допит [18, с. 24].

Характеризуючи зміст і призначення перехресного допиту, не можна оминути увагою доробок зарубіжної теорії та практики кримінального провадження. Так, Р. Гарріс визначав перехресний допит як уміння показати у найвигіднішому для вашого клієнта світлі ті відомості, які містяться в показаннях свідків іншої сторони, доповнити їх, якщо можливо, встановленням обставин, яких не торкнувся ваш супротивник, і закласти підґрунтя для спростування цих показань, коли це потрібно [71, с. 10]. С. Джері писав про перехресний допит як про метод, за допомогою якого вустами свідка повідомляються вигідні для допитувача (учасника кримінального провадження, який здійснює допит) обставини кримінальної справи і одно-

часно перевіряється достовірність невигідних свідчень [102, с. 44]. Загалом аналогічно з приводу змісту, призначення та мети перехресного допиту висловлюються й інші зарубіжні науковці [417, с. 24; 414, с. 127; 427].

Завдяки західноєвропейській юриспруденції перехресний допит позиціоновано як один із ключових компонентів реалізації права на справедливий суд і за ним закріпилося розуміння його призначення як засобу перевірки даних свідком показань на предмет їхньої достовірності. Своє втілення це одержало у пункті d § 3 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. у приписах про право обвинуваченого допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення. У своїх рішеннях ЄСПЛ неодноразово вказував на недопустимість порушення права обвинуваченого на перехресний допит (див. рішення ЄСПЛ у справах «S. v. Germany» no. 8945/80 від 13 грудня 1983 року [431], «Unterpertinger v. Austria» no. 9120/80 від 24 листопада 1984 року [438], «Condron v. the United Kingdom» no. 35718/97 від 2 травня 2000 року [415], «Guilloury v. France» no. 62236/00 від 22 червня 2006 року [420], «Lutsenko v. Ukraine» no. 30663/04 від 12 березня 2009 року [424], «Kornev and Karpenko v. Ukraine» no. 17444/04 від 21 жовтня 2010 року [423], «Zhukovskiy v. Ukraine» no. 31240/03 від 3 березня 2011 року [440], «Al-Khawala and Tahery v. The United Kingdom» no. 26766/05 від 15 грудня 2011 року [412], «Schatschaschwili v. Germany» no. 9154/10 від 15 грудня 2015 року [432], «Daştan v. Turkey» no. 37272/08 від 10 жовтня 2017 року [416] та ін.).

Зокрема, у пункті 29 рішення у справі «Unterpertinger v. Austria» no. 9120/80 від 24 листопада 1984 року, а також у п. 63 рішення у справі «Kornev and Karpenko v. Ukraine» no. 17444/04 від 21 жовтня 2010 року ЄСПЛ однозначно вказує, що гарантії, які містяться в § 3, є конкретними аспектами загальної концепції справедливого судового розгляду, що викладені у § 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [423; 438]. У п. 127 свого рішення у справі «Al-Khawala and Tahery v. The United Kingdom» no. 26766/05 від 15 грудня 2011 року в контексті нормативних приписів пункту d § 3 ст. 6

Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо перехресного допиту цей суд зазначив: «Основний принцип полягає в тому, що обвинувачений у кримінальному процесі повинен мати ефективну можливість оскаржувати докази проти нього. Цей принцип потребує не тільки того, щоб обвинувачений знав особистість своїх обвинувачів, щоби він міг оспорити їх чесність та достовірність, але він повинен мати можливість перевірити правдивість та достовірність їхніх доказів шляхом їх усного вивчення за його присутності, або тоді, коли свідок робив заяву, або на якомусь більш пізньому етапі судового розгляду». А у п. 128 цього рішення констатовано: якщо обвинувальний вирок ґрунтується виключно або в основному на доказах, які представлені свідками, яких обвинувачений не може опитати на будь-якому етапі судового розгляду, його право на захист є невиправдано обмеженим [412]. Таким чином, постановлене за таких умов рішення суду не відповідає критеріям справедливого правосуддя. Тут слід зазначити, що порушення права на перехресний допит не буде, якщо захисник або обвинувачений, який взяв на себе захист, чи прокурор відмовляться від наданого їм права здійснити перехресний допит.

Ефективній реалізації наведеного функціонального призначення перехресного допиту сприяє не лише його нормативне закріплення у ст. 352 КПК, а й уміле володіння тактикою його проведення. Наукові рекомендації щодо тактичних прийомів перехресного допиту, представлені в літературі, охоплюють опис типів перехресного допиту, його предмет і межі, поради стосовно ролі головуючого в судовому засіданні при перехресному допиті, техніку підготовки до перехресного допиту та його тактику, психологічні особливості свідка, які має враховувати особа, котра його допитує в судовому засіданні, особливості формулювання основних, доповнювальних, уточнювальних, нагадувальних, контрольних, навідних запитань (зокрема сформульовані Я. П. Зейканом [128]). Саме питання здатні достатньою мірою задовольнити потреби і захисників, і прокурорів у вирішенні тактичних завдань захисту або обвинувачення, які вони можуть визначати для перехресного допиту. Водночас є певна проблема, котра, на наш погляд, здебільшого полягає у відсутності належної професійної підго-

товки як окремих прокурорів, так і адвокатів щодо проведення перехресних допитів взагалі або в їх неякісній підготовці до конкретних перехресних допитів свідків у кримінальних провадженнях.

Узагальнення результатів спостереження за судовими засіданнями, під час яких проводилися перехресні допити, дало змогу виокремити низку типових ситуацій, коли сторонами заявлялися клопотання до суду щодо порушення їхнього права на перехресний допит, або ситуацій, коли під час перехресного допиту захисниками, прокурорами заявлялися протести щодо поставлених протилежною стороною запитань.

Клопотання щодо порушення судом права на перехресний допит у всіх досліджених нами випадках заявлялося стороною захисту та стосувалося або обмеження судом часу, необхідного для задавання визначених захисником запитань свідку (38%), або зняття судом запитань сторони захисту, на які вона хотіла одержати відповіді (43%), чи взагалі припинення перехресного допиту судом через систематичне задавання стороною захисту запитань, які, на розсуд суду, не стосуються обставин кримінального правопорушення (19%).

Стаття 352 КПК не містить вказівок щодо часу, який може бути наданий прокурору, захиснику для постановки запитань під час перехресного допиту. В судовій практиці судді, з огляду на засади змагальності (ст. 22 КПК), яка, зокрема, передбачає рівність прав сторін на збирання та подання до суду доказів (ч. 2 ст. 22 КПК), а також на те, що, відповідно до ч. 6 ст. 22 КПК, суд зобов'язаний, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створити необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав, відводять рівнозначний тривалості прямого допиту час на постановку запитань при перехресному допиті, зокрема і для захисника, і для прокурора. І така практика є виправданою. Але об'єктивно виникають ситуації, коли для проведення перехресного допиту захисник або прокурор потребують більше часу, ніж було затрачено на прямий допит протилежною стороною. Ми не поділяємо позицію В. М. Бабунича, що перехресний допит може стосуватись лише обставин, установлених під час прямого допиту, і питань добросовісності особи допитуваного. А якщо допитувач захоче вийти за ці межі, то він вправі допитати цю особу під час прямого допиту

(як свого свідка), зі збереженням права інших учасників провадження на проведення в цій частині перехресного допиту [18, с. 103]. Якщо унормувати таке правило, то суд буде вимушений переривати перехресний допит чи знімати певні запитання для подальшого з'ясування їх під час прямого допиту, відтак може розірватися логічна послідовність з'ясування обставин, які мають вагу в кримінальному провадженні та про які відомо цьому свідку. Також є певні зауваження щодо пропозиції переведення свідка обвинувачення чи захисту з однієї групи свідків до іншої. Сенсу в цьому немає. Свідок зобов'язаний відповідати на запитання незалежно від того, чи ставить їх йому прокурор, чи захисник, чи є він свідком з боку обвинувачення, чи захисту. І для свідків обвинувачення, і для свідків захисту у ч. 2 ст. 352 КПК передбачено однакову присягу, як і однакові законні підстави відмови від давання показань та кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивих показань чи відмову від давання показань. Зрештою, реалізація пропозицій В. М. Бабунича ускладнить процес дослідження показань свідка судом, і через переривання перехресного допиту свідка, повернення до його прямого допиту і знову до перехресного збільшуватимуться строки судового розгляду. Формулюючи свої пропозиції, В. М. Бабунич, напевне, взяв за основу положення правила 611 «Режим та порядок допиту свідків та надання доказів» Федеральних правил про докази Сполучених Штатів Америки. Зокрема, у пункті «в» цього правила зазначається: «Перехресний допит не повинен виходити за рамки предмета прямого допиту і питань, які впливають на достовірність показання. Суд може дозволити допит по додаткових питаннях, як при прямому допиті» [430]. Тобто не передбачається в таких ситуаціях перехід до прямого допиту. Допит залишається перехресним, і прямий допит цього свідка не починається.

На нашу думку, у кожному конкретному випадку суд щодо відхилення чи підтримання протесту стосовно заданого запитання під час допиту свідка має підходити індивідуально, зважаючи на зміст уже одержаних показань, наявність в них внутрішніх протиріч чи протиріч з іншими доказами тощо. Межі перехресного допиту не мають обумовлюватися тільки даними, які були почуті під час прямого допиту свідка. І з цього

приводу ми цілком поділяємо думку Я. П. Зейкана [128, с. 40]. Перехресний допит вважається основним засобом перевірки показань свідка на предмет їхньої достовірності, отож сторони кримінального провадження мають право ставити свідку запитання щодо: а) його індивідуальних можливостей сприймати факти, про які він дає показання (з'ясовуються стан та особливості зору, слуху, наявність професійної підготовки і знань тощо); б) інших обставин, які можуть мати значення для оцінки достовірності показань свідка (фізична спроможність побачити з того місця, з якого він бачив події; чи спостерігав він свідомо те, що відбувалося; чи усвідомлював він, що вчиняється кримінальне правопорушення, або випадково якісь обставини побачив); в) попередніх показань, які не узгоджуються із його щойно наданими показаннями [128, с. 40; 184, с. 90]; г) протиріч із показаннями інших осіб, які раніше були допитані, або з даними з інших джерел доказів щодо тих самих обставин, про які повідомив свідок; ґ) обставин, які не були з'ясовані протилежною стороною під час здійснення нею прямого допиту та які мають значення для обстоювання в суді своєї процесуально-правової позиції стороною захисту або обвинувачення тощо. Законодавець, до речі, обов'язок свідка стосовно давання правдивих показань під час досудового розслідування та судового розгляду (п. 2 ч. 2 ст. 66 КПК) посилив нормативними приписами ч. 3 ст. 96 КПК щодо обов'язку свідка відповідати на запитання, спрямовані на з'ясування достовірності його показань.

Важливим для судової практики є те, чи можуть бути винятки з цього правила. Вважаємо, що вони є. Приміром, під час здійснення перехресного допиту прокурор чи захисник можуть, користуючись положеннями ч. 2 ст. 96 КПК, з метою так званої дискредитації свідка та його показань поставити запитання на основі раніше одержаних показань як цього свідка, так і інших свідків, потерпілого тощо, або навести документи, що підтверджують його репутацію, зокрема щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство або інші діяння, що демонструють нечесність свідка. Чи може свідок відмовитися відповідати на такі запитання? Відповідно до ч. 3 ст. 96 КПК – ні. Однак такі запитання стосуються особи свідка, а отже, користуючись своїм правом,

передбаченим у п. 3 ч. 1 ст. 66 КПК, він може відмовитися відповідати на них. Щодо цього є важливий нюанс – така відмова допустима тільки щодо запитань, відповіді на які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення свідка, близьких родичів чи членів його сім'ї у вчиненні кримінального правопорушення, а також щодо показань стосовно відомостей, які, згідно зі ст. 65 КПК, не підлягають розголошенню; у всіх інших випадках свідок зобов'язаний дати відповідь на поставлене йому запитання.

Чимало юристів-практиків та науковців неоднозначно ставляться до наведених способів дискредитації свідка, перелічених у ч. 2 ст. 96 КПК. За підсумками нашого опитування, відповіді на запитання щодо можливості доведення недостовірності показань свідка показаннями, документами, які підтверджують його репутацію, зокрема щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство або інші діяння, що викривають нечесність свідка, розділилися майже порівну: «так, вважаю, що здатні» (32%), «так, вважаю, що здатні, але коли обман, шахрайство з боку свідка або інші діяння, що підтверджують його нечесність, пов'язані з обставинами кримінального провадження» (34%), «ні, тому що ця норма надає невиправдано широке поле для поширення фактів нечесності свідка тощо, не пов'язаних із подією кримінального правопорушення, впливає на інтерпретацію показань свідка як безумовно недостовірних, а самого свідка – як нечесного» (34%). Із наведеного очевидно, що значна кількість опитаних визнає можливим доведення недостовірності показань свідка на підставі відомостей про нечесність як елемент репутації цього свідка, однак із низкою застережень. Вивчення досвіду англо-американського доказового права, відповідно до якого наш законодавець перейняв правила виключення з переліку доказів показань свідка через його репутацію, демонструє, що прийняття рішення про це вимагає обґрунтування стороною, яка здійснює перехресний допит, твердження про недостовірність показань свідка через його репутацію. Так, згідно з правилами 405, 608, 609 Федеральних правил про докази Сполучених Штатів Америки, суд може провести дослідження правдивості чи неправдивості свідка як його репутації; підставами для початку дослідження неправдивості свідка як його репутації

може бути його засудження за кримінальне правопорушення або попередня поведінка; таке дослідження здійснюється під час перехресного допиту такого свідка; висновок про неправдивість свідка як репутації має бути обґрунтований доказами для його врахування під час оцінки достовірності його показань. Консультативна рада, створена при Верховному суді Сполучених Штатів Америки, у своїх роз'ясненнях до Федеральних правил про докази щодо дискредитації свідка на підставі аналізу судової практики вказує на те, що при застосуванні цих правил існують суттєві ризики зловживання ними. Консультативна рада, роз'яснюючи особливості застосування правила 608 Федеральних правил про докази, встановила, що гарантіями від таких зловживань є вимоги доведення прикладів щодо неправдивості особи, проте вони не мають бути віддалені у часі від події кримінального правопорушення, а також судом повинна бути врахована небезпека несправедливих упереджень, можлива плутанина або введення в оману присяжних, а також імовірність необґрунтованого переслідування особи за злочин, у зв'язку із вчиненням якого ставиться під сумнів репутація свідка [434]. Наведене узагальнення зарубіжного досвіду застосування дискредитації свідка, на нашу думку, переконує, що суд мусить обережно застосовувати у своїй практиці положення ч. 2 ст. 96 КПК під час оцінки показань свідка з огляду на його репутацію. Попередня протиправна поведінка може бути взята до уваги у висновку про недостовірність показань свідка тільки за наявності доказів неправдивості показань свідка у цьому кримінальному провадженні. Як приклад можна навести визнання недостовірними показання свідка ОСОБА_11 на підставі ст. 96 КПК через репутацію свідка, яка підтверджувала її нечесність, у вироку апеляційного суду Миколаївської області у кримінальній справі № 477/1789/15-к. Підставою для цього був цілий комплекс обставин: цей свідок була співмешканкою обвинуваченого ОСОБА_3, неодноразово судима, в тому числі за шахрайство, під час досудового розслідування добровільно видала викрадені в ОСОБА_7 її цивільним чоловіком ОСОБА_3 речі, а під час допиту в апеляційному суді заявила про те, що через свою правову необізнаність раніше помилково зазначила, що видані нею речі викрадені, а вони були добровільно передані до ОСОБА_3 від ОСОБА_14,

який є батьком потерпілого ОСОБА_7. Колегія суддів судової палати у кримінальних справах, дослідивши показання ОСОБА_11 в сукупності з іншими матеріалами кримінальної справи, з урахуванням її особистості, визначила, що твердження ОСОБА_11 про її попередню помилкову заяву під час обшуку, що видані нею речі були викрадені ОСОБА_3 в ОСОБА_7, через її правову необізнаність є голослівними з огляду на її неодноразові судимості, в тому числі за шахрайство, а також, будучи співмешканкою обвинуваченого ОСОБА_3, вона є заінтересованою у вирішенні справи [55]. Вважаємо, що неприпустимим є обґрунтування оцінки показань на предмет їхньої достовірності тільки на підставі фактів про попередні негативні вчинки свідка, не пов'язані з цим кримінальним провадженням, без урахування змісту показань цього свідка у їх взаємозв'язку з іншими доказами у кримінальному провадженні.

Окремо варто зупинитися на особливостях судового допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, який проводиться на підставі положень ст.ст. 352, 354 КПК. Перша норма має загальний характер, друга – спеціальний і щодо допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, і щодо потерпілого. Наявна в літературі аналітика нормативно-правової регламентації та практики проведення допитів таких свідків здебільшого сконцентрована на процесуальному статусі законного представника, педагога, психолога, лікаря, які залучаються до допиту малолітнього, неповнолітнього, на особливостях реалізації їхніх прав і обов'язків та відповідності у цьому контексті положень КПК Мінімальним стандартним правилам Організації Об'єднаних Націй, що стосуються чинення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985 року, Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, Європейській конвенції про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року, Керівним принципам Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, від 17 листопада 2010 року, практиці ЄСПЛ [253; 241, с. 38–41; 190, с. 57–67; 20, с. 164–171; 186, с. 152–159].

Отож назагал визнаємо, що у чинному КПК міститься чимало прогалин, які потрібно усунути, зокрема щодо визначення прав і обов'язків, а також критеріїв добору педагогів, психологів, лікарів для участі у допитах неповнолітніх, малолітніх

свідків, а також неврахування законодавцем потенційної ймовірності конфліктів інтересів неповнолітнього, малолітнього свідка та його законного представника та їх впливу на проведення допиту. Поза належною увагою науковців залишилося також питання впливу особливостей перехресного допиту на можливість одержання достовірних показань від малолітніх, неповнолітніх свідків.

Відомо, що рівень схильності до навіювання є вищим у неповнолітніх, ніж у дорослих. Тож до дозволених способів проведення перехресного допиту віднесено постановку навідних запитань, тобто у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї (ч. 6 ст. 352 КПК). У разі здійснення перехресних допитів малолітніх, неповнолітніх свідків, а також потерпілих та неповнолітніх обвинувачених, постановка таких запитань, з огляду на значно нижчу психологічну стійкість малолітнього, неповнолітнього до зовнішнього психологічного впливу, може призвести до зміни їхніх показань через бажання, скажімо, догодити прокуророві, захисникові. А в разі здійснення перехресного допиту обвинуваченим, який взяв на себе захист, потенційно психологічне навіювання щодо малолітнього, неповнолітнього свідка, котрий бачив, як цей обвинувачений вчиняв злочин, значно посилюється, зокрема шляхом постановки навідних запитань. Тому вважаємо, що допит такого свідка за межами залу судового засідання (в іншому приміщенні) з використанням відеоконференції (дистанційного судового провадження) як гарантія об'єктивного з'ясування обставин та/або захисту прав малолітнього чи неповнолітнього свідка, передбачена ч. 4 ст. 354 КПК, не вирішує проблеми психологічного навіювання на малолітнього, неповнолітнього свідка, потерпілого за прямого вербального та візуального контакту з обвинуваченим, який здійснює перехресний допит. Пошук шляхів вирішення цієї проблеми в контексті дотримання вимог ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та засади змагальності сторін і свободи в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості, передбаченої ст. 22 КПК, привів нас до нормативно-правової регламентації здійснення допиту неповнолітніх свідків у суді за КПК ФРН. Так, § 239–241а КПК ФРН містять такі правила допиту

неповнолітніх свідків: допит свідків, які не досягли 18-річного віку, здійснює тільки головуючий у судовому засіданні; прокурор, підсудний, захисник можуть вимагати, щоб головуючий ставив свідкам наступні запитання; головуючий може дозволити цим особам провести безпосереднє опитування свідків, якщо, на його розсуд (з належною обачністю), немає підстав побоюватися спричинення шкоди свідкам; якщо особа, яка здійснює перехресний допит, зловживає повноваженням ведення допиту, то вона може бути позбавлена цього повноваження головуючим; головуючий може здійснити відвід запитань, якщо вони є непридатними або такими, що не стосуються предмета допиту [433; 78]. Наведені правила, на нашу думку, є збалансованими між інтересами малолітніх, неповнолітніх свідків, а також потерпілих та забезпечують значно більшою мірою умови для одержання достовірних показань від цих осіб.

Зважаючи на наведене, пропонуємо доповнити ст. 354 КПК частиною 1 у новій редакції: «1. Допит малолітнього або неповнолітнього свідка проводиться головуючим у судовому засіданні. Допит малолітнього свідка і, на розсуд суду, неповнолітнього свідка проводиться в присутності законного представника, педагога чи психолога, а за необхідності – лікаря. Після здійснення допиту головуючим у судовому засіданні прокурору, захиснику або обвинуваченому, який взяв на себе захист, надається можливість поставити запитання свідку. Якщо свідок зі сторони обвинувачення, то першим ставить запитання прокурор, якщо зі сторони захисту – захисник, якщо обвинувачений взяв на себе захист – обвинувачений. Головуючий у судовому засіданні за клопотанням прокурора, захисника або обвинуваченого, якщо він взяв на себе захист, може дозволити цим особам здійснити допит, якщо проти цього не заперечує свідок та його законний представник, педагог, психолог, лікар, які залучені судом до здійснення допиту цього свідка».

Під час судового розгляду засобами перевірки показань свідка можуть бути: їх повторні та додаткові допити; допити інших свідків, потерпілого, обвинуваченого, в тому числі й повторні та додаткові; одночасні допити раніше допитаних осіб; пред'явлення для впізнання осіб або речі, якщо під час досудового розслідування вони не пред'являлися; дослідження,

в тому числі із залученням спеціаліста в порядку ст. 360 КПК, речових доказів, документів, звуко-, відеозаписів, відомості про які були одержані під час допиту свідка. Для роз'яснення висновку експертизи, яка проводилася, зокрема для перевірки показань свідка, може бути допитаний експерт, а також може бути проведений огляд місця події. Законодавець у ч. 2 ст. 333 КПК передбачив, що у разі нездійснення під час досудового розслідування тимчасового доступу до речей і документів, а у ч. 3 ст. 333 КПК – у разі, якщо під час судового розгляду виникне необхідність у встановленні обставин або перевірці обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, і вони не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом, суд за клопотанням сторони кримінального провадження має право доручити органу досудового розслідування провести певні С(Р)Д, в тому числі й НС(Р)Д. У разі прийняття такого рішення суд відкладає судовий розгляд на строк, достатній для проведення С(Р)Д та ознайомлення учасників судового провадження з її результатами. Під час розгляду клопотання суд враховує значення обставин, про встановлення або перевірку яких просить особа, котра звернулася з ним, можливість їх встановлення або перевірки шляхом проведення С(Р) Д та причини, через які не були здійснені належні дії для їх встановлення чи перевірки на стадії досудового розслідування. Суд відмовляє в задоволенні клопотання прокурора, якщо той не доведе, що С(Р)Д, про проведення яких він просить, не могли бути проведені під час досудового розслідування через те, що не були і не могли бути відомі обставини, які свідчать про необхідність їх проведення. Тобто під час судового розгляду тимчасовий доступ до речей і документів, С(Р)Д та НС(Р)Д також можуть бути у передбачених законом випадках засобами перевірки показань свідка. Вибіркове вивчення 116 ухвал із 6625 щодо здійснення тимчасового доступу до речей і документів, С(Р)Д та НС(Р)Д під час судового розгляду, які містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень, станом на березень 2018 року засвідчило, що найбільш поширеним є доручення судом органу досудового розслідування здійснити розшукові дії, спрямовані на встановлення місцезнаходження свідка, та забезпечити його явку у судове засідання (42%), встановлення анкетних даних, місця реєстрації, фактичного

місця проживання та здійснення допиту раніше не допитаного свідка (10%), проведення слідчого експерименту (32%), тимчасового доступу до речей і документів (16%). Усе перелічене свідчить про те, що судді у більшості випадків щодо здійснення допитів свідків, з огляду на положення ст. 23 КПК, не вбачають сенсу у допитах свідків слідчим, тому що цього свідка все одно треба допитувати в суді. І така позиція є раціональною.

Підсумовуючи, зазначимо, що дослідження показань свідка, з'ясування їхньої достовірності під час судового розгляду шляхом застосування перелічених процесуальних дій відбувається за участі сторони обвинувачення та захисту, а також у передбачених КПК випадках за участі інших учасників кримінального провадження. Активність прокурора, захисника або обвинуваченого, який взяв на себе захист, під час судового розгляду є запорукою одержання судом максимально можливої кількості даних, які становитимуть інформаційну основу оцінки показань свідка на предмет їхньої достовірності.

Окрім цього, доцільно з'ясувати можливості дослідження показань свідка на предмет їхньої достовірності під час апеляційного розгляду. Відповідно до положень ч. 3 ст. 404, ч. 1 ст. 405 КПК, суд апеляційної інстанції за наявності (у зв'язку з апеляційною скаргою) клопотання учасників судового провадження зобов'язаний повторно дослідити обставини, встановлені під час кримінального провадження, за умови, що вони досліджені судом першої інстанції не повністю або з порушеннями, та може дослідити докази, які не досліджувалися судом першої інстанції, тільки якщо про дослідження таких доказів учасники судового провадження заявляли клопотання під час розгляду в суді першої інстанції або якщо вони стали відомі після ухвалення судового рішення, що оскаржується. Відповідно, як слушно зазначає Н. Р. Бобечко, структура апеляційного розгляду відповідатиме структурі судового розгляду в суді першої інстанції [36, с. 176]. Тобто у таких ситуаціях можуть здійснюватися з урахуванням умов, вказаних у ч. 3 ст. 404 КПК, допити як свідків, котрі були допитані під час судового розгляду в суді першої інстанції, так і свідків, котрих не допитували.

Що ж стосується касаційного судового розгляду, то у ч. 1 ст. 433 КПК констатовано, що суд касаційної інстанції не має права досліджувати докази, встановлювати та визнавати до-

веденими обставини, що не були встановлені в оскарженому судовому рішенні, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу. Його завданням є перевірка правильності застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального і процесуального права, правової оцінки обставин. Значення касаційного судового розгляду полягає в тому, що істотні порушення норм кримінального процесуального закону, які були допущені під час судових розглядів судом першої чи апеляційної інстанції, можуть впливати на одержання достовірних знань про обставини події кримінального правопорушення. Отож, скасовуючи на підставі цього судове рішення і призначаючи новий розгляд у суді першої чи апеляційної інстанцій, касаційний суд, так би мовити, забезпечує перезавантаження пошуково-пізнавальної діяльності, дає змогу здобути достовірне знання про обставини події кримінального правопорушення в суді.

3.4. Особливості оцінки достовірності показань свідків

Проблема достовірності доказів, за слушним визначенням І. І. Мухіна, є однією з надважливих у процесуальній теорії та практиці і становить сутність, основу оцінки доказів, тому привертає до себе неабияку увагу [243, с. 106]. Складність формування наукових рекомендацій щодо здійснення оцінки доказів, які містяться у визначених кримінальним процесуальним законом джерелах, полягає в тому, що вона, як будь-яка інша інтелектуальна діяльність людини, не може бути остаточно унормована. Як наголошує М. Є. Шумило, у механізмі, що формує внутрішнє переконання слідчого, прокурора, судді, є багато логічного й алогічного, свідомого й несвідомого, раціонального й нераціонального. Тому в діяльності суб'єктів кримінального процесу, що відповідають за його законність, завжди зарезервоване місце для випадковості, невизначеності, тобто чинників, не контрольованих нормою, які залежать лише від індивідуальних особливостей юриста [397, с. 49]. Це, а також ризики особистого свавілля – якщо залишити процес формування внутрішнього переконання суб'єктів доказування зовсім без нормативно-правових приписів – усвідомлювали

юристи-автори доктрини вільної оцінки доказів. Зокрема, І. Я. Фойницький на підставі аналізу кримінального процесуального законодавства Англії, США, Франції, Німеччини та Російської імперії виокремив такі спільні для них умови вироблення внутрішнього переконання за законом: 1) воно мусить бути висновком із обставин, що надані суду й перевірені в судовому порядку; 2) воно має бути засноване на розгляді та обговоренні всіх обставин, які стосуються справи; 3) суд повинен вирішувати справи, які йому підлягають, на підставі зібраних ним доказів або наданих йому в усій їх сукупності; 4) кожен доказ оцінюється за його власною природою та за зв'язком його зі справою [193, с. 218–221]. Через понад сто років після озвучення І. Я. Фойницьким цих міркувань у ст. 94 КПК знаходимо їх утілення у правилі, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожен доказ із позиції належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

З наведеного правила очевидно, що законодавець сформулював, так би мовити, алгоритм оцінки доказів, який полягає у послідовному опрацюванні кожного доказу на предмет його належності, далі допустимості, а після того достовірності. І сукупність доказів, які відповідають цим критеріям, вирізняються суб'єктом прийняття процесуального рішення на предмет їхньої достатності та знаходження у взаємозв'язку для встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. З перелічених критеріїв оцінки доказів найбільшу складність в оцінці має їх достовірність. Підставами для такого твердження є те, що, попри наявну в літературі дискусію з приводу внутрішнього переконання під час визначення доказів як належних, допустимих, а їх сукупності як достатньої для прийняття доброякісного процесуального рішення, щодо достовірності, найбільший вплив суб'єктивного фактора на оцінку доказів має саме цей критерій [29, с. 189–207; 40; 74; 89; 94; 225, с. 161–165; 297; 319]. Нині, хоч і зазнає критики, але існує нормативно визначений зміст належності доказів у ст. 85 КПК, а також допустимості, недопустимості

доказів та порядку визнання їх недопустимими у ст.ст. 86–90 КПК. Тому в контексті оцінки доказів, які зібрані у кримінальному провадженні, маємо нормативно визначені параметри належності, допустимості (недопустимості) доказів, які в разі їх застосування дають змогу окреслити коло доказів, котрі в подальшому можуть піддаватися оцінці на предмет їхньої достовірності (недостовірності). Якщо доказ визнаний неналежним або (та) недопустимим, то питання щодо подальшої оцінки його достовірності відпадає. Відповідне опитування засвідчило неоднозначність розуміння і серед науковців, і серед практиків наявності взаємозв'язку між цими критеріями оцінки доказів. Так, на запитання «Чи можна визнавати показання свідка достовірними, якщо встановлено, що в них містяться фактичні дані, які відповідають реальним подіям, що сталися, але вони одержані в недопустимий спосіб?» відповіли «так», мотивуючи тим, що такі властивості доказу, як допустимість і достовірність, не взаємопов'язані, 33%, а «ні», мотивуючи тим, що тільки в допустимий законом спосіб можна одержати достовірні докази, – 67 % науково-педагогічних працівників, а з-поміж опитаних нами слідчих «так» відповіли 40%, «ні» – 60% слідчих. Аналогічна пропорція простежується у відповідях прокурорів та суддів; серед адвокатів відповіли «так» 14%, «ні» – 86%. Наша ж позиція однозначна – для кримінального провадження в недопустимий за законом спосіб одержувати достовірні докази не можна. На цьому категорично зауважують й інші науковці [269, с. 198; 290, с. 13]. Вітчизняна та зарубіжна практика кримінального провадження вже неодноразово проходила через страшні уроки використання доказів, які були одержані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, зокрема шляхом застосування катувань під час допитів (про що йшлося вище). Тож нерозуміння взаємозв'язку між неухильним дотриманням прав і свобод людини під час кримінального провадження та одержанням достовірних знань про обставини, що підлягають доказуванню, яке продемонстрували і науково-педагогічні працівники, і практики, оцінюємо як потенційні ризики щодо допущення у процесі доказування можливості одержання даних про обставини події кримінального правопорушення внаслідок дій, що порушують права і свободи людини. Закривають питання щодо можливого

використання в доказуванні даних про обставини події кримінального правопорушення, які є достовірними, але отримані в недопустимий спосіб для пошуку нових джерел аналогічних відомостей про ті самі обставини, нормативні приписи ч. 1 ст. 87 КПК, котрі категорично тлумачать як недопустимі докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. На взаємозв'язок допустимості доказів із їхньою достовірністю також вказують положення ч. 6 ст. 97 КПК, згідно з якими показання з чужих слів не може бути допустимим доказом факту чи обставин, на доведення яких вони надані, якщо показання не підтверджується іншими доказами, визнаними допустимими згідно з правилами, відмінними від положень ч. 2 ст. 97 КПК; тобто недопустимі докази не можуть бути залучені до з'ясування достовірності як показань із чужих слів, так і інших доказів, котрі містять фактичні дані, щодо яких були надані такі показання.

У теорії кримінального процесу вироблення загальних правил оцінки достовірності доказів науковцями пов'язується передусім із розробкою стандартів доказаності «поза розумним сумнівом», «з достовірністю», «з вірогідністю», «з імовірністю», «обґрунтована підозра» та особливостями формування внутрішнього переконання суб'єкта доказування для прийняття процесуальних рішень. Тут варто акцентувати на науковому доробку О. С. Александрова, В. В. Вапнярчука, В. П. Гмирка, Х. Р. Слюсарчук, А. С. Степаненка, М. Є. Шумила, які сформували значну теоретичну основу для обґрунтування уявлень про те, що процес визначення доказів як таких, що відповідають дійсності у змагальному кримінальному провадженні, охоплює гносеологічні, логічні, лінгвістичні, психологічні, морально-етичні, культурні складові. Тобто для теорії кримінального процесу вкрай важливо, усвідомлюючи реальність перелічених елементів, сформулювати на основі наукових розвідок таку сукупність нормативно закріплених вимог та наукових рекомендацій щодо їх застосування, що забезпечуватиме об'єктивізацію результатів доказової діяльності в умовах змагального кримінального провадження і виступатиме як обов'язкова умова ухвалення законних процесуальних рішень у кримінальному провадженні. І цю проблему М. Є. Шумило слушно називає непростою [397, с. 50]. Її вирішення потребує

комплексного дослідження питань об'єктивізації пошуково-пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні і загальнотеоретичного, і практичного, прикладного характеру, консолідація яких сприятиме формуванню як цілісної концепції стандартів доказаності у кримінальному провадженні, так і науково обґрунтованих рекомендацій з удосконалення цих питань чинного вітчизняного кримінального процесуального законодавства. Одним зі шляхів розв'язання окресленої проблеми є дослідження особливостей оцінки доказів, одержаних з окремих джерел, зокрема тих, що містяться у показаннях свідків, і на підставі цих даних опрацювання питання щодо визначення об'єктивних критеріїв, за якими має встановлюватися їхня достовірність під час формування внутрішнього переконання суб'єкта доказування.

У теорії кримінального процесу загалом оцінка достовірності доказів трактується як тривалий процес, який завершується лише в момент формулювання остаточних висновків у справі на підставі усієї сукупності зібраних доказів. Оцінка доказів щодо їх достовірності здійснюється під час процесуальних дій, висунення версій, прийняття процесуальних рішень. Вона полягає в тому, що: 1) вивчається особа (свідок, потерпілий, експерт та ін.), яка володіє відомостями, щодо її спроможності давати правдиві та повні показання (висновок); 2) вивчається характер та умови виявлення матеріального носія інформації (предмета, документа); 3) аналізується зміст відомостей (послідовність і повнота викладення, наявність суперечностей, неточностей, прогалин, аргументація висновків, які ґрунтуються на даних науки тощо); 4) інформація, отримана з певного процесуального джерела, зіставляється з інформацією, одержаною з інших процесуальних джерел. Стосовно показань зазначається, що оцінка достовірності доказу охоплює аналіз всього процесу його формування: умов сприйняття, запам'ятовування, передавання, фіксації відомостей про факти, повідомлених особою, яку допитували. А щодо показань свідка зауважується, що багато критеріїв їхньої достовірності, які раніше виникли емпірично, нині мають наукове обґрунтування в криміналістиці, психології, фізіології та інших спеціальних галузях знань. Так, рекомендується у рамках вирішення питання про їхню достовірність за основу брати

чинники, які вивчаються у психології та фізіології: здатність цієї конкретної особи до сприйняття, запам'ятовування фактів та відтворення інформації про них, яка становить зміст її показань; швидкоплинність події, яка буде предметом спостереження; умови сприйняття; події та переживання, які здатні спотворити сприйняті події та послабити запам'ятовування; умови відтворення фактів на допиті; зацікавленість свідка у результатах справи; вплив інших очевидців події на зміст показань свідка тощо [208, с. 112; 213, с. 143–144; 346, с. 436–437].

У літературі міститься чимало рекомендацій щодо оцінки достовірності показань.

Як-от, Р. В. Костенко та А. О. Ляш вважають, що оцінка показань свідка здійснюється аналогічно оцінці достовірності доказів з інших джерел [172, с. 94; 226, с. 114]. М. Є. Шумило, навпаки, на підставі наукового доробку теорії кримінального процесу та з урахуванням нормативних приписів КПК визначив, що оцінка достовірності показань свідка залежить від: 1) характеру показань свідка. Для цього необхідно з'ясувати, джерелом якої життєвої обставини є ці показання, чи достатньо повно підтверджуються ці факти в показаннях, чи належить подія до обставин, що підлягають доказуванню, умови сприйняття обставин, наявність потерпілого, прогалин в обґрунтуванні, логічність викладу показань тощо; 2) особи свідка, що має значення для оцінки його показань, – наявність зацікавленості в результатах провадження, службових, родинних взаємин з іншими учасниками процесу, його психологічні особливості, здатність сприймати і давати правдиві показання, репутація свідка, характеристика як члена суспільства тощо; 3) співвідношення показань свідка з іншими доказами у провадженні з метою з'ясування суперечностей або узгодженостей між ними. Все це допомагає відповісти на два запитання: чи можна вважати показання свідка достовірними; чи наявні насправді факти, викладені в показаннях [182, с. 262].

Наведені теоретичні положення мають важливе методологічне значення для вироблення рекомендацій щодо оцінки показань свідка на предмет їхньої достовірності. Однак зауважимо, що оцінка достовірності доказів з різних джерел, передбачених у КПК, очевидно, містить спільні положення, однак,

беззаперечно, має і свої особливості. Щодо оцінки показань свідка цими положеннями, на нашу думку, є такі:

1. Визнання показань свідка недопустимим або/та неналежним доказом виключає визнання їх достовірним доказом у кримінальному провадженні.

Тобто перш ніж оцінювати показання свідка на предмет їхньої достовірності, необхідно оцінити їх допустимість та належність. Так само оцінюються й інші докази, які використовуватимуться для оцінки достовірності показань свідка.

2. Основу оцінки показань свідка на предмет їхньої достовірності мають становити результати порівняльного аналізу фактичних даних, які в них містяться, з фактичними даними, які містяться в інших джерелах доказів.

У процесі одержання показань свідка суб'єкт доказування сприймає не тільки вербальну інформацію, яка фіксується у протоколі під час досудового розслідування або на технічному носієві інформації під час судового розгляду, а й жести, міміку, інтонацію, темп мовлення, які супроводжують відповіді на ті чи інші запитання і які можуть бути ознаками і правдивості, і неправдивості повідомлень від свідка. Відповідне опитування засвідчило, що 7% слідчих, 5% прокурорів та 16% суддів використовують у рамках з'ясування достовірності показань свідка методи візуальної психодіагностики на предмет правдивості чи неправдивості одержаних повідомлень. Різниця у показниках використання таких методів між слідчими та прокурорами, з одного боку, та суддями, з іншого, пояснюється тим, що на практиці під час досудового розслідування непоодинокими є випадки, коли слідчий, який оцінює показання свідка при прийнятті процесуального рішення, сам його не допитував і, відповідно, поведінку свідка на допиті не сприймав, а прокурори взагалі в одиничних випадках допитують свідків. У процесі судового розгляду прокурори допитують свідків зі сторони обвинувачення або захисту, але надають перевагу в аргументації оціночних суджень щодо достовірності показань свідка під час судових дебатів або при вирішенні питання щодо зміни чи відмови від підтримання обвинувачення результатам аналізу змісту показань, а не інтерпретації поведінки свідка під час допиту. Судді ж, відповідно до вимог кримінального процесуального закону, безпосередньо досліджують

показання під час судового розгляду, окрім ситуацій, передбачених ст. 225 КПК, тому й більшою мірою використовують методи візуальної психодіагностики поведінки свідка під час давання ним показань у суді. Тимчасом інтерв'ювання слідчих, прокурорів, суддів засвідчує, що ті з них, які використовують методи візуальної психодіагностики неправди в показаннях свідка, не надають їхнім результатам особливої ваги. Вони сприймають результати їх застосування як підставу для більш прискіпливої перевірки цих показань порівняно з іншими показаннями, під час одержання яких не були продіагностовані ознаки неправди у формі описаних нами дещо раніше актів дисимуляції (немотивованої внутрішньої психічної напруженості особи), підвищеної нервової активності (хвилювання, збентеження, агресивності, байдужості і т. ін.) і недоречної поведінки (потирання рук, перебирання ногами й т. ін. [203, с. 184]), але не для остаточної оцінки показань свідка на предмет їхньої достовірності при прийнятті підсумкових процесуальних рішень у кримінальному провадженні. Вважаємо такий підхід обґрунтованим, і оскільки наявність у поведінці особи, яка дає показання, підвищеної нервової активності, недоречних дій може бути і зовнішнім виявом повідомлення неправдивих даних, і хвилюванням свідка, причинами якого може бути сам факт давання показань у правоохоронному органі, в суді; обов'язок давати показання проти особи, яку свідок боїться; необхідність якомога швидше бути в іншому місці тощо. Наведене не дає підстав для визначення як об'єктивно надійних для оцінки показань свідків на предмет їхньої достовірності результатів спостереження слідчим, прокурором, судом поведінки свідка під час його допиту.

3. Визначення одержаних фактичних даних як достовірних має відбуватися на основі оцінки показань на предмет наявності або відсутності внутрішніх суперечностей, тобто інформаційних блоків, які є його компонентами та не узгоджуються між собою, а також зовнішніх суперечностей, тобто неузгодженостей з іншими доказами, зібраними у кримінальному провадженні, неточностей або прогалин у показаннях.

Після виявлення розбіжностей, неточностей, прогалин у показаннях не мають автоматично ідентифікуватися всі відомості, які в них містяться, як недостовірні. Показання свідка

можуть бути як повністю, так і частково недостовірними, або докази, яким вони суперечать, можуть бути повністю або частково недостовірними. Природа і внутрішніх, і зовнішніх протиріч, неточностей, прогалин у показаннях свідка, як і в доказах, яким вони суперечать, для відповіді на питання щодо їх достовірності має бути обов'язково з'ясована суб'єктом оцінки доказів. Оцінюючи природу розбіжностей, неточностей, прогалин у показаннях свідка, необхідно враховувати: чи дає показання свідок щодо обставин, які безпосередньо сам сприймав, чи з чужих слів; чи може мати зацікавленість у результатах досудового розслідування цей свідок і в чому вона проявляється; які об'єктивні чинники могли вплинути на повноту сприйняття, запам'ятовування, відтворення інформації свідком тощо.

4. Важливою умовою для визначення відсутності суперечностей між зібраними доказами, з-поміж яких є показання свідка, як критерію їхньої достовірності є констатація суб'єктом доказування того, що у кримінальному провадженні вичерпано всі можливості для одержання інших даних про обставини, які підлягають доказуванню, і, відповідно, відсутня можливість одержання даних, які можуть їм суперечити.

Верифікація доказів як достовірних чи недостовірних супроводжує процес доказування від початку до завершення. Жоден окремий доказ не може містити всі фактичні дані щодо всіх обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. З огляду на те, що протягом кримінального провадження слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд на певний його момент мають різний обсяг даних про обставини події кримінального правопорушення, осіб, причетних до його вчинення, інші обставини, що мають значення для кримінального провадження, певні процесуальні рішення можуть прийматися в умовах різного рівня інформаційної невизначеності (імовірності), що є особливо характерним для стадії досудового розслідування. Однак жодне процесуальне рішення не може бути визнано як обґрунтоване, якщо його основу не становитимуть докази, які визначені як достовірні (наприклад, ухвала слідчого судді щодо надання дозволу на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи має бути аргументована доказами причетності цієї особи до скоєння кримінального

правопорушення та може ґрунтуватися на припущенні щодо імовірності знаходження в його житлі чи іншому володінні особи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, викраденого майна тощо). Достовірність як властивість доказів виникає, встановлюється та існує в рамках системи доказів, а достовірне знання у кримінальному провадженні щодо обставин, які підлягають доказуванню, формується зі сукупності доказів, визнаних як достовірних.

5. Негативна репутація свідка, зокрема щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство або інші діяння, що підтверджують нечесність свідка, не можуть самостійно бути підставою для оцінки його показань як недостовірних.

Суб'єкт доказування негативну репутацію свідка може використовувати для обґрунтування версій щодо правдивості чи неправдивості його показань та їхньої перевірки проведенням С(Р)Д та інших процесуальних дій. Але визначати показання такого свідка як недостовірні без урахування змісту його показань у їх співвідношенні з іншими доказами у кримінальному провадженні буде неправильно. Діяти так – ризикувати помилитися в оцінці показань цього свідка як недостовірних.

6. Оцінка показань свідків з чужих слів на предмет їхньої достовірності прямо взаємопов'язана із первинним джерелом відомостей, які повідомляє такий свідок. Такі показання можуть містити дані, які повністю відповідають почутим від іншої особи даним про обставини, які мають значення для кримінального провадження, але первинне джерело може бути сумнівним щодо його достовірності (п. 3 абз. 2 ст. 97 КПК). Визнання первинного джерела показань із чужих слів джерелом недостовірних доказів означає визнання і цих показань такими, що містять недостовірні відомості. Суб'єкт доказування мусить обов'язково визначати переконливість відомостей щодо факту надання первинних пояснень (п. 4 абз. 2 ст. 97 КПК), тобто чи стосуються дані, одержані з інших джерел, що підтверджують факт та обставини спілкування особи, яка дає показання з чужих слів, особи, яка є первинним джерелом цих показань (наприклад, показання інших свідків, які не є зацікавленими у результатах кримінального провадження, що підтверджують як сам факт зустрічі, так і те, де, за чиєї участі,

у яких умовах, якою тривалістю вона була, документи, які підтверджують факт спільної поїздки таких осіб, тощо). Водночас мають враховуватися інтереси у результатах кримінального провадження особи, яка дає показання з чужих слів (п. 6 абз. 2 ст. 97 КПК). Такі інтереси можуть бути пов'язані з уникненням від кримінальної відповідальності підозрюваного (обвинуваченого) (приміром, це може бути спонукання до давання неправдивих показань родичів та інших близьких осіб підозрюваного (обвинуваченого)), або, навпаки, з притягненням невинної особи до кримінальної відповідальності (скажімо, через особистий конфлікт).

Слід зазначити, що умовиводи суб'єктів доказування щодо достовірності показань свідка мають диференційоване їх процесуальними повноваженнями значення для кримінального провадження. На стадії досудового розслідування домінує оцінка доказів на предмет їх достовірності сторони обвинувачення, а під час судового розгляду – суду. Наявність повноважень у слідчого, прокурора під час досудового розслідування приймати процесуальні рішення, а у суду – під час судового розгляду спираючись на оцінку ними доказів не означає, що судження сторони захисту щодо достовірності показань свідка під час досудового розслідування, а під час судового розгляду судження сторони обвинувачення та захисту не мають значення для прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні. Процесульна позиція сторони захисту та сторони обвинувачення щодо доведеності, зокрема показаннями свідка, чи спростування певних обставин, які підлагають доказуванню, викладена ними у відповідних колопотаннях, виступах під час судових дебатів, чинить вплив на оцінку доказів судом й ухвалення ним процесуальних рішень.

Висновки

Аналіз наукових розвідок свідчить, що у вітчизняній теорії кримінального процесу немає монографічних досліджень особливостей з'ясування достовірності показань свідка, які є одним із найпоширеніших джерел доказів у кримінальному провадженні. Це, в контексті дискусії стосовно розуміння достовірності доказів та її з'ясування, на практиці призводить до труднощів під час оцінки доказів, що містяться не тільки в показаннях свідка, а й у інших джерелах, зрештою використання їх для прийняття процесуальних рішень і на досудових стадіях, і під час судового розгляду. Зважаючи на це, до кола питань, які потребують першочергового опрацювання, віднесли методологічні засади дослідження питань достовірності доказів і показань свідка у кримінальному провадженні, теоретичні основи уявлень про формування показань свідка та визначення їх достовірності, особливості з'ясування достовірності показань свідків у кримінальному провадженні.

За майже два сторіччя здійснення досліджень проблематики достовірності доказів у кримінальному провадженні науковці до її розв'язання підходили з різних методологічних платформ: утилітаризму, гуманізму, скептицизму, матеріалізму, філантропізму, ригоризму, емпіризму, раціоналізму, матеріалістичної діалектики, релятивізму, системомисленнєвої діяльності. Базовим світоглядним підходом залишається матеріалістична діалектика, однак вона є лише однією з концепцій пояснення того, як здійснюється пізнання у кримінальному провадженні. Надання матеріалістичній діалектиці у теорії доказування виключного становища невиправдано обмежує можливості здобуття нових знань про особливості пошуково-пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні. Без урахування наукового доробку науковців, які з позицій інших методологічних концептів розкривають природу достовірності доказів, зокрема показань свідка, неможливо здійснювати критичну оцінку наукових здобутків і формувати якісні наукові рекомендації стосовно її з'ясування.

Уявлення про процес формування показань свідка мають охоплювати і нормативно-правову регламентацію порядку їх одержання та фіксування, і психологічні процеси, які пов'язані зі сприйняттям, запам'ятовуванням, відтворенням свідком під час комунікативної взаємодії з особою, котра здійснює допит, достовірних або недостовірних повідомлень про обставини, що мають значення для кримінального провадження. Встановлення як засади кримінального провадження безпосередності дослідження судом показань, речей і документів (ст. 23 КПК) призвело до розмежування доказів на докази сторони обвинувачення, докази сторони захисту та судові докази. Відповідно показання свідка, які формуються під час досудового розслідування, крім показань, одержаних у порядку ст. 225 КПК, не мають доказового значення для суду доти, доки вони не будуть одержані та зафіксовані у порядку, передбаченому КПК, під час допиту в суді, хоча це не виключає можливості їх використання стороною обвинувачення або захисту під час судового розгляду, зокрема при обґрунтуванні клопотань, підготовці й проведенні прямого та перехресного допиту свідка тощо.

У легальній дефініції свідка в ч. 1 ст. 65 КПК акцентовано на тому, що свідок є носієм відомостей про обставини, які підлягають доказуванню під час кримінального провадження. Однак під час досудового розслідування як свідків допитують осіб, яким відомі обставини переховування особи, котра підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, й ці відомості необхідні для прийняття процесуальних рішень та організації розшуку такої особи, також предметом допиту може бути місцезнаходження майна, яке підлягає конфіскації чи спеціальній конфіскації, обставини проведення окремих процесуальних дій під час досудового розслідування для з'ясування питання стосовно допустимості одержаних доказів тощо. Тому пропонується ч. 1 ст. 65 КПК викласти в такій редакції: «1. Свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, або інші обставини, які мають значення для кримінального провадження, і яка викликана для давання показань».

Достовірність показання свідка – це його властивість, яка проявляється у судженні суб'єкта доказування поза розумним

сумнівом про повну відповідність цього показання реальним фактам та обставинам, що мають значення для кримінального провадження, сформульованому на підставі оцінки відомостей, які містяться в ньому, щодо наявності або відсутності внутрішніх, зовнішніх суперечностей показання з іншими доказами у кримінальному провадженні, неточностей, прогалин та їх змісту.

Чинне вітчизняне законодавство містить нормативні приписи, завдяки аналізу яких доречно говорити про наявність кримінальних процесуальних гарантій достовірності показань свідка. Вони за сферою своєї дії поділяються на: 1) ті, що створюють умови, які спонукають свідка до давання правдивих показань про обставини, що мають значення для кримінального провадження, – це правовий статус, імунітети свідка, гарантії надання правової допомоги свідку адвокатом, відповідальність свідка, гарантії безпеки свідка, заборони протиправного впливу на свідка; 2) ті, що забезпечують об'єктивну перевірку й оцінку показань свідка на предмет відповідності подіям, які реально сталися, – це процесуальна форма допиту свідка, гарантії самостійності процесуальної діяльності слідчого, прокурора, безсторонності суду та нормативне визначення вимог до оцінки показань свідка на предмет їхньої достовірності. Наведені гарантії лише забезпечують умови для одержання достовірних показань, їх неупередженої перевірки й оцінки. Казати під час конкретного допиту правду чи неправду – залежить від рішення свідка, так само як і сумлінно чи несумлінно виконувати вимоги чинного законодавства залежить від рішення слідчого, керівника органу досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, судді.

Головними параметрами, за якими досліджується показання свідка на предмет його достовірності, є відсутність або наявність у ньому протиріч, прогалин і неточностей, їх природа та зміст. Суперечності, неточності, прогалини можуть бути і продуктом природних процесів, що впливають на повноту сприйняття свідком події, яка відбулася, збереження сприйнятої інформації про неї протягом різних за своєю тривалістю проміжків часу в пам'яті та її часткової чи повної втрати або несвідомого викривлення під час давання показань особі, яка проводить допит, і результатом цілеспрямованих умисних дій,

скерованих на формування у свідомості свідка сукупності даних, що повністю чи частково не відповідають дійсності, та їх повідомлення під час допиту. Суперечності в показаннях свідків за своїм зв'язком із джерелом можуть бути внутрішніми і зовнішніми. Внутрішні суперечності є невідповідностями, які виникають між відомостями стосовно тієї самої обставини події, що відбулася, які повідомлені свідком під час його допиту. До того ж не важливо, чи містяться такі відомості у показаннях свідка, які він дав під час його первинного чи повторного або основного чи додаткового допиту. Головне, щоб це були показання того самого свідка. Зовнішні суперечності – це суперечності між показаннями свідка та відомостями, які містяться в інших джерелах доказів (показаннях іншого свідка, протоколі слідчого огляду, обшуку, слідчого експерименту, висновку експерта тощо). За змістом суперечності можуть виявлятися у формі повідомлень, які містять повністю або частково різні відомості стосовно тієї самої обставини. Неточності – це повідомлення, які не містять чіткого, однозначного твердження щодо тих чи інших обставин, що підлягають доказуванню. Прогалини – це відсутність у показаннях даних, які, зважаючи на обставини сприйняття свідком подій, він мав можливість сприйняти, запам'ятати та відтворити під час допиту. Суперечності, неточності, прогалини можна поділити за впливом на оцінку доказів на предмет їх достовірності на: незначні, тобто ті, які містять дані, різниця між якими є несуттєвою і може бути раціонально поясненою з огляду на умови спостереження свідком певних осіб, явищ, процесів, великий проміжок часу, який минув з моменту спостереження тощо; або значні, які містять розбіжності, що не можуть бути раціонально поясненими. Встановлення в поведінці свідка під час його допиту ознак дисимуляції має бути підставою не для твердження про недостовірність показань свідка, а для перевірки його показань на предмет достовірності з метою з'ясування причин такої поведінки.

Труднощі у з'ясуванні достовірності доказів, зокрема й показань свідків, спричиняють проблемні ситуації доказування у кримінальному провадженні. Їх можна тлумачити як систему умов, що впливають на формування обстановки інформаційної невизначеності про обставини події кримінального

правопорушення і причетних до нього осіб чи конфлікту між учасниками кримінального провадження щодо конкретного кримінального правопорушення, котрі породжують унаслідок їх оцінки суб'єктом доказування складні пізнавальні задачі, рішення яких потребує від нього додаткового осмислення їх змісту, чинників виникнення і ретельної підготовки до проведення відповідних процесуальних дій, спрямованих на одержання доказів (наприклад, допиту, одночасного допиту двох чи більше раніше допитаних осіб, слідчого експерименту, обшуку тощо).

З'ясування достовірності показань свідків полягає у застосуванні під час доказування сторонами кримінального провадження, судом передбачених кримінальним процесуальним законодавством засобів пошуково-пізнавальної діяльності, спрямованих на перевірку й оцінку одержаних показань на предмет правдивості, тобто їх відповідності реальним подіям, що відбулися. З'ясування достовірності показань свідка не потрібно зводити тільки до виконання нормативних приписів чч. 1, 2, 4 ст. 96 КПК. Необхідно розрізняти між собою засоби та способи з'ясування достовірності показань свідка. С(Р)Д, НС(Р) Д, судові процесуальні дії пошуково-пізнавального характеру й інші процесуальні дії, завдяки здійсненню яких одержуються та перевіряються показання свідка, є засобами з'ясування достовірності показань свідка. Пошуково-пізнавальний потенціал процесуальних дій має визначатися та використовуватися не тільки в напрямі збирання доказів, але і їх перевірки. А тактичні прийоми, їхні комбінації, які застосовуються під час їх проведення, і тактичні операції є способами з'ясування достовірності показань свідка. Такий підхід сприятиме конвергенції досягнень теорії кримінального процесу та криміналістики в плані формування внутрішньо узгоджених за термінологією комплексних наукових рекомендацій стосовно застосування тактичних прийомів, їхні комбінацій, тактичних операцій як способів проведення С(Р)Д і НС(Р)Д та інших процесуальних дій для з'ясування достовірності показань свідків.

З'ясування достовірності показань свідка під час судового розгляду прямо залежить від процесуальної активності сторін обвинувачення та захисту і їх критичного ставлення до доказів, які надані суду протилежною стороною. Прямий

і перехресний допит свідка разом із іншими судовими діями пошуково-пізнавального характеру є засобами з'ясування достовірності показань свідка. Під час судового розгляду дискредитація свідка через його репутацію, передбачена у ч. 2 ст. 96 КПК, може бути підставою для висновку про неправдивість його показань. Тимчасом попередню протиправну поведінку доречно брати до уваги тільки за наявності прямих доказів неправдивості показань свідка у цьому кримінальному провадженні. Вважаємо, що неприпустимим є обґрунтування оцінки показань на предмет їх достовірності тільки на підставі фактів щодо попередніх негативних учинків свідка.

З метою підвищення якості здійснення прямого і перехресного допиту прокурору й захиснику необхідно в цьому руслі зазначати у формі нотаток одержані відповіді свідка, які містять розбіжності, неточності, прогалини, задля своєчасного формулювання запитань, спрямованих на з'ясування їх природи та усунення. А суддя може використовувати такі нотатки також для подальшої оцінки показань допитаного свідка.

Із метою вдосконалення нормативно-правової регламентації використання окремих процесуальних дій для з'ясування достовірності показань свідка пропонується: – п. 5 ч. 1 ст. 112 КПК викласти у такій редакції: «5) процесуальний статус, в якому перебуває особа, що повідомляється, її процесуальні права та обов'язки», а п. 5 ч. 1 ст. 137 КПК: «5) процесуальний статус, в якому перебуває викликана особа, її процесуальні права та обов'язки» (забезпечення в такий спосіб обізнаності тих же свідків про свої права й обов'язки, зокрема щодо користування нотатками і документами при даванні показань, ще до початку допиту сприятиме більш якісній їх підготовці), а також перше речення абзацу першого ч. 9 ст. 224 КПК: «Слідчий, прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин істотних розбіжностей у їхніх показаннях, тобто суперечностей між ними щодо обставин, які належать до предмета доказування» (так будуть уточнені підстави для проведення цієї С(Р)Д, мінімізується кількість випадків формального її проведення й, відповідно, економитиметься процесуальний час у кримінальних провадженнях), і ч. 1 ст. 354 КПК: «1. Допит малолітнього або неповнолітнього свідка проводиться головуючим

у судовому засіданні. Допит малолітнього свідка і, за розсудом суду, неповнолітнього свідка проводиться в присутності законного представника, педагога чи психолога, а за необхідності – лікаря. Після здійснення допиту головуючим у судовому засіданні прокурору, захиснику або обвинуваченому, який взяв на себе захист, надається можливість поставити запитання свідку. Якщо свідок зі сторони обвинувачення, то першим запитання ставить прокурор, якщо зі сторони захисту – захисник, якщо обвинувачений взяв на себе захист – обвинувачений. Головуючий у судовому засіданні за клопотанням прокурора, захисника або обвинуваченого, якщо він взяв на себе захист, може дозволити цим особам здійснити допит, якщо проти цього не заперечує свідок та його законний представник, педагог, психолог, лікар, які залучені судом до здійснення допиту цього свідка» (така норма, з одного боку, враховує схильність малолітніх, неповнолітніх до навіювання, яке може реалізовуватися через задавання їм сторонами обвинувачення, захисту навідних питань та інших способів психологічного впливу на них, що ставить під сумнів можливість одержання показань, які відповідають дійсності. Тому суд має бути посередником між цими особами й стороною обвинувачення та захисту. А з іншого боку – запропонована норма залишає можливість здійснення безпосереднього допиту стороною обвинувачення і захисту, якщо проти цього не заперечують малолітній, неповнолітній та інші передбачені в ній особи).

Оцінювання показань свідка на предмет їхньої достовірності має здійснюватися тільки після оцінки їх належності та допустимості (недопустимий доказ не може бути достовірним) шляхом порівняльного аналізу фактичних даних, які в них містяться, з фактичними даними, що містяться в інших джерелах доказів, і визначення наявності або відсутності в них внутрішніх і зовнішніх суперечностей, неточностей або прогалин. Важливою умовою для з'ясування достовірності показань свідка є констатація суб'єктом доказування того, що у кримінальному провадженні вичерпано всі можливості для одержання інших даних про обставини, які підлягають доказуванню, і, відповідно, немає можливості одержання відомостей, що можуть їм суперечити. Негативна репутація свідка, зокрема стосовно його засудження за завідомо неправдиві показан-

ня, обман, шахрайство або інші діяння, що підтверджують нечесність свідка, не може бути підставою для оцінки його показань як недостовірних без урахування змісту його показань у їх співвідношенні з іншими доказами у кримінальному провадженні. Оцінювання показань свідків з чужих слів на предмет їх достовірності прямо пов'язане з первинним джерелом відомостей, які повідомляє такий свідок. Після встановлення недостовірності джерела показань з чужих слів слідує визнання недостовірними і показань із чужих слів.

Умовиводи суб'єктів доказування щодо достовірності показань свідка мають диференційоване їх процесуальними повноваженнями значення для кримінального провадження. Зазвичай на стадії досудового розслідування домінує оцінка доказів на предмет їх достовірності сторони обвинувачення, а під час судового розгляду – суду. Наявність повноважень у слідчого, прокурора під час досудового розслідування приймати процесуальні рішення, а у суду – під час судового розгляду спираючись на оцінку ними доказів не означає, що судження сторони захисту стосовно достовірності показань свідка під час досудового розслідування, а під час судового розгляду судження сторони обвинувачення та захисту не мають значення для прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні. Процесульна позиція сторони захисту і сторони обвинувачення щодо доведеності, зокрема показаннями свідка, чи навпаки певних обставин, які підлагають доказуванню, викладена ними у відповідних клопотаннях, виступах під час судових дебатів, має неабиякий вплив на оцінку доказів судом та ухвалення ним процесуальних рішень.

Список використаних джерел

1. Абрамова В. М. Експертні помилки: сутність, генезис та шляхи подолання : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. К. : Національна академія внутрішніх справ, 2004. 260 с.
2. Аверин А. В. Истина и судебная достоверность (постановка проблемы). 2-е изд., доп. СПб. : Юридический центр Пресс, 2007. 466 с.
3. Актуальні питання протидії корупції: стан, проблеми та перспективи на майбутнє : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 17 жовтня 2014 р.). Дніпропетровськ : ДДУВС, 2014. 332 с.
4. Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні : матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (м. Одеса, 27 листопада 2013 р.) / відп. за випуск Ю. П. Аленін. Одеса : Юридична література, 2013. 504 с.
5. Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 5 жовтня 2012 р.) / МВС України; Харків. нац. ун-т. внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. Х. : ХНУВС, 2012. 410 с.
6. Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів України : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. 576 с.
7. Александров А. С. Введение в судебную лингвистику : монография. Нижний Новгород: Нижегородская правовая академия, 2003. 420 с.
8. Александров А. С., Гришин С. П. Перекресный допрос : учебно-практическое пособие. М. : ТК «Велби», Изд-во «Проспект», 2005. 296 с.
9. Александров А. С. Новая теория доказательств. URL: http://www.iuaj.net/ node/406
10. Александров А. С. Состязательность и объективная истина. *Библиотека криминалиста.* 2012. № 3. С. 142–157.
11. Александров С. А. Правовые гарантии возмещения ущерба в уголовном процессе. Горький, 1976. 124 с.

12. Алексеев А. М. Психологические особенности показаний очевидцев. М. : Юрид. лит., 1972. 104 с.
13. Аленін Ю., Гурджі Ю. Публічна природа гарантій прав особи у кримінальному процесі. *Право України*. 2003. № 4. С. 30–32.
14. Альперт С. А. Принцип объективной истины в советском предварительном следствии. *Ученые записки Харьковского юридического института.* 1962. Вып. 16. С. 44–55.
15. Андреев И. Д. Методологические основы познания социальных явлений. М. : Высшая школа, 1977. 328 с.
16. Арсеньев В. Д. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе. М. : Юрид. лит., 1964. 180 с.
17. Арсеньев Д. В. Истина, достоверность и обоснованность в следствии и судебных актах. *Сборник научных трудов Всесоюзного научно-исследовательского института судебных экспертиз.* 1979. Вып. 39. С. 12–18.
18. Бабунич В. М. Теорія і практика перехресного допиту в суді: процесуальні і криміналістичні аспекти : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів : Львівський національний університет імені І. Франка, 2015. 224 с.
19. Баев М. О., Баев О. Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Прокурорская тактика. Адвокатская тактика. М. : Экзамен, 2005. 320 с.
20. Бандурка І. О. До питання про посилення захисту прав дітей жертв кримінальних правопорушень та дітей свідків в кримінальному судочинстві. *Публічне право*. 2016. № 1. С. 164–171.
21. Багрій М. В., Луцик В. В. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. 307 с.
22. Балицький Т. М. Слідчий експеримент в системі слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні України : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь : Національний університет Державної податкової служби України, 2015. 216 с.
23. Баршев Я. Основанія уголовнаго судопроизводства с примененіем к россійскому уголовному судопроизводству. СПб., 1841. 324 с.
24. Баулін О. Поняття доказів у кримінальному процесі. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1 (47). С. 75–81.
25. Бахин В. П. Допрос : лекция. К., 1999. 40 с.
26. Бахин В. П., Кагамов М. Ч., Карпов Н. С. Допрос на предварительном следствии. Алма-Ата, 1999. 208 с.

27. Бахин В. П. О допустимости применения полиграфа и использования гипноза при расследовании преступлений. *Криминалистика и судебная експертиза :* междувед. науч. метод. сб. / отв. ред. А. М. Пасенюк. К. : Мин-во юстиции Украины, 2004. Вып. 52. С. 22–30.
28. Бедь В. В. Юридична психологія : навчальний посібник. 2-ге вид., стереотипне. Львів : Новий світ, 2004. 380 с.
29. Белкин А. Р. Теория доказывания: научно-методическое пособие. М. : Норма, 1999. 429 с.
30. Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика и доказывание. М., 1969. 216 с.
31. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. М. : Юристъ, 1997. Т. 2 : Частные криминалистические теории. 464 с.; Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. 480 с.
32. Белкин Р. С. Собирание, исследование, оценка доказательств: сущность и методы. М., 1966. 295 с.
33. Белькова О. В. Правовий статус свідка в кримінальному процесі України : дис. … канд. юрид. наук. Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2005. 223 с.
34. Белюшина О. В. Правовое регулирование и методика применения полиграфа в раскрытии преступлений : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. М. : Всероссийский научно-исследовательский институт МВД РФ, 1998. 172 с.
35. Біленчук П. Д., Мотлях О. І., Рибальченко О. М., Усіков І. П. Аудіовізуальна психофізіологічна діагностика людини: історія, теорія, практика : монографія. К. : Атіка, 2013. 419 с.
36. Бобечко Н. Р. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України : дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2016. 498 с.
37. Бойков А. Д. Реформа уголовного судопроизводства и проблема гарантий правосудия. *Вопросы укрепления законности в уголовном судопроизводстве в свете правовой реформы:* материалы Всероссийской научно-практической конференции (г. Тюмень, апрель 1995 г.) М., 1995. С. 46.
38. Борисов В. Н. К определению метода познавательной деятельности. *Проблемы методологии научного познания: научные труды. Философская серия.* Новосибирск, 1968. Вып. 2. С. 39–42.
39. Бондар В. С. Особливості використання спеціальних знань під час слідчого експерименту в розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї. *Вісник Академії митної служби України. Серія «Право».* 2013. № 1 (10). С. 80–85.

40. Бризицький А., Зажицький В. Относимость и достоверность доказательств в уголовном судопроизводстве. *Советская юстиция*. 1982. № 3. С. 69–72.
41. Брусницын Л. В. Обеспечение безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию: российский, зарубежный и международный опыт XX века (процессуальное исследование). М. : Юрлитинформ, 2001. 400 с.
42. Бурданова В. С. Поиски истины в уголовном процессе. СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. 262 с.
43. Быховский И. Е., Глазырин Ф. В., Питерцев С. К. Допустимость тактических приемов при допросе : учебное пособие. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1989. 48 с.
44. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Х. : Юрайт, 2017. 408 с.
45. Варфоломеева Т. В. Криминалистика и профессиональная деятельность защитника. К. : Вища школа, 1987. 153 с.
46. Варфоломеева Т. В. Производные вещественные доказательства. М., 1980. 48 с.
47. Васильев А. Н., Виноградов И. В., Ратинов А. Р. Осмотр места происшествия. М., 1960. 379 с.
48. Васильев А. Н., Карнеева Л. М. Тактика допроса при расследовании преступлений. М., 1972. 207 с.
49. Васильев А. Н. Следственная тактика. М. : Юридическая литература, 1976. 200 с.
50. Ващук О. Механизм следообразования заведомо ложных показаний потерпевшего при допросе. *LEGEA ŞI VIAŢA*. 2013. Decembrie. С. 42–45.
51. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
52. Вельш И. В. Свидетельский иммунитет в уголовном процессе : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: 12.00.09. М. : Академия управления МВД России, 2000. 20 с. URL: http://www.law.edu.ru/ article/article.asp?articleID=1291153
53. Веселов М. Ю., Заремба Т. С., Олешицька В. Е. Інститут імунітету свідка в кримінально-процесуальному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 3. С. 124–128. URL: http://lsej.org.ua/3_2016/38.pdf
54. Винберг А. И. Вопросы криминалистики в зарубежных социалистических странах. М., 1966. 260 с.

55. Вирок апеляційного суду Миколаївської області у кримінальній справі № 477/1789/15-к. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/55687568
56. Вирок Артемівського міськрайонного суду Донецької області у кримінальній справі № 219/9711/15к. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/ Review/64477518
57. Вирок Дніпровського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області у кримінальний справі № 209/3706/16к. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/62622972
58. Вирок Міжгірського районного суду Закарпатської області у кримінальній справі № 302/913/15к. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/ 50254659
59. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи. URL: http://www.scourt.gov.ua/ clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/58f4a4dd76aacfd0c225 7d87004971a6/$FILE/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B 2%D0%BE%D0%BA%20%E2%84%96%2011%20(2008).pdf
60. Владиміровъ Л. Е. Ученіе об уголовныхъ доказательствахъ. Общая часть. 2-е изд., дополн. Х. : Тип. Каплана и Бирюкова, 1888. 248 с.
61. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах. Тула : Автограф, 2000. 464 с.
62. Волкотруб С. Г. Імунітет у кримінальному процесі України : монографія. Х. : Консум, 2005. 144 с.
63. Волобуєв А. Ф. Про використання поліграфа при розслідуванні кримінальних правопорушень. *Криміналістика XXI століття:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25–26 листопада 2010 р.). Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2010. С. 100–113.
64. Волобуєв А. Ф., Лозова С. М. Про сутність та психологічні засади пред'явлення для впізнання. *Форум права*. 2009. № 2. С. 70–74.
65. Выдря М. М. Вещественные доказательства в советском уголовном процессе. М., 1955. 118 с.
66. Вышинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве. М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. 220 с.
67. Вышинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве. 3-е изд., дополн. М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1950. 308 с.

68. Гаврилин Г. Г. Объективизация доказательств как фактор повышения эффективности суда присяжних : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Барнаул : Алтайский государственный университет, 2000. 213 с.
69. Гаврилова Н. И. Ошибки в свидетельских показаниях (происхождение, выявление, устранение) : методическое пособие. М. : Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разработке мер предупреждения преступности, 1983. 136 с.
70. Галаган В. І., Басиста І. В. Процесуальний порядок впізнання поза візуальним спостереженням того, кого впізнають : монографія. К. : КНУВС, 2007. 236 с.
71. Гаррис Р. Школа адвокатуры / пер. с англ. Тула : Автограф, 2001. 352 с.
72. Глинська Н. В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень : дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09. Х. : Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, 2015. 469 с.
73. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. 602 с.
74. Гмирко В. П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація : монографія. Дніпропетровськ : Академія Митної служби України, 2010. 314 с.
75. Гмирко В. П. Кримінально-судові докази: юридичне поняття чи дефініція. *Право України*. 2014. № 10. С. 26–35.
76. Гмирко В. П. Стандарти доказаності: спроба прагматичного погляду. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2012. № 23. С. 168–179.
77. Головецький М. О. Тактика узнавання і впізнання під час досудового слідства : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Х. : Національний університет внутрішніх справ, 2002. 195 с.
78. Головненков П., Спица Н. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германия: научно-практический комментарий и перевод текста закона / вступ. статья Уве Хелльмана. Universitatsverlag Potsdam, 2012. 408 с.
79. Голунский С. А. Допрос на предварительном следствии. Ашхабад, 1942. 120 с.

80. Гончаренко В. Г. Доказування в кримінальному провадженні : науково-практичний посібник. К. : Прецедент, 2014. 42 с.
81. Гончаренко В. Г., Сокиран Ф. М. Тактика психологічного впливу на попередньому слідстві: навчальний посібник. К. : УАВС, 1994. 46 с.
82. Горский Г. Ф., Кокорев Л. Д., Котов Д. П. Судебная этика: некоторые проблемы нравственных начал советского уголовного процесса. Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1973. 272 с.
83. Гриненко С. О. Глава 16. Негласні слідчі (розшукові) дії. *Кримінальний процес :* підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Х. : Право, 2013. С. 417–456.
84. Гринків О. О., Ляш А. О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві : монографія. Тернопіль : Астон, 2012. 260 с.
85. Гришина Е. П. Достоверность доказательств и способы ее обеспечения в уголовном процессе : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М. : Московская государственная юридическая академия, 1996. 213 с.
86. Гробов С. М. О классификации уголовно-процессуальных гарантий обвиняемого. *Гарантии прав личности в социалистическом праве и процессе*. Ярославль, 1977. Вып. 2. С. 65–71.
87. Гродзинский М. М. Улики в советском уголовном процессе. *Ученые труды*. 1945. Вып. VII. 123 с.
88. Гродзинский М. М. Учение о доказательствах и его эволюция. Х., 1925. 21 с.
89. Громов Н. А., Зайцева С. А. Оценка доказательств в уголовном процессе. М. : ПРИОР, 2002. 128 с.
90. Гросс Г. Руководство для судебныхъ слъдователей как система криминалистики / пер. с нем., с 4-го доп. изд., пер. Л. Дудкінъ, Б. Зиллеръ. СПб. : Тип. М. Меркушева; 1908. М. : ЛексЕст, 2002. 1088 с.
91. Грошевий Ю. М., Капліна О. В., Шило О. Г. Глава 7. Докази і доказування. *Кримінальний процес :* підручник / за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Х. : Право, 2013. С. 178–206.
92. Грошевий Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : науково-практичний посібник. К. : КНТ, Вид. Фурса С. Я., 2006. 272 с.
93. Грошевий Ю. М. Проблеми реформування кримінального судочинства. *Право України*. 2009. № 2. С. 4–10.

94. Грошевой Ю. М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве. Х., 1975. 144 с.
95. Грошевой Ю. М. Теоретические проблемы формирования убеждений судьи в советском уголовном судопроизводстве : дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09. Х. : Харьковский юридический институт, 1975. 403 с.
96. Грудинин И. А. Средства доказывания в уголовном судопроизводстве: система, содержание, гносеологические аспекты : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: 12.00.09. Екатеринбург : Екатеринбургский государственный университет, 2012. 27 с.
97. Давидова Д. В. Джерела доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Кривий Ріг: Донецький юридичний інститут МВС України, 2015. 225 с.
98. Давлетов А. А. Основы уголовно-процессуального познания. Екатеринбург : Изд-во Гуманитарного университета, 1997. 191 с.
99. Даев Д. Г. Иммунитеты в уголовно-процессуальной деятельности. *Правоведение*. 1992. № 3. С. 48–52.
100. Денисенко Г. В. Поняття та класифікація імунітету свідків за кримінальним процесуальним законодавством. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* 2016. № 23. С. 195–197.
101. Дехтяр О. Г. Реалізація засади безпосередності дослідження показань, речей і документів під час судового розгляду кримінальної справи судом першої інстанції. *Наше право*. 2013. № 7. С. 135–142.
102. Джерри С. Настольная книга адвоката. Искусство защиты в суде. М. : АСТ, 2009. 352 с.
103. Добровольская Т. Н. Гарантии прав граждан в советском уголовном производстве. *Советское государство и право*. 1980. № 2. С. 132–139.
104. Дозорцева Е. Г., Афанасьева А. Г. Оценка достоверности свидетельских показаний несовершеннолетних. *Современная зарубежная психология: электронный журнал*. 2015. № 3. Т. 4. С. 47–56. URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=25011925
105. Дорохов В. Я. Понятие доказательства в советском уголовном процессе. *Советское государство и право*. 1964. № 9. С. 108–117.
106. Доспулов Г. Г. Психология допроса на предварительном следствии. М. : Юрид. лит., 1976. 112 с.

107. Драпкин Л. Я. Понятие и классификация следственных ситуаций. *Следственные ситуации и раскрытие преступлений*. Свердловск, 1975. С. 26–44.
108. Дубинский А. Я. Производство предварительного расследования органами внутренних дел. К., 1987. 84 с.
109. Дубягин Ю. П., Торбин Ю. Г. Использование данных о внешности человека в раскрытии и расследовании преступлений : учебное пособие. М. : Акад. МВД СССР, 1987. 67 с.
110. Дулов А. В. Судебная психология. Мн., 1970. 392 с.
111. Дулов А. В. Судебная психология : учебное пособие. Изд. 2-е, испр. и доп. Мн., 1975. 392 с.
112. Дулов А. В., Нестеренко П. Д. Тактика следственных действий. Мн. : Вышэйшая школа, 1971. 272 с.
113. Дюпра Ж. Ложь / пер с франц. Саратов : Изд-во «Новъ» П. С. Феокритова, 1905. 296 с.
114. Дяков В. С. Процесуальність (формування) ймовірності та вірогідності знання в кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 5. URL: http://lsej.org.ua/5_2016/31.pdf
115. Еникеев М. И., Черных Э. А. Психология допроса : учебное пособие. М., 1994. 148 с.
116. Ерофеев С. Разсужденіе о доказательствахъ уголовныхъ преступленій и о свойствах сихъ доказательств вообще и в особенности по Россійскимъ узаконеніям. Х., 1825. 80 с.
117. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / ред. кол.: О. С. Мельничук (голов.), В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. К., 1982. Т. 1. 631 с.
118. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / ред. кол.: О. С. Мельничук (голов.), В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. К., 1985. Т. 2. 499 с.
119. Жданова Я. В. Проблемы вероятного и достоверного в уголовно-процессуальном доказывании и их влияние на принятие отдельных процессуальных решений следователем : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: 12.00.09. Ижевск, 2004. 36 с.
120. Жиленко А. Наша нормальная неправдивость (психология свидетельских показаний). *Право и жизнь*. 1927. Кн. 3. С. 59–67.
121. Жиряевъ А. Теорія улікъ: сочиненіе, написанное для полученія степени доктора юридическихъ наук. Дерптъ: тип. Г. Лаакмана, 1855. 214 с.

122. Жогин Н. В., Фаткуллин Ф. Н. Предварительное следствие в советском уголовном процессе. М., 1965. 367 с.
123. Журавель В. А. Допрос потерпевшего и использование его показаний для построения методики расследования отдельных видов преступлений: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Х. : Харьковский юридический институт, 1983. 185 с.
124. Завадскій А. В., Елистратов А. И. О влияніи вопросовъ без внушенія на достовърность свъдетельскихъ показаній. Казань, 1905. 43 с.
125. Заклюка А. В. Докази та доказування на стадії досудового розслідування: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. К. : Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», 2016. 208 с.
126. Захаров В. П. Використання поліграфа як засіб поліпшення інформаційного забезпечення діяльності оперативних підрозділів ДСБЕЗ. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: збірник наукових праць. Серія юридична* / голов. ред. В. Л. Ортинський. Львів, 2006. Вип. 1. С. 282–288.
127. Зейкан Я. 12 принципов Ярослава Зейкана. URL: http://jurliga.ligazakon.ua/news/2012/9/13/72163.htm
128. Зейкан Я. П. Методика перехресного допиту в суді. Х. : Фактор, 2016. 192 с.
129. Зеленецкий В. С. Общая теория борьбы с преступностью. Концептуальные основы: монография. Х. : Основа, 1994. 312 с.
130. Зеликсон Э. С. Доказывание как деятельность субъектов уголовного судопроизводства : автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09. Алма-Ата, 1973. 25 с.
131. Зорин Г. А. Психологический контакт при производстве допроса. Гродно, 1986. 71 с.
132. Исаева К. А. Тактические особенности допроса женщин-подозреваемых и обвиняемых : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: 12.00.09. М. : Академия МВД РФ, 1995. 21 с.
133. Іванов А. О. Підготовка до підтримання державного обвинувачення в суді: організаційно-тактичні аспекти. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 190–192.
134. Каз Ц. М. Доказательства в советском уголовном процессе. Саратов, 1960. 106 с.
135. Казинян Г. С. Процессуальные и тактические основы проверки, оценки и использования доказательственной информации,

полученной при допросе : дис. … канд. юрид. наук. Ереван, 1982. 189 с.

136. Каминская В. И. Учение о правовых презумпциях в уголовном процессе / отв. ред. Н. Н. Полянский. М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1948. 132 с.
137. Кант И. Сочинения: в 6 т. М., 1964. Т. 2. 510 с.
138. Канторович А. Я. Психология свидетельских показаний. Х. : Юридическое изд-во НКЮ УССР, 1925. 50 с.
139. Капинус Н. И. Процессуальные гарантии прав личности при применении мер пресечения в уголовном процессе : дис. … д-ра. юрид. наук: 12.00.09. М. : Научно-исследовательский институт проблем укрепления законности и правопорядка при Генеральной прокуратуре РФ, 2001. 532 с.
140. Капліна О. В. Збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні :* матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (м. Одеса, 27 листопада 2013 р.) / відповід. за випуск Ю. П. Аленін. Одеса : Юридична література, 2013. С. 223–229.
141. Капліна О. В. Проблеми вдосконалення нормативно-правового регулювання проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства.* 2015. № 1. С. 40–48.
142. Каптерев П. Ф. О детской лжи. *Русская школа*. 1900. № 12. С. 63–95.
143. Кармазіна К., Грішин Є., Сівак Т. Дії захисника під час кримінального провадження в суді першої інстанції. К. : ВБО «Українська фундація правової допомоги», 2014. 68 с.
144. Карнеева Л. М. Доказательства и доказывание при производстве расследования. Горький, 1977. 67 с.
145. Карнеева Л. М., Ордынский С. С., Розенблит С. Я., Карнеева Л. М. Тактика допроса на предварительном следствии. М. : Юрид. лит., 1958. 208 с.
146. Карпов Н. С. Глава 5. Докази і доказування у кримінальному провадженні. *Кримінальний процес :* підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. К., 2013. С. 120–142.
147. Карпушин С. Ю. Проведення одночасного допиту в кримінальному провадженні. *Visegrad Journal of Human Rights*. 2015. № 4/1. С. 60–65.
148. Касько В. В., Орлеан А. М. Забезпечення безпеки учасників кримінального провадження щодо торгівлі людьми. К. : ВАІТЕ, 2012. 50 с.

149. Качмар Б. М. Механізм забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (кримінальний процесуальний аспект) : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Х.: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2017. 198 с.
150. Квачевский А. О вызове и допросе свидетеля на предварительном следствии. М. : Типография Кактов и Ко, 1869. 34 с.
151. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права: підручник. К. : Кондор, 2005. 609 с.
152. Кертэс И. Тактика и психологические основы допроса. М. : Юрид. лит.; 1965. 164 с.
153. Кірмач Л. А. Доказування як метод впізнання в процесі розслідування кримінальних правопорушень : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя : Запорізький юридичний інститут МВС України, 2003. 198 с.
154. Кіпер О. О. Процесуальна самостійність слідчого як гарантія всебічного, повного і неупередженого розслідування у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. 240 с.
155. Князев В. М., Варламов Г. В. Полиграф и его практическое применение : учебное пособие. М. : Принт-Центр, 2012. 859 с.
156. Когут Н. М. Імунітет свідка у кримінальному процесі України. URL : http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=44199
157. Когутич І. І. Використання знань та засобів криміналістичної тактики і методики під час розгляду кримінальних справ у суді : монографія. Львів : Тріада плюс, 2009. 448 с.
158. Когутич І. І. Особливості та види судового допиту. *Вісник Хмельницького інституту управління та права.* 2003. № 1 (5). С. 185–189.
159. Колеснік В. А. Негласні слідчі (розшукові) дії. *Кримінальне процесуальне право України :* навчальний посібник / за ред. В. Г. Гончаренка, В. А. Колесника. К. : Юстініан, 2014. С. 355–375.
160. Колесник Ю. В. Слідчі та негласні слідчі (розшукові) дії як криміналістичні засоби діяльності слідчого в досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К. : Національна академія Служби безпеки України, 2016. 252 с.
161. Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права: навчальний посібник / за ред. В. В. Копейчикова. К. : Юрінком Інтер, 1999. 320 с.

162. Комарков В. С. Тактика допроса. Х. : Харьковский юридический институт, 1975. 65 с.
163. Комаха В. О., Каплан Г. А., Бадов О. В. Слідчий огляд: сутність, види, тактика проведення огляду місця події і тактика використання техніко-криміналістичних засобів та спеціальних знань : монографія / за заг. ред. В. О. Комахи. Дніпропетровськ, 2004. 396 с.
164. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Х. : Консум, 2000. 176 с.
165. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология : учебное пособие. Х. : Консум, 1999. 157 с.
166. Коновалова В. Е. Психологическая характеристика следственного эксперимента. *Криминалистика и судебная експертиза.* 1976. № 12. С. 10–16.
167. Коновалова В. Е., Сербулов А. М. Тактика допроса при расследовании преступлений. К. : РИО МВД УССР, 1978. 112 с.
168. Копнин П. В. Диалектика как логика и теория познания. Опыт логико-гносеологического исследования. М. : Наука, 1973. 325 с.
169. Копьева А. И. Об элементах уголовно-процессуальной деятельности. *Теория и практика установления истины в правоприменительной деятельности :* сборник научных трудов. Иркутск, 1985. С. 30–35.
170. Король В. В. Засада гласності кримінального судочинства України: поняття, зміст, підстави, обмеження. Івано-Франківськ, 2003. 221 с.
171. Коршиков М. В. Сучасні проблеми пред'явлення для впізнання. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки».* 2013. № 1. Т. 26 (65). С. 394–400.
172. Костенко Р. В. Оценка уголовно-процессуальных доказательств: монография. М. : Юрлитинформ, 2010. 152 с.
173. Костюченко О. Ю. Особливості прямого та перехресного судового допиту свідків і потерпілих. *Вісник кримінального судочинства.* 2015. № 1. С. 66–73.
174. Котюк І. І. Судова гносеологія: проблеми методології та практики : дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09. К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2008. 436 с.
175. Котюк І. І. Теорія судового пізнання : монографія. К. : ВПЦ «Київський університет», 2006. 435 с.

176. Котюк О. І. Мета, фактичні та процесуальні підстави одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб потребують уточнення. *Вісник кримінального судочинства.* 2016. № 1. С. 26–32.
177. Котюк О. І. Слідчий експеримент: процесуальні аспекти. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2013. № 3. С. 130–135.
178. Криминалистика: учебник для вузов / отв. ред. Н. П. Яблоков. М. : БЕК, 1995. 708 с.
179. Кримінальний процес: підручник / за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Х. : Право, 2012. 824 с.
180. Кримінальне провадження: новації процесуальної теорії та криміналістичної практики : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Сімферополь–Алушта, 18–19 квітня 2013 р.) / відпов. ред. М. А. Михайлов, Т. В. Омельченко; Таврійський нац. ун-т імені В. І. Вернадського. Сімферополь : ДІАЙПІ, 2013. 185 с.
181. Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р. : кримінально-правові та процесуальні аспекти : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції (19–20 вересня 2013 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2013. 544 с.
182. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. К. : Юстініан, 2012. 1224 с.
183. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Х. : Право, 2012. Т. 1. 768 с.
184. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Х. : Право, 2012. Т. 2. 664 с.
185. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. С. В. Ківалова, С. М. Міщенка, В. Ю. Захарченка. Х. : Одісей, 2013. 1104 с.
186. Крукевич О. М. Участь неповнолітнього свідка у кримінальному судочинстві. *Вісник кримінального судочинства.* 2016. № 4. С. 152–159.
187. Кудінов С. С., Шехавцов Р. М., Дроздов О. М., Гриненко С. О. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні : навчально-практичний посібник. Х. : Оберіг, 2013. 344 с.
188. Кузнецов П. С. Проблема достоверности судебной экспертизы (фактические данные и выводы эксперта). *Российский юридический журнал.* 2008. № 5. С. 160–164.

189. Кулишеръ Е. М. Психологія свидѣтельскихъ показаній и судебное слѣдствие. *Вѣстникъ права*. 1904. № 8 (октябрь). С. 172–212.
190. Курило І., Мозгова В. Актуальні питання вдосконалення кримінального провадження щодо неповнолітніх. *Вісник прокуратури*. 2015. № 11. С. 57–67.
191. Куркін М. В. Проблеми забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Х. : Національний університет внутрішніх справ, 1999. 20 с.
192. Курсъ уголовнаго судопроизводства И. Я. Фойницкаго. Изд. второе, пересмотрѣнное. СПб.: Тип. М. Стасюлевича, 1896–1899. Т. 1. 1896. 594 с.
193. Курсъ уголовнаго судопроизводства И. Я. Фойницкаго. Изд. второе, пересмотрѣнное. СПб.: Тип. М. Стасюлевича, 1896–1899. Т. 2. 1899. 607 с.
194. Кустов И. С. Принцип объективной истины в советском уголовном процессе : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: 12.00.09. Оренбург, 1970. 17 с.
195. Кухта А. А. Доказывание истины в уголовном процессе : монография. Н. Новгород, 2009. 568 с.
196. Куцова Э. Ф. Гарантии прав личности в советском уголовном процессе. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. 114 с.
197. Кучинська О. П. Процесуальний статус свідків: деякі особливості за новим КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2013. № 1. С. 295–300.
198. Ларин А. М. Доказывание на предварительном расследовании в советском уголовном процессе : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 1961. 217 с.
199. Леви А. А., Пичкалева Г. И., Селиванов Н. А. Получение и проверка показаний следователем. М. : Юрид. лит., 1987. 109 с.
200. Ленин В. И. Материализм и эмпириокритицизм. *Полное собрание сочинений*. Изд. 5-е. Т. 18. 1968. 525 с.
201. Линовскій В. Опытъ историческихъ розысканій о слѣдственномъ уголовномъ судопроизводствѣ в Россіи. Одесса : Тип. Л. Нитче, 1849. 262 с.
202. Лисиченко В. К., Когутич І. І. Негативні обставини та їх значення в розслідуванні кримінальних правопорушень : монографія. К. : Дія, 2002. 182 с.

203. Лисиченко В. К., Шехавцов Р. М. Проблеми теорії та практики подолання протидії розслідуванню окремих різновидів кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами, злочинними організаціями : монографія. Вид. 2-е, перероб. та доп. / вступ. слово М. Є. Шумила. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. 343 с.
204. Литвин О. В. Кримінально-процесуальне доказування у стадії судового розгляду : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. 214 с.
205. Лобойко Л. М. Поняття і структура судового (змагального) методу кримінально-процесуального права. URL: http://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/ DA49B5AA0E6794D0C3256FBA00367C87
206. Лобойко Л. М. Співвідношення даних досудового розслідування і доказів. *Право України*. 2014. № 10. С. 82–88.
207. Лозинська Ю. І. Визначення поняття достовірності показань свідка у кримінальному провадженні. *Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні :* тези доповідей та повідомлень учасників звітної наукової конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (м. Львів, 16 жовтня 2015 р.). ЛьвДУВС, 2015. С. 169–172.
208. Лозинська Ю. І. Засоби з'ясування достовірності показань свідка у кримінальному провадженні. *Університетські наукові записки :* часопис Хмельницького університету управління та права. 2017. № 1 (61). С. 101–112.
209. Лозинська Ю. І. Кримінальні процесуальні гарантії достовірності показань свідків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2017. Вип. 47. Т. 3. С. 115–119.
210. Лозинська Ю. І. Методологічні засади дослідження питань достовірності показань свідка та засобів її з'ясування у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2017. Вип. 3. С. 215–225.
211. Лозинська Ю. І. Огляд стану розробки проблеми достовірності показань свідка у кримінальному провадженні. *Проблемні аспекти досудового розслідування :* матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 7 квітня 2017 р.). Одеса : ОДУВС, 2017. С. 138–141.
212. Лозинська Ю. І. Особливості оцінки достовірності показань свідка в кримінальному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.* 2018. Вип. 2 (82). С. 257–266.

213. Лозинська Ю. І. Особливості оцінки показань свідка на предмет їх достовірності. *Актуальні питання кримінального права, кримінального процесу та криміналістики (на вшанування пам'яті Ганса Гросса) :* збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 29 січня 2016 р.). Львів : Видавництво «Львівської політехніки», 2016. С. 143–144.
214. Лозинська Ю. І. Особливості формування доказів із показань свідків у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2017. № 5. С. 262–267.
215. Лозинська Ю. І. Різновиди кримінальних процесуальних гарантій достовірності показань свідків. *Тенденції та пріоритети реформування законодавства України :* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Херсон, 8–9 грудня 2017 р.). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 117–120.
216. Лозинська Ю. І. Стан наукової розробки питань достовірності показань свідка та засоби її з'ясування у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. 1 (77). С. 245–254.
217. Лозинська Ю. І. Теоретичні основи визначення поняття достовірності доказів у кримінальному провадженні. *Jurnalul juridic naţional: teorie şi practică*. 2017. № 4 (26). С. 162–166.
218. Лозинська Ю. І. Щодо поняття достовірності доказів у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми юридичної науки :* збірник тез Міжнародної наукової конференції «Шістнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 20–21 жовтня 2017 р.): у 2 ч. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2017. Ч. 2. С. 161–163.
219. Лозинська Ю. І. Щодо формування доказів з показань свідків у кримінальному провадженні. *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування :* збірник тез науково-практичного семінару (м. Львів, 1 грудня 2017 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2017. С. 71–74.
220. Лузгин И. М. Расследование как процесс познания. М., 1969. 178 с.
221. Лукашевич В. Г. Основы теории профессионального общения следователя : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук: 12.00.09. К.: Киевский университет имени Тараса Шевченко, 1993. 44 с.
222. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Пред'явлення для впізнання – засіб інформаційного забезпечення розслідування. *Вісник кримінального судочинства.* 2015. № 4. С. 46–53.

223. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Формування доказів у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ.* 2016. № 2. С. 118–129.
224. Лупинская П. А. Доказательства в советском уголовном процессе. М., 1955. 57 с.
225. Лупинская П. А. Оценка доказательств. *Уголовно-процессуальное право.* М., 1997. С. 161–165.
226. Ляш А. О. Оцінка та використання доказів як елементи кримінально-процесуального доказування. *Проблеми кримінально-процесуального та цивільного процесуального права :* матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професорів кафедри правосуддя М. М. Михеєнка та М. Й. Штефана. К. : ВГЛ «Обрії», 2009. С. 111–115.
227. Маркс К., Энгельс Ф. Тезисы о Фейербахе. *Сочинения*. Изд. 2-е. Т. 3. М., 1955. 629 с.
228. Максимишин Н. М. Судовий допит: процесуальне та криміналістичне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів : Львівський національний університет імені І. Франка, 2016. 250 с.
229. Максимов В. С. Теория и практика очной ставки на предварительном следствии : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Свердловск, 1975. 180 с.
230. Маланчук П. М. Функція захисту в кримінальному процесі України : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. К. : Київський національний університет внутрішніх справ, 2008. 24 с.
231. Марченко А. Б. Особливості тактики пред'явлення для впізнання особи за мовою та голосом. *Часопис Академії адвокатури України*. 2010. № 9 (4). С. 14–18.
232. Матвійчук В. К., Закревський А. В. Тактика та методика участі захисника у судовому слідстві та судових дебатах у кримінальних справах. *Юридична наука*. 2012. № 3. С. 135–140.
233. Матієк С. В. Підготовка прокурора до підтримання державного обвинувачення у суді. Х., 1998. 50 с.
234. Мелитан К. Психология лжи / пер. с фр. М. : Изд-во А. Сомова, 1903. 214 с.
235. Мельникова О. Б., Шехавцов Р. М. Планування кримінально-процесуальної діяльності по розслідуванню кримінальних правопорушень : навчальний посібник. Луганськ, 2010. 104 с.
236. Миньковский Г. М. Пределы доказывания в советском уголовном процессе. М. : Госюриздат, 1956. 115 с.

237. Миронов В. Ю. Достоверность доказательств и их значение при постановлении приговора : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Оренбург, 2005. 223 с.
238. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. К. : Вища школа, 1984. 134 с.
239. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України : підручник. К. : Либідь, 1999. 534 с.
240. Михеєнко М. М., Шибіко В. П., Дубинський А. Я. Науково-практичний коментар кримінально-процесуального кодексу України / відп. ред.: В. Ф. Бойко, В. Г. Гончаренко. К. : Юрінком Інтер, 1997. 624 с.
241. Мозгова В. Щодо участі законного представника неповнолітнього у кримінальному провадженні. *Протидія злочинності: теорія та практика :* зб. матер. V Міжвуз. наук.-практ. конф. студентів (курсантів), аспірантів та молодих учених (м. Київ, 16 травня 2014 р.). К. : Нац. акад. прокуратури України, 2014. С. 38–41.
242. Мотлях О. І. Інструментальна діагностика достовірності вербальної інформації та використання її результатів у кримінальному провадженні : дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09. К. : Національний авіаційний університет, 2014. 582 с.
243. Мухин И. И. Важнейшие проблемы оценки судебных доказательств в уголовном и гражданском судопроизводстве. Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1974. 107 с.
244. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України / за заг. ред. О. А. Банчука, Р. О. Куйбіди, М. І. Хавронюка. К. : Фактор, 2013. 1072 с.
245. Никитаев В. В. Проблемные ситуации уголовного процесса и юридическое мышление. *Состязательное правосудие: труды научно-практических лабораторий* / под ред. С. А. Паршина, Л. М. Карнозовой. М., 1996. С. 278–295.
246. Никифорчук Д. Й., Ніколаюк С. І. Глава 11. Провадження негласних слідчих (розшукових) дій. *Кримінальний процес :* підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. К. : Центр навчальної літератури, 2013. С. 244–275.
247. Новиков С. А. Показания обвиняемого в современном уголовном процессе России : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. СПб. : Санкт-Петербургский государственный университет, 2003. 231 с.

248. Нор В. Т. Істина у кримінальному судочинстві: ідея, догма права, реалізація. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право».* 2010. № 2. URL: https://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n2/10nvtdpr.pdf
249. Нор В. Т. Проблеми теорії і практики судових доказів. Львів: Вид-во ЛДУ, 1978. 112 с.
250. Нор В. Т. Свідок у кримінальному процесі України: коло осіб, предмет показань та свідоцький імунітет. *Радник : український юридичний портал*. URL: http://radnuk.info/home/24839c.html
251. Образцов В. А. Глава 39. Методика расследования событий, связанных с ложью. *Криминалистика :* учебник / под. ред. В. А. Образцова. М., 1997. С. 502–524.
252. Овчинников Ю. Г. Классификация уголовно-процессуальных гарантий. *Вестник Южноуральского государственного университета. Серия «Право»*. 2010. Вып. 24. № 38. С. 57–62.
253. Омельяненко Г. М. Провадження у справах про злочини неповнолітніх як диференціація кримінально-процесуальної форми : навчальний посібник. К. : Атіка, 2002. 128 с.
254. Орлеан А. Процедура забезпечення безпеки учасників кримінального провадження: адаптація законодавства України до європейських стандартів. *Актуальні проблеми правознавства.* 2016. Вип. 3 (7). С. 87–92.
255. Орлов Ю. К. Заключение эксперта и его оценка (по уголовным делам) : учебное пособие. М. : Юрист, 1995. 64 с.
256. Орлов Ю. К. Основы теории доказательств в уголовном процессе. М. : Проспект, 2000. 175 с.
257. Основи судової експертизи : навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Х. : Право, 2016. 928 с.
258. Острійчук О. П. Показання як процесуальне джерело доказів у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К. : Національна академія прокуратури України, 2016. 243 с.
259. О судебныхъ доказательствахъ. Трактатъ Іереміи Бентама по изданію Дюмона / пер. съ франц. И. Гроновичем. К. : Тип. М. П. Фрица, 1876. 421 с.
260. Павлишин А., Слюсарчук Х. Стандарти доказування та формування знання у кримінальному провадженні. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2016. Вип. 62. С. 199–209.

261. Палюх А. І. Участь прокурора в доказуванні під час досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 206 с.
262. Панасюк О. А. Оцінка судом першої інстанції доказів на предмет їх допустимості на стадії судового розгляду в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2014. Вип. 28. Т. 3. С. 95–102.
263. Панова А. В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х. : Національний юридичний університет ім. Я. Мудрого, 2016. 226 с.
264. Панченко Н. Н. Когнитивные категории «истинность» и «достоверность»: общее и различное. *Знание. Понимание. Умение.* 2009. № 1. С. 132–136.
265. Панчук О. Окремі питання надання адвокатом правової допомоги свідку. *Закон и жизнь*. 2013. № 3. С. 32–34.
266. Паршин А. И. Судебная оценка материалов предварительного расследования : дисс.... канд. юрид. наук: 12.00.09. Волгоград : Волгоградский юридический институт, 2000. 262 с.
267. Переверза О. Я. Формування неправдивих показань, система тактичних прийомів їх виявлення і подолання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Х. : Національна юридична академія імені Я. Мудрого, 2000. 19 с.
268. Перлов И. Д. Судебное следствие в советском уголовном процессе. М., 1955. 250 с.
269. Петручак Л. А. Проблемы возникновения, развития и формирования правил оценки доказательств в уголовном судопроизводстве России (историко-правовой аспект) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Ставрополь : Ставропольский государственный университет, 2000. 262 с.
270. Петропавловский С. К философии лжи. СПб. : Тип. СПб. тов-ва «Труд», 1906. 64 с.
271. Печников Г. А. Диалектические проблемы истины в уголовном процессе : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Волгоград : Волгоградская академия МВД РФ, 2005. 464 с.
272. Пионтковский А. А. К вопросу о теоретических основах советской криминалистики. *Советская криминалистика на службе следствия.* 1955. Вып. VI. С. 17–31.
273. Пископпель А. А., Розин В. М., Голдберг Ф. И., Бернштейн В. С., Александров А. Н. Системо-мыследеятельностный подход. *Гуманитарная энциклопедия* / Центр гуманитарных технологий, 2010–2016. URL: http://gtmarket.ru/concepts/7268

274. Плєва К. Правовий статус свідків за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 142–146.
275. Повзик Є. В. Правові наслідки визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини (порівняльно-правове дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Х. : Національний юридичний університет імені Я. Мудрого, 2013. 20 с.
276. Погорецький М. А. Захисник – суб'єкт доказування на досудовому провадженні за чинним КПК України. *Актуальні питання державотворення в Україні :* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 травня 2014 р.) / ред. кол.: І. С. Гриценко (голов.), П. С. Берзін, І. С. Сахарук. К. : Прінт-Сервіс, 2014. С. 480–482.
277. Погорецький М. Імовірність і достовірність у кримінально-процесуальному пізнанні. *Держава та регіони. Серія «Право».* 2004. № 1. С. 62–65.
278. Погорецький М. А. Поняття кримінально-процесуальних гарантій. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право».* 2014. № 2 (10). URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14pmakph.pdf
279. Погорецький М. А. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12–25.
280. Погорілко В. Ф., Головченко В. В., Сірий М. І. Права та свободи людини і громадянина в Україні. К. : Ін Юре, 1997. 52 с.
281. Полянский Н. Н. Очерк развития советской науки уголовного процесса. М. : Изд-во АН СССР, 1960. 212 с.
282. Попелюшко В. О. Судовий розгляд кримінальної справи : навчальний посібник. К. : Кондор, 2006. 234 с.
283. Порубов Н. И. Допрос в советском уголовном судопроизводстве. Мн. : Вышэйшая школа, 1973. 367 с.
284. Порубов Н. И., Порубов А. Н. Допрос: процессуальные и криминалистические аспекты : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. 304 с.
285. Порубов Н. И. Научные основы допроса на предварительном следствии. 3-е изд., перераб. Мн. : Вышейшая школа, 1978. 176 с.
286. Пояснювальна записка до проекту Кримінального процесуального кодексу. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516= 9700&skl=7
287. Право України: Актуальна тема номера: «Докази і доказування у кримінальному процесі України». 2014. № 10. С. 12–150.

288. Право України: Актуальна тема номера «Кримінальний процесуальний кодекс України: стан та проблеми реалізації (до першої річниці набрання чинності)». 2013. № 11. С. 12–273.
289. Пристінський І. О. Правове забезпечення таємниці сповіді в чинному законодавстві України та канонах православної церкви. *Адвокат*. 2011. № 9 (132). С. 22–26.
290. Рабінович П., Ратушна Б. Загальнотеоретичні проблеми права на належне доказування в українському судочинстві (у світлі практики Страсбурзького суду). *Вісник Національної академії правових наук України.* 2014. № 3 (78). С. 7–19.
291. Ратинов А. Р., Адамов Ю. П. Лжесвидетельство. М., 1976. 134 с.
292. Ратинов А. Р. Вопросы познания в судебном доказывании. *Советское государство и право*. 1964. № 8. С. 106–113.
293. Ратинов А. Р., Гаврилов О. А. Использование данных психологии в буржуазной криминалистике. *Вопросы криминалистики*. М., 1964. Вып. II. С. 127–157.
294. Ратинов А. Р., Ефимов Н. И. Психология допроса обвиняемого. М. : ВНИИ пробл. укрепления законности и правопорядка, 1988. 114 с.
295. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей. М. : Юрлитинформ, 2001. 352 с.
296. Ратушна Б. Стандарт доказування як критерій достовірності результату судового пізнання. *Право України*. 2012. № 6. С. 282–291.
297. Резник Г. М. Внутреннее убеждение при оценке доказательств. М. : Юрид. лит., 1977. 120 с.
298. Реформа кримінального судочинства унеможливить тортури в міліції, – заявляє А. Портнов. URL : https://vidomostiua.com/ukraine/14379
299. Решение по делу Европейского суда по правам человека «Вермюллен против Бельгии» (19075/91) от 20 февраля 1996 г. URL: http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{«documentcollectionid2»: [«GRANDCHAMBER»,»CHAMBER»]}
300. Рішення Європейського суду з прав людини «Гюйрі проти Франції (Guillouri v. France)» від 22 червня 2006 р. Заява № 62236/00. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng#{documentcollectionid2:[GRANDCHAMBER,CHAMBER]}
301. Рішення Європейського суду з прав людини «Попов проти Росії (Popov v. Russia)» від 13 липня 2006 р. Заява № 26853/04. URL:

http://hudoc. echr.coe.int/eng#{documentcollectionid2:[GRANDCHAMBER,CHAMBER]}

302. Рішення Європейського суду з прав людини «Поляков проти Росії (Poliakov v. Russia)» від 29 січня 2009 р. Заява № 77018/01. URL: http://hudoc. echr.coe.int/eng#{documentcollectionid2:[GRANDCHAMBER,CHAMBER]}
303. Рішення Європейського суду з прав людини «Фельдман проти України (Feldman v. Ukraine)» від 12 січня 2012 р. Заява № 42921/09. URL: http://hudoc. echr.coe.int/eng#{documentcollectionid2:[GRANDCHAMBER,CHAMBER]}
304. Ривлин А. Л. Понятие материальной истины в советском уголовном процессе. *Социалистическая законность*. 1951. № 11. С. 42–52.
305. Ривлин А. Л. Предмет допроса в советском уголовном процессе. *Ученые записки Харьковского юридического института*. 1940. Вып. 2. С. 101–112.
306. Римский статут Международного уголовного суда A /CONF.183/9 от 17 июля 1998 г. URL: http://zakon2.rada.gov.ua /laws/show/995_588/print 1476261647793999
307. Рогатюк І. В. Використання поліграфа у кримінальному судочинстві: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2 (22). С. 85–90.
308. Рогатюк І. В. Підтримання прокурором публічного обвинувачення в суді: процесуальна тактика в нестандартних умовах. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2017. № 1 (13). С. 87–98.
309. Руденко А. В. Переход от вероятности к достоверности в доказывании по уголовным делам : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар : Кубанский государственный университет, 2001. 196 с.
310. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник: у 2 ч. Х. : Консум, 2001. Ч. 2. 528 с.
311. Салтевський М. В. Проблеми інструментальної детекції вербальної інформації в судовій експертизі. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського.* 2009. Вип. 61. № 2. Т. 22. С. 307–312.
312. Свірін М. О., Шестопалова Л. М., Пясецький А. І. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства: міжнародний та вітчизняний досвід (аналітичний огляд) / за ред. І. В. Опришка. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2006. 119 с.

313. Середа Ю. М. Формування доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2012. 213 с.
314. Сергєєва Д. Б. Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесуальному законодавстві : монографія. К., 2014. 272 с.
315. Сергєєва Д. Проблеми визначення достовірності доказу як його властивості за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Юрист України*. 2013. № 4 (25). С. 106–111.
316. Сибільова Н. В. Допустимість доказів у радянському кримінальному процесі. К. : НМК ВО, 1991. 64 с.
317. Сильнов М. А. Допрос как средство процессуального доказывания на предварительном следствии : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М. : Российский университет Дружбы народов, 1997. 195 с.
318. Сильнов М. А. Особенности допроса с участием прокурора. *Прокуратура и правосудие в условиях судебно-правовой реформы.* М., 1997. С. 166–174.
319. Сівочек С. М. Оцінка джерел доказів у кримінальному процесі: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. К. : Національна академія внутрішніх справ, 2003. 215 с.
320. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. К. : Алерта КНТ ЦУЛ, 2009. 520 с.
321. Скопинскій А. В. Свидетели по уголовнымъ дъламъ: пособіе для практиков. М., 1911. 91 с.
322. Слінько С. В. Процесуальний статус свідка у кримінальному процесі. *Форум права*. 2012. № 1. С. 878–882. URL: http://www.irbisnbuv.gov.ua/ cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21 REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P0 3=FILA=&2_S21STR=FP_index
323. Слюсарчук Х. Р. Стандарти доказування у кримінальному провадженні : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2017. 258 с.
324. Соловьев А. Б. Допрос свидетеля и потерпевшего. М., 1974. 114 с.
325. Соловьев А. Б. Использование доказательств при допросе. М. : Юрид. лит., 1981. 101 с.
326. Соркин В. С. Особенности процессуального доказывания в уголовном судопроизводстве : монография. Гродно, 2002. 95 с.

327. Спасович В. Д. Теорія судебно-уголовныхъ доказательствъ. *Сочиненія В. Д. Спасовича*. СПб., 1890. Т. III: статьи, диссертаціи, лекціи юридическаго содержанія. С. 161–274.
328. Старченко А. А. Логика в судебном исследовании. М. : Госюриздат, 1958. 236 с.
329. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування. К.: НАВСУ, 2005. 467 с.
330. Стахівський С. М. Кримінально-процесуальні засоби доказування : дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09. К. : Національна академія внутрішніх справ, 2005. 367 с.
331. Стахівський С. Проблеми імунітету свідків у кримінально-процесуальному законодавстві. *Право України*. 1995. № 9. С. 71–72.
332. Стельмах В. Ю. Сущность формирования доказательств в уголовном судопроизводстве. *Вестник Уральского юридического института МВД России.* 2016. № 4. С. 69–73.
333. Степаненко А. С. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» в кримінальному провадженні : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. 237 с.
334. Степанов О. С. Належність та допустимість доказів у кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. К. : Київський національний університет внутрішніх справ, 2007. 19 с.
335. Степанов О. С. Належність та допустимість доказів у кримінальному процесі України : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. К. : Київський національний університет внутрішніх справ, 2007. 207 с.
336. Столяренко А. М. Психологические приемы в работе юриста. М. : Юрайт, 2001. 288 с.
337. Стратонов В. М. Відтворення обстановки і обставин події як метод пізнання під час розслідування кримінальних правопорушень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Х. : Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого, 2001. 16 с.
338. Стратонов В. М. Криміналістична теорія пізнавальної діяльності : монографія. Херсон, 2009. 440 с.
339. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса: в 2 т. М. : Наука, 1968. Т. 1: Основные положения науки советского уголовного процесса. 470 с.

340. Строгович М. С. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе / отв. ред. Б. С. Никифоров М., 1955. 384 с.
341. Строгович М. С. Учение о материальной истине в уголовном процессе / отв. ред. Н. Н. Полянский. М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1947. 276 с.
342. Суворова Л. А. Идеальные следы в криминалистике : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Воронеж : Воронежский государственный университет, 2005. 245 с.
343. Ратинов А. Р. Допрос в советском уголовном процессе и криминалистике. Мн. : Вышэйшая школа, 1968. 99 с.
344. Теория права и государства / под ред. Г. Н. Манова. М. : БЕК, 1996. 336 с.
345. Теория доказательств в советском уголовном процессе: Часть Общая / авт. кол.: Г. И. Кочаров, Г. М. Миньковский, А. А. Эйсман и др., ред. кол.: Н. В. Жогин, И. И. Карпец, Г. И. Кочаров, В. Н. Кудрявцев, Г. М. Миньковский. М. : Юридическая литература, 1966. 584 с.
346. Теория доказательств в советском уголовном процессе. Изд. 2-е, исправленное и допол. / авт. кол.: Р. С. Белкин, А. И. Винберг, В. Я. Дорохов и др., ред. кол.: Н. В. Жогин, В. Г. Танасевич, Г. М. Миньковский, А. Р. Ратинов, А. А. Эйсман. М. : Юридическая литература, 1973. 735 с.
347. Терновскій Н. А. Юридическія основанія къ сужденію о силъ доказательствъ и мысли изъ ръчей Предсъдательствующаго по уголовнымъ дъламъ: пособіе для юристовъ-практиковъ и присяжныхъ засъдателей. Тула : Тип. Влад. Ник. Соколова, 1901. 200 с.
348. Тертишник В. М. Гарантії прав і свобод людини та забезпечення встановлення істини у кримінальному процесі України: дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ МВС України, 2009. 473 с.
349. Тоба М. В. Нормативний вплив більшості та меншості як основа динамічного функціонування групи (на матеріалі емпіричного дослідження). *Український науковий журнал. Соціальна психологія.* 2006. № 2 (16). С. 76–87.
350. Толочко Я. М. Організація підготовки прокурора з підготовки до судового розгляду кримінальних проваджень. *Наше право*. 2014. № 4. С. 108–113.

351. Топчій В. В., Карпенко Н. В. Проблемні питання освідування та застосування примусу для його проведення. *Міжнародний юридичний вісник :* збірник наукових праць Національного університету Державної податкової служби України. 2015. Вип. 1 (2). С. 43–52.
352. Троицкій М. Учебнікъ логіки с подробніми указаніями на исторію и современное состояніе этой науки в России и в других странах. Изд. 2-е. Кн. 1. М. : Тип. Э. Лисснера и Ю. Романа, 1886. 247 с.
353. Трофименко В. М. Кримінально-процесуальні гарантії особистості в стадії судового розгляду : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Х. : Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого, 2000. 228 с.
354. Трубникова Т. В. Право на справедливое судебное разбирательство: правовые позиции Европейского суда по правам человека и их реализация в уголовном процессе Российской Федерации. Томск, 2011. 296 с.
355. Тютюнник В. В. Інститут допустимості доказів як гарантія ухвалення законного та обґрунтованого вироку суду : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К. : Національний юридичний університет імені Я. Мудрого, 2015. 220 с.
356. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: учебник / под ред. П. А. Лупинской. М., 2005. 797 с.
357. Уголовный процесс : учебник. Изд. 2-е., перераб. и доп. / под. ред. К. Ф. Гуценко. М. : Зерцало, 2005. 736 с.
358. Уголовный процесс : учебник / под ред. П. А. Лупинской. М. : Юристъ, 1995. 544 с.
359. Удалова Л. Д. Свідоцький імунітет за новим КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 284–288.
360. Удалова Л. Д., Корсун В. Я. Суд як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : монографія. К. : Скіф, 2012. 168 с.
361. Удалова Л. Д. Тактико-психологические основы предъявления для опознания и достоверность его результатов : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К. : УАВД, 1992. 175 с.
362. Удалова Л. Д. Теоретичні засади отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09. К. : Київський національний університет внутрішніх справ, 2007. 433 с.

363. Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : монографія. К.: А. В. Паливода, 2005. 324 с.
364. Уильз У. Опытъ теоріи косвенныхъ уликъ, объясненной примерами. 3-е изд. / пер. М., 1864. 250 с.
365. Усманов У. А. Тактика допроса на предварительном следствии : справочник. М. : Приор, 2001. 176 с.
366. Ухвала слідчого судді Галицького районного суду м. Львова від 11 червня 2015 р. у справі № 461/6430/15к. URL: http://reyestr.court.gov.ua/ Review/45508751
367. Филиппова М. А. Фиксация фактических данных на предварительном следствии. *Правоведение*. 1975. № 7. С. 60–66.
368. Философская энциклопедия / глав. ред. Ф. В. Константинов. Т. 1: А–Дидро. М. : Советская энциклопедия, 1960. 504 с.
369. Философская энциклопедия / глав. ред. Ф. В. Константинов. Т. 2: Дизъюнкция–Комическое. М. : Советская энциклопедия, 1962. 575 с.
370. Философская энциклопедия / глав. ред. Ф. В. Константинов. Т. 4: Наука логики–Сигерети. М. : Советская энциклопедия, 1967. 591 с.
371. Философская энциклопедия / глав. ред. Ф. В. Константинов. Т. 5: Сигнальные системы–Яшты. М. : Советская энциклопедия, 1970. 740 с.
372. Философский энциклопедический словарь / глав. ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. М. : Советская энциклопедия, 1983. 840 с.
373. Фрай О. Ложь. Три способа выявления. Как читать мысли лжеца, как обмануть детектор лжи. СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. 288 с.
374. Хань Г. А. Теоретичні засади планування та організації розслідування кримінальних правопорушень : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Донецьк : Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ, 2007. 221 с.
375. Хмыров А. А. Косвенные доказательства. М. : Юрид. лит-ра, 1979. 183 с.
376. Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Х. : Право, 2009. 584 с.

377. Ціркаль В. В. Пред'явлення трупа для впізнання за участю спеціаліста. *Вісник Київського університету*. К., 1990. Вип. 31. С. 65–69.
378. Чельцов-Бебутов М. А. Обвиняемый и его показания в советском уголовном процессе / под ред. И. Т. Голякова. М., 1947. 52 с.
379. Чернецький О. К. Результати слідчого експерименту та їх доказове значення. *Ученые записки Таврического национального университета имени И. В. Вернадского. Серия «Юридические науки».* 2013. № 1. Т. 26 (65). С. 464–471.
380. Чупрікова І. Л. Допустимість доказів у світлі нового кримінального процесуального кодексу : дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. 191 с.
381. Шевчишен А. В. Щодо легальних дефініцій слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 96–102.
382. Шейфер С. А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования : монография. 2-е изд., испр. и доп. М. : Норма, Инфра-М, 2014. 240 с.
383. Шейфер С. А. Сущность и способы собирания доказательств в советском уголовном процессе. М., 1972. 130 с.
384. Шепитько В. Ю. Допрос несовершеннолетних: психология и тактика : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х. : Харьковский юридический институт, 1990. 238 с.
385. Шепитько В. Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике. Х. : РИЕ «Оригинал», 1995. 200 с.
386. Шепітько В. Ю. Теоретичні проблеми систематизації тактичних прийомів у криміналістиці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.09. Х., 1996. 45 с.
387. Шестеров А. Г. Психология допроса свидетелей и потерпевших. Ташкент : Ташкентская ВШ МВД СССР, 1974. 23 с.
388. Шехавцов Р. М. Можливості використання технологій 3D-сканування під час розслідування кримінальних правопорушень. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.* 2010. Вип. 3. С. 247–251.
389. Шибіко В. П. Очна ставка. *Юридична енциклопедія :* в 6 т. Т. 4. К. : Укр. енцикл., 2002. 720 с.
390. Шило О. Особливості правового регулювання використання показань у доказуванні в кримінальному провадженні. *Право України.* 2014. № 10. С. 89–96.

391. Шляхов А. Р. О предмете судебной экспертизы. *Некоторые вопросы теории судебной экспертизы :* тезисы научн. сообщ. на VII теор. семинаре – криминалистических чтениях (26 июня 1975 г.). М. : ВНИИСЭ, 1975. С. 37–40.

392. Штерн В. Л. Психологія свідътельскаго показанія (Экспериментальныя изслъдованія върности воспоминанія). *Въстникъ Права*. 1902. № 2 (февраль). С. 107–131.

393. Штерн В. Л. Психологія свідътельскаго показанія (Экспериментальныя изслъдованія върности воспоминанія). *Въстникъ Права*. 1902. № 3 (мартъ). С. 120–149.

394. Шумило М. Є. Відгук на дисертацію Степаненка Андрія Сергійовича на тему «Стандарт доказування «поза розумним сумнівом», подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7009/%D0%92%D1%96%D0%B4%D0%B3%D1%83%D0%BA%20%D0%86%20% D0%BE%D0%BF.%20%D0%A8%D1%83%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D0%BE %20%D0%9C.%D0%84..pdf?sequence=5&isAllowed=y

395. Шумило М. Є. Гносеологічна і процесуальна природа доказів у Кримінальному процесуальному кодексі України. *Актуальні питання кримінального процесуального законодавства України :* зб. матеріалів міжвуз. наук. конф. К. : Алерта, 2013. С. 13–27.

396. Шумило М. Є. Докази досудового і судового провадження в КПК: співвідношення та їх функціональне призначення. *Право України*. 2013. № 11. С. 206–213.

397. Шумило М. Є. Імовірність і вірогідність знання у кримінальному провадженні як передумова потреби об'єктивізації результатів доказування. *Право України*. 2014. № 10. С. 44–52.

398. Шумило М. Є. Поняття доказів у кримінальному процесі: пролегомени до розуміння «невловного» феномену доказового права. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 95–104.

399. Шумило М. Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. *Вісник Верховного Суду України.* 2013. № 2 (150). С. 40–48.

400. Щегловітов И. Г. Непроизвольное искаженіе истины в свидетельских показаніях по новейшим наблюденіям. *Право*. 1902. № 17–18. С. 871–887.

401. Щедровицкий Г. П. Мышление. Понимание. Рефлексия. М., 2005. 800 с.
402. Щедровицкий Г. П. Философия. Наука. Методология. М., 1996. 641 с.
403. Эйсман А. А. Соотношение истины и достоверности в уголовном процессе. *Советское государство и право*. 1966. № 6. С. 92–97.
404. Эйсман А. А. Логика доказывания. М. : Юридическая литература, 1971. 112 с.
405. Экман П. Психология лжи / пер. с англ. Д. Н. Забожко. СПб. : Питер, 2001. 272 с.
406. Энциклопедический словарь / под ред. К. К. Арсеньева; издатели Ф. А. Брокгаузъ (Лейпцигъ), И. А. Ефронъ (С-Петербургъ). СПб : Типо-Литография И. А. Ефрона, 1891. Т. III. Банки-Бергеръ. 481 с.
407. Юридические основания достоверности доказательств / сост. Н. А. Терновский; под. ред. и с предисл. В. А. Томсинова. М. : Зерцало, 2011. 216 с.
408. Якимов И. Н. Криминалистика: Уголовная тактика. 2-е изд., перераб. и дополн. М., 1929. 312 с.
409. Якушевский И. Т. Диалектика и антидиалектика: критический анализ концепций советологов. М. : Политиздат, 1984. 223 с.
410. Ямпольский А. Е. Психология допроса подозреваемого. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1978. 55 с.
411. Ярмак О. М. Окремі питання участі нотаріуса у кримінальному провадженні. *Наше право.* 2014. № 5. С. 133–138.
412. «Al-Khawala and Tahery v. The United Kingdom» no. 26766/05 від 15 грудня 2011 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{«appno»:[«26766/05»],» itemid»:[«001108072»]}
413. Anderson T., Schum D., Twining W. Analysis of Evidence. 2nd ed. Cambridge: Cambridge Univercity Press, 2005. 401 p.
414. Berlins M., Dyer C. Law Machine. 3d edition. London, 1989. 189 p.
415. «Condron v. the United Kingdom» no. 35718/97 від 2 травня 2000 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{appno:[35718/97],itemid:[00158798]}
416. «Daştan v. Turkey» no. 37272/08 від 10 жовтня 2017 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{«itemid»:[«001177394»]}
417. Francis L. Wellman. The Art of Cross-Examination. Norwood Press, 1908. 284 p.

418. Group consensus and minority influence / Edit by Carsten K.W. De Dreu and Nanne K. De Vries. Great Britain: Blackwell Publishers, 2001. 324 p.
419. Gross G. Criminal psychology: a manual for judges practitioners and students. Boston, 1918. 514 c.
420. «Guilloury v. France» no. 62236/00 від 22 червня 2006 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{«appno»:[«62236/00»],»itemid»:[«00176000»]}
421. Handbuch des deutschen Strafprozessrechts / Franz von Holtzendorff. C. Habel, 1879. 624 c.
422. HUDOC search page. URL: http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages /search.aspx#{«documentcollectionid2»:[«GRANDCHAMBER»,»CHAMBER»]}
423. «Kornev and Karpenko v. Ukraine» no. 17444/04 від 21 жовтня 2010 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{«appno»:[«17444/04»],»itemid»: [«001101187»]}
424. «Lutsenko v. Ukraine» no. 30663/04 від 18 грудня 2008 р. URL: http://freecases.eu/Doc/CourtAct/4541107
425. Mill J. St. A system of logic, ratiocinative and inductive, being a connected view of the principles of evidence, and the methods of scientific investigation / John Stuart Mill. Eighth Edition. New York: Harper & Brothers, Publishers, Franklin Square, 1882. 1176 p. URL: https://www.gutenberg.org/ files/27942/27942pdf.pdf
426. Mittermaier C. J. A. Die Lehre vom Beweise im deutschen Strafprozesse nach der Fortbildung durch Gerichtsgebrauch und deutsche Gesetzbücher in Vergleichung mit den Ansichten des englischen und französischen Strafverfahrens. Darmstadt: Heyer's Verlagsbuchhandlung, 1834. 273 p.
427. Paul L. Stritmatter CrossExamination. *Real Justice for Real People. Cross Examination.* 2009. Vol. 1. Issue 5. 55 p.
428. Rationale of judicial evidence, specially applied to English practice. From the manuscripts of Jeremy Bentham in five volumes. London: Published by Hunt and Clarke, 1827. Vol. V. 787 p.
429. Richard Du Cann. The Art of Advocate. London: Penguin Books, 1993. 240 p.
430. Rule 611 Mode and Order of Examining Witnesses and Presenting Evidence. *Federal Rules of Evidence*. 2018 edition. URL: https://www. rulesofevidence.org/articlevi/rule611/
431. «S. v. Germany» no. 8945/80 від 13 грудня 1983 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{«itemid»:[«00173729»]}

432. «Schatschaschwili v. Germany» no. 9154/10 від 15 грудня 2015 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=00210976&fil ename=CEDH.pdf
433. Strafprozessordnung (StPO) 12.09.1950. URL: https://www.gesetzeiminternet.de/stpo/
434. The Advisory Committee Notes. The Federal Rules of Evidence. URL: http://federalevidence.com/node/1335
435. Traite des preuves judiciaries, ouvrage extrait des manuscrits de M. Jeremie Bentham, jurisconsulte anglais, par Et. Dumount. Paris: BossangeFreres, 1823. Tome premier. 444 p.
436. Traite des preuves judiciaries, ouvrage extrait des manuscrits de M. Jeremie Bentham, jurisconsulte anglais, par Et. Dumount. Paris: BossangeFreres, 1823. Tome second. 460 p.
437. Vargha J. Die Vertheidigung in Strafsachen: historisch und dogmatisch dargestellt. Manz, 1879. 883 p.
438. «Unterpertinger v. Austria» no. 9120/80 від 24 листопада 1984 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{«itemid»:[«00173813»]}
439. Zachariae H.A. Handbuch des deutschen Strafprozesses: Systematische Darstellung des auf den Quellen des gemeinen Rechts und der neueren deutschen Gesetzgebung beruhenden CriminalVerfahrens. Dieterich, 1868. T. 2. 725 p.
440. «Zhukovskiy v. Ukraine» no. 31240/03 від 3 березня 2011 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{«fulltext»:[«31240/03»],»documentcollectionid2»:[«GRANDCHAMBER»,»CHAMBER»],»itemid»:[«001103663»]}

Н А У К О В Е В И Д А Н Н Я

Лозинська Юлія Іванівна,
кандидат юридичних наук
Шехавцов Руслан Миколайович,
кандидат юридичних наук, доцент

Достовірність показань свідка та її з'ясування у кримінальному провадженні

Монографія

Редагування *Оксана Шмиговська*
Макетування *Галина Шушняк*
Друк *Іван Хоминець*

Підписано до друку 14.12.2020 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 12,32.
Тираж 100 прим. Зам № 95-20.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.